

ΔΑΥΛΟΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΠΡΟΣΩΠΟ ΚΑΙ ΜΑΖΑ

Συμμετέχουν:

ὁ

ΚΩΝ. ΤΣΑΤΣΟΣ

καὶ οἱ

ΛΑΜΠΡΟΣ ΝΤΟΚΑΣ

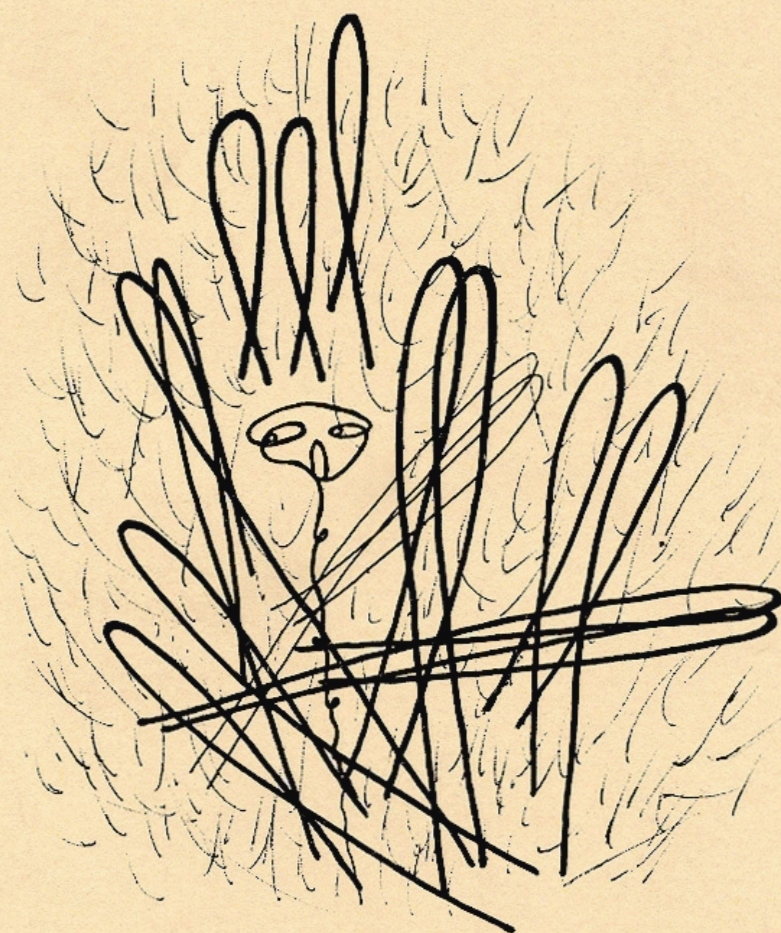
ΓΡ. Φ. ΚΩΣΤΑΡΑΣ

ΑΛΕΞ. ΚΟΝΤΟΣ

ΜΕΤΕΩΡΟΣ

ΕΡΙΝΥΣ

Δ. Ι. Λ.

Πληροφορίες για τη νέα Ἀνθολογία Ποιήσεως τοῦ «Δ» (σελ. 2647)

ΔΑΥΛΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Κυδαθηναίων 29, Πλάκα, Αθήνα (105 58).
Τηλέφωνα: 3223957 ή 9823655.

Τα γραφεία του Περιοδικού λειτουργούν
πρωινές ώρες 9.30-13.30, καθημερινά.

Ίδιοκτήτης - Έκδότης - Διευθυντής:
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ
Αχιλλέως - Μουσών 51, Π. Φάληρο.

Υπεύθυνοι Τυπογραφείου:
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΠΑΜΠΑΝΗΣ — Π. ΜΠΑΡΜΠΗΣ
Γερανίου 24, Αθήνα.

Τιμή τεύχ. δρχ. 180 - Έτήσια συνδρομή
δρχ. 2.000 - Όργανισμών δρχ. 3.000 -
Φοιτητών δρχ. 1.000 - Έξωτερικού δολ. 50.

Διαφημίσεις δεν δημοσιεύονται.
Τα χειρόγραφα συνεργασιών δεν επιστρέφονται.

Επιτρέπεται ή αναδημοσίευση άρθρων
του ΔΑΥΛΟΥ υπό τόν όρον ότι θα αναφέρε-
ται ρητά ή πηγή τους.

Όλες οι συνεργασίες, τὰ βιβλία και τὰ
ταχυδρομικά έμβάσματα στη διεύθυν-
ση: Δημήτρη Λάμπρου, Μουσών 51
Παλιό Φάληρο, Αθήνα (175 62).

Παρακαλούνται οι συνδρομητές που αλλάζουν
διεύθυνση, να τó γνωστοποιούν στο περιοδικό.

ΤΟΜΟΣ Ε' • 50 • ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1986

Μπροστά στο Νέο Μεσαίωνα του Μαζισμού

Τò αίτημα τής έλευθερίας του προ-
σώπου είναι αὐτοτελές, δέν χρειάζεται
τεκμηρίωση. Αὐτονοεῖται καί αὐθυπάρ-
χει, ἐφ' ὅσον φορέας του συνειδησια-
κός είναι ὁ μοναδικός φορέας συνειδή-
σεως πού λειτουργεῖ στὸν κόσμος, δη-
λαδή τὸ ἴδιο τὸ πρόσωπο. Σὲ καμμιά
περίπτωση δέν μπορεί νὰ ὑποκαταστα-
θῇ ἡ συνείδηση τής ἀτομικότητας μὲ τὴ
συνείδηση τοῦ συνόλου, ἀφοῦ ἡ λεγό-
μενη «ὁμαδική συνείδηση» — χα-
κτηριστικὸ ἰδεολογικὸ ἐφεύρημα τῶν ἐ-
ξουσιαστῶν — δέν εἶναι πρωτογενὴς
ὄντοτητα ἀλλὰ συνισταμένη ἀτομικῶν
συνειδήσεων.

Ἡ αὐτονόητη αὐτὴ πραγματικότητα
δεινοπαθεῖ καί βιάζεται ἀδυσώπητα
στὶς μέρες μας, τὶς μέρες τής ἐπιταχ-
νόμενης ἱστορικῆς παρακμῆς, ὅπου
μπήκαμε καί πορευόμαστε ἀσυναίσθη-
τα καί τυφλά. Δέν καταστέλλεται καί
συμπιέζεται ἀπλῶς ἡ ἀτομικότητα, ἀλ-
λὰ ἡ ἐγκληματικὴ λαϊκίζουσα ἐξουσια-
στικὴ παράνοια τοῦ καιροῦ μας ἐφθασε
στὸ σημεῖο νὰ ἀντιστρέψῃ τὴν πραγμα-
τικότητα, δηλαδή νὰ θεωρήσῃ ὡς πρω-
τοπηγὴ τής συνειδήσεως τὴν ὁποία ὁ-
μάδα καί καταργώντας τὸ ἄτομο νὰ τὸ
καταστήσῃ ἀπλὸ δέκτη μιᾶς (φύσει ἀ-
νύπαρκτης) κοινωνικῆς «συνειδήσε-
ως», κατ' ἀνάγκην αὐθαίρετης, συμβα-
τικῆς, διάστροφης καί ἐξ — οὐσιαστι-
κῆς, πού σὰν λειχήνα, ὑπὸ τὴν μορφήν
τῶν διαφόρων κοινωνικοπολιτικῶν
δογμάτων, ἀπλώθηκε στὴν ἐπιφάνεια
τοῦ πλανήτη μας καί μόλυνε, δηλητη-
ρίασε καί ἀλλοίωσε ὅ,τι φυσικὸ, ὑγιὲς
καί ἐλεύθερο ὑπάρχει στὴν πνευματικὴ
κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου καί στὴν ἴδια
τὴ ζωὴ του.

Δέν πρόκειται ἐδῶ νὰ ἀναλυθῇ ἡ
πρώτη ἱστορικὴ ἐμφάνιση τής ἐκτρο-

πῆς οὔτε τὰ ἐπὶ μέρους συμπτώματα της, ποὺ εἶναι ὀλοφάνερα σὲ κάθε μορφὴ ζωῆς, ἀπὸ τὴν Οἰκονομία μέχρι τὸ Πνεῦμα καὶ ἀπὸ τὴν Πολιτικὴ μέχρι τὴ Θρησκεία. Οὔτε νὰ περιγραφῇ ἡ συνθλιπτικὴ κακοποιὸς ἐπήρειά της, ποὺ ἐκμηδενίζει καὶ διαλύει τὶς συνειδήσεις, ἀκόμη καὶ τὶς λιγότερο φωτεινὲς καὶ γρηγοροῦσες, ποὺ τὴν ὑφίστανται: Τὸ ἄγχος, ἡ ἐσώτερη ἀγωνία, ἡ ἀσυναίσθητη αὐτὴ ἐκφραση τῆς βαρείας κακοδαιμονίας τῆς ἀνθρώπινης ὑπάρξεως, ἀποτελεῖ τὴν μεγαλύτερη ἀπόδειξη ὅτι ὄχι μόνον οἱ προικισμένες φύσεις ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἀνθρώπινα κτῆνη εἶναι θύματα τῆς μεγάλης ἀνατροπῆς, τῆς καταργήσεως τῆς ἀτομικότητος χάριν μιᾶς δογματικῆς καὶ ἀπάνθρωπης μαζικότητος. Αὐτὸ ποὺ θεωρήθηκε ὡς ἡ μεγαλύτερη κατάκτηση τῆς ἱστορίας, ἡ ἀπελευθέρωση δηλαδὴ τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς πολλοὺς — κατάκτηση ποὺ γέννησε τὸν πολιτισμὸν στὰ χρόνια τῆς ἑλληνικῆς οὐδύσειας τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης — σήμερα χάθηκε καὶ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ ἓνα ἐρεβώδη νέο Μεσαίωνα Μαζισμού καὶ βαρβαρότητας, πού, χωρὶς νὰ ἔχη γίνῃ ἀκόμη πρόδηλος λόγῳ τῆς ἀστραφτερῆς προθήκης τοῦ σύγχρονου τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ, τείνει νὰ προσλάβῃ τὶς διαστάσεις θανάσιμης ἀπειλῆς ὄχι μόνον κατὰ τοῦ Πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς Ἰδίας τῆς παρουσίας τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους στὸν πλανήτη μας.

Ὁ «Δαυλός», ἓνα περιοδικὸ γενικῆς κριτικῆς καὶ ἐλεύθερης ἀναζητήσεως, βιώνει ὅπως καὶ πολλὲς ἄλλες συνειδήσεις ὅπου Γῆς, βαθεῖα τὸ δρᾶμα τοῦ καιροῦ μας καί, μέσα στὰ ὅρια τῶν μικρῶν δυνατοτήτων του, ἀπὸ τὸν πρῶτον μῆνα τῆς ἐκδόσεώς του πράττει ὅ,τι νομίζει λυσιτελεῖς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς Μεγάλης Κρίσεως — καὶ οἱ σελίδες τῶν τεσσάρων ἕως τώρα τόμων

του σχεδὸν δὲν περιέχουν τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὸ σὲ πολλοὺς τόνους καὶ ἀπὸ πολλὰ σκοπιεῖς διατυπούμενο μοτίβο τῆς ἀνάγκης ἐργηγόρσεως ἀπέναντι στὴν πρόκληση τῆς ἱστορίας. Ἡ στάση τοῦ αὐτοῦ σὲ καμμιά περίπτωσι δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς πρόθεσι σωτηριακῆ - μεσσιανικῆ, γιὰτὶ γνωρίζει πολὺ καλὰ ὅτι ἀκριβῶς ὁ σημερινὸς ἀπρόσωπος μαζισμὸς εἶναι φυσικὴ συνέπεια τῆς δράσεως τῶν διαφόρων «σωτήρων», ποὺ ἀπὸ πολὺ παλιὰ ἕως σήμερα δὲν ἐπαψαν νὰ ἐπιταχύνουν τὴν ἱστορικὴ «ἐντροπία», γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὸν καταπληκτικὸν βάθους αὐτὸν ὄρο τῆς σύγχρονης θεωρητικῆς φυσικῆς. Γνωρίζει, μ' ἄλλα λόγια, ὅτι, ἂν τὸ ζητούμενο εἶναι ἡ παλινὸρθωσις τῆς ἀτομικότητος, ὁ μόνος ἱκανὸς νὰ τὸ ἐπιτύχῃ εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο, ὅταν ἐνεργοποιήσῃ καὶ ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὴν πίεσι τῆς συμβατικότητος τὴν ἐαυτοτήτά του καὶ αὐτοδύναμα ἀχθῇ, χωρὶς τὴν καθοδήγησι κανενὸς ξένου πρὸς αὐτό, στὴν βίωσι καὶ πράξι τῆς προσωπικῆς του εὐθύνης καὶ στὴν βίωσι καὶ πράξι τῆς προσωπικῆς του ἐλευθερίας.

Ἐνα σημαντικὸ μέρος τοῦ μετὰ χειρὸς τεύχους εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἐρευνα τοῦ καυτοῦ αὐτοῦ ζητήματος. Δημοσιεύεται μιὰ συνέντευξι πρὸς τὸν «Δαυλὸν» τοῦ τ. προέδρου τῆς Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνου Τσάτσου καὶ ἄλλα κείμενα, ποὺ κοινὸ τοὺς στοιχεῖο ἔχουν τὴν τολμηρὴ καὶ χωρὶς προσωπικὲς ἢ ἀντικειμενικὲς ἀναστολὰς καὶ προκαταλήψεις προσέγγισι τοῦ θέματος — ὡς ἀρμόζει στὴν ἐκρηκτικὴ του σοβαρότητα. Καὶ δὲν θὰ πάψουμε νὰ θεωροῦμε χρέος τὴν συνεχῆ ἐνασχόλησι μὲ τὸ θέμα — χρέος ποὺ ταυτίζεται μὲ τὸ ἴδιο τὸ ἱερὸ αἶτημα τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας.

Δ.Ι.Λ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ

Ἐπειλὴ κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ γνῶρισμα παρακμῆς ἀποτελεῖ τὸ φαινόμενο τοῦ Μαζισμοῦ

Σήμερα ἐφαρμόζονται νέες μέθοδοι ἀπεμπόλησης τῆς ἀτομικότητας

Ὁ τ. πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας κ. Κωνσταντῖνος Τσάτσος ἀπάντησε σὲ ἐρωτήσεις τοῦ «Δαυλοῦ» σχετικὲς μὲ τὸ γνωστὸ φαινόμενο τοῦ μαζισμοῦ καὶ τὴν παράλληλη ἀπομείωση τοῦ ρόλου τοῦ προσώπου, ποὺ παρατηροῦνται στὴν ἐποχὴ μας. Οἱ τρεῖς ἐρωτήσεις τοῦ «Δ» καὶ ἡ (ἐνιαία) ἀπάντησή του κ. Κωνσταντίνου Τσάτσου ἔχουν ὡς ἑξῆς:

Οἱ ἐρωτήσεις τοῦ «Δαυλοῦ»

1) Ἀντιπροσωπεύει ἀπειλὴ κατὰ τῆς δημοκρατίας τὸ γνωστὸ σύγχρονο φαινόμενο τοῦ μαζισμοῦ στὶς ἐκφράσεις τοῦ κοινωνικοῦ γίνεσθαι;

2) Μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὁ ὑποβιβασμὸς τῆς αὐτοτέλειας τοῦ προσώπου ὡς δημιουργικοῦ παράγοντος τῆς Οἰκονομίας, τοῦ Πνεύματος, τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ γενικώτερα τῆς Ἱστορίας, ποὺ παρατηρεῖται στὶς ἡμέρες μας, ἀποτελεῖ σύμπτωμα ἱστορικῆς παρακμῆς καὶ προμῆνυμα βαρβαρότητας;

3) Ποιὰ εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἐλληνικῆς κλασσικῆς ἀντιλήψεως καὶ πρακτικῆς τῆς ἀτομικότητας (σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὴν ἀνατολικὴ ἀντίληψη καὶ πρακτικὴ τῆς μαζικότητας);

Ἡ ἀπάντησις τοῦ κ. Κων. Τσάτσου

Ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ μάζα. Στὰ ζῶα, στοὺς πιθηκανθρώπους, στὶς ὀρδὲς τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων. Ὁ ἕνας, ὁ δυνατώτερος, ὁ μονιμώτερος ταγὸς ἄργησε ν' ἐμφανισθῇ.

Πέρασαν αἰῶνες, γὰρ νὰ σχηματισθῇ τὸ ἄτομο, ὁ ἕνας, ὁ μόνιμος ἕνας.

Αὐτὸς ὁ ἕνας συνεξελισσόμενος μὲ τὸν ἀνατέλλοντα λόγο ἐγίνε πρόσωπο. Πρόσωπο ποὺ ἐπιβάλλεται μὲ τὴ φυσικὴ ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πνευματικὴ του ὑπεροχὴ.

Ἡ ἱστορία γεννιέται, ὅταν γεννηθῇκαν πρόσωπα καὶ ἐνότητες συνειδητὰ ὀργανωμένων προσώπων.

‘Ο πολιτισμός γεννιέται με τὰ πρόσωπα.

‘Από τότε δὲν καταργήθηκε τὸ πρόσωπο. Ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ ἀρχαιότερη μάζα.

Σήμερα τὰ πρόσωπα βρῆκαν νέες μεθόδους ἐξουδετέρωσης τῶν ἄλλων προσώπων. Μέσα τεχνικά καὶ ψυχολογικά με τὰ ὁποῖα ἡ ὥργανωμένη ἔλλογα ἀνθρώπινη κοινότητα ἐπιστρέφει, ἐν μέρει, στὴν ἄλογα καθοδηγούμενη ὄρδη, στὴ μάζα. Πάντοτε παρουσιάζονται τέτοιες ἐπιστροφές στὴν ἱστορία. Λίγα εἶναι τὰ ἄτομα ποὺ εἶναι **μόνο ἄτομα** ἐλεύθερα, λογικά. Συχνὰ εἶναι τὸ κοινὸ ἄτομο, λίγο ἢ πολὺ, **καὶ μάζα**. Οἱ τέχνες οἱ τεχνικὲς καὶ τὰ τεχνάσματα διευκολύνουν τὴν δραματικὴ αὐτὴ παλινωδία τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀτομικοῦ πρὸς τὸ μαζικὸ, τῆς ἀπεμπόλησης τῆς ἀτομικότητας καὶ τῆς οὐδέποτε τελικὰ σβυσμένης τάσης νὰ εἶσαι μάζα.

Τὸ νὰ εἶσαι πρόσωπο εἶναι κοπιαστικὸ. Χρειάζεται διανοητικὸ καὶ βουλευτικὸ μόχθο. Τὸ νὰ εἶσαι μάζα εἶναι ἀναπαυτικὸ. Ἄλλοι σκέπτονται γιὰ σένα καὶ ἐσὺ σέρνεσαι.

Ἀπειλὴ κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀποτελοῦν αὐτὰ τὰ **νέα** μέσα ποὺ σὲ γυρίζουν πίσω στὴν ἐποχὴ τοῦ ἀνθρώπου τῆς ὀρδῆς ἢ τοῦ Νεαντερτάλ. Αὐτὰ τὰ μέσα ποὺ ἀντὶ νὰ πλάθουν διαλύουν τὸ ἄτομο.

Αὐτὸ φαινόμενο τῆς ἐποχῆς μας εἶναι γνώρισμα παρακμῆς ἐνῶ τὰ ἴδια αὐτὰ νέα μέσα μπορούσαν νὰ γίνουν μέσα παιδείας, ἐπικράτησης ὁλοένα περισσότερης τοῦ προσωπικοῦ, λογικοῦ καὶ ἠθικοῦ καὶ ἐνὸς αἰσθητικοῦ στοιχείου καὶ ἐξαφάνισης τῶν ἄλογων ὁρμῶν καὶ ἐνστικτωδῶν ἀντιδράσεων τῆς ἀγέλης.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ σὲ συνέχεια ὅλοι οἱ Εὐρωπαῖοι ἔγιναν πιὸ νωρὶς ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς πρόσωπα. Τὸ δείχνει ἡ τέχνη τους, ἡ φιλοσοφία τους, ἡ πολιτικὴ τους ὁργάνωση. Δὲν ξέρω τί θὰ γίνη στὸ μέλλον, τώρα ποὺ τὰ μέσα ἐκπολιτισμοῦ διαδίδονται παντοῦ πολὺ εὐκόλα, καὶ με ποιὲς ἐξελίξεις καὶ με τί ρυθμὸ αὐτὲς θὰ σημειωθοῦν ἔξω ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀλλὰ χωρὶς νὰ θέλω νὰ μειώσω πολλὰς ἀρετὲς ἄλλων ἐθνῶν, διαπιστώνω ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἔθνη προοδεύουν πολιτιστικὰ κατὰ τὸ μέτρο ποὺ ἐγκολπώνονται τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμό. Κατ’ οὐσίαν ἡ Εὐρώπη ὁδηγεῖ τὴν ἀνθρωπότητα. Καὶ ἂν ποτὲ καμμιά ξένη δύναμη τὴν κατακτήσῃ δυναμικά, θὰ πάθῃ ὅ,τι ἡ ἀρχαία Ρώμη με τοὺς Ἕλληνες: θὰ ὑποταγῇ πολιτιστικὰ στὴν κατακτημένη Ἑλλάδα, στὴ μείωση τῆς μαζικότητας καὶ τὴν κατοχύρωση τῆς ἀτομικότητας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ

20.1.1986

ΓΡΗΓ. ΦΙΛ. ΚΩΣΤΑΡΑΣ

"Ανθρωπος και 'Ιστορία

1. 'Η άπειλή του όλέθρου ως μοχλός της 'Ιστορίας

Εισήλθαμε πράγματι σε μιὰ νέα φάση της ανθρώπινης ιστορίας. Το κύριο γνώρισμα αυτής της καινούργιας εποχής είναι ότι διευρύνεται ή αντίφαση ανάμεσα στη Φύση, που αποτελεί το θεμέλιο της ζωής μας, και στην επιστημονικο-τεχνική ανάπτυξη, που καλπάζει άπειλούσα. Οί δυνατότητες ολοκληρωτικής καταστροφής της ζωής επάνω στη γη, ανεξάρτητα από το αν θα χρησιμοποιηθούν ή όχι, είναι το μέγιστο πρόβλημα που εισάγεται μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι. Ένα πρόβλημα με το όποιον αναγκαστικά θα συμβιώνουν οί έρχόμενες γενεές. 'Η υπερνίκησή του θα κινεί την παγκόσμια ιστορία και συγχρόνως θα κάνει έφιαλτικό τον ύπνο της¹.

Μία όψη αυτού του όλέθρου, που παίρνει μάλιστα διαστάσεις φυσικού φαινομένου, είναι ή πολύμορφη μόλυνση του περιβάλλοντος, του κόσμου μέσα στο όποιο ζή πάντοτε ό άνθρωπος. Δεν πρόκειται βέβαια για το κοινωνικό, το πνευματικό ή το πολιτιστικό περιβάλλον που οίκοδομεί και διαμορφώνει μόνος του ό άνθρωπος, μολονότι και εδώ ένα βαρύ μολυσματικό **άξιοιολογικά** νέφος προμηνύει την καταιγίδα. Έννοώ το φυσικό περιβάλλον και την μεταχείρισή του.

2. 'Η έσχατη άπώλεια

Το φυσικό περιβάλλον είναι στον άνθρωπο έξ ύπαρχής δεδομένο, δεν το δημιουργεί μόνος του. Έχει όμως τη δυνατότητα ως ένα βαθμό να το μεταβάλλει. 'Ωστόσο με την τεχνική, τώρα, ή δυνατότητα αυτή πάει να γίνει άπόλυτη ικανότητα ριζικής μετα-ποιήσεως του φυσικού κόσμου: ό κόσμος πάει να γίνει «**ποίημα**» τών χειρών του ανθρώπου. Τουτό πάλι σημαίνει ότι έγγίζει ή φρικώδης ώρα για μιὰ πλήρη και έσχατη άπώλεια, για το μηδενισμό της ανθρώπινης ύπάρξεως. Θα άντιταχθούν, άραγε, σε μιὰ τέτοια άλαζονικήν «**ύβριν**» οί σωτήρες θεοί;².

*

'Ο άνθρωπος ύπάρχει μόνο μέσα σ' ένα φυσικό πλαίσιο, όπου συναντά τα όντα και έπικοινωνεί με αυτά. Με αυτά όντώνεται, χωρίς αυτά **έξοντώνεται**. Τα όντα πάλι με την ανθρώπινη ύπαρξη άποκτούν **παρουσία**, χωρίς αυτήν **άπουσιάζουν**. Αυτό θα πεί ότι ό άνθρωπος είναι το μοναδικό όν που έχει **είδηση** και **συν-είδηση** για τα άλλα όντα: έρωτά, κατανοεί, γρηγορεί, μοχθεί και νοιάζεται για αυτά. 'Η γνωστική του έγνοια, ή πνευματική του φροντίδα είναι το ευγενέστερο είδος στοργικής μέριμνας. Μέσα στο πνευματικό βλέμμα του ανθρώπου φωτίζεται και καθρεφτίζεται, δηλ. άποκαλύπτεται ό κόσμος. "Όταν αυτό το όμμα κλείσει, είναι σαν να μην ύπάρχει ό κόσμος!

*

'Η καταστροφή του φυσικού κόσμου που άπεργάζεται ή τεχνολογική μας έποχή, όδηγεί σε ολοκληρωτική αλλοίωση του ρυθμού της ζωής και τελικά σε έρήμωση και του «σήμερα» και του «αύριο». 'Εδώ άνακύπτει ένα σοβαρό έρώτημα: με ποιό ήθικό δικαίωμα φορτώνομε στους όμους της μελλοντικής ιστορίας γιγάντια προβλήματα; Με ποιό ήθικό δικαίωμα ένταφιάζουμε το μέλλον τών ανθρώπων που έρχονται;

3. Ἀλαλάζουσα μᾶζα καὶ σταυρούμενος ἄνθρωπος

Μοῦ φαίνεται ὅτι ὅλες οἱ μορφές αὐτοκαταστροφῆς ἀνάγονται σὲ κοινὴ ρίζα καὶ κατάγονται ἀπὸ αὐτῆ· ἐκπορεύονται ἀπὸ τὴν ἀπειλὴν ὀλοκληρωτικοῦ ἀφανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου καὶ τὴν ἀνοδοὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἀπρόσωπης μᾶζας, ἡ ὁποία γίνεται σιγὰ σιγὰ κινητήρια δύναμη, μοχλὸς τοῦ κοινωνικοῦ γίγνεσθαι, καὶ παίρνει τὴν διάστασιν ἱστορικοῦ φαινομένου, πολιτιστικῆς διαδικασίας. Τὸ ἐλεύθερο καὶ ὑπεύθυνο πρόσωπο, ὁ σύντροφος καὶ συγκάτοικος καὶ σύνευνος — ὁ «*δαριστής μέγαλοιο Διός*» κατὰ τὸν Ὅμηρον — κινδυνεύει νὰ ἀπολέσει τὰ ἀτομικὰ του δικαιώματα καὶ γνωρίσματα. Ἐνεργεῖ ὁμοίμορφα, ζεῖ, κρίνει, διασκεδάζει, φέρεται ὅπως οἱ πολλοὶ — ἡ μᾶζα. Καθορίζεται ταξικά, δασκαλεύεται κοινωνικά, κατευθύνεται ἠθικά: ἐπιπεδώνεται. **Ἐκπίπτει στὴν πολύτροπὴ καὶ πολυπόδῃ δεσποτεῖα τῶν ἄλλων.** Παύει νὰ εἶναι ὁ ἑαυτός του. Οἱ ἄλλοι, ἡ μᾶζα παντοδύναμη εἰσδύει στὸν ἱερὸν ἄδυτο τῆς ἐσωτερικῆς του ἐλευθερίας: ληστεύει καὶ ἀρπάζει τὸ εἶναι του, γίνεται ὁ δῆμιος τῆς οὐσίας του³. Κυριολεκτικὰ δημεύει τὴν ἀπόφασί του καὶ σταυρώνει τὴ δυνατότητα ἐκλογῆς. Ὁ ἀλαλάζων *ὄχλος* καὶ ὁ κρεμάμενος *Ἕνας!*⁴

*

Ὁ Ἕνας, ὅμως, δηλ. τὸ πρόσωπο, δὲν μπορεῖ σήμερα, δὲν γίνεται νὰ «*ἀρῇ τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου*» — καὶ ἡ ἀνθρωπότητα θὰ πέσει ὑπὸ τὰ ἀποχαυνωμένα βλέμματα τῆς θριαμβεύουσας μᾶζας!

4. Πρὸς ἓνα νέο Ἀνθρωπισμό

Ὁ μεγάλος γερμανὸς φιλόσοφος Ἐμμ. Κάντ (I. Kant, 1724—1804) συνώψισε σὲ τρεῖς ἐρωτήσεις τὴν οἰκουμενικὴ σημασίαν τῆς φιλοσοφίας: (i) Τί δύναμαι νὰ γνωρίζω; (ii) Τί ὀφείλω νὰ πράττω; (iii) Σὲ τί ἀπάντησιν νὰ ἐλπίζω;⁵ Ἐνῶ γιὰ τὶς δύο πρώτες εἶναι δυνατὴ μιὰ κάποια ἀπόκρισις, ἡ ἀπάντησιν στὴν τρίτη ἐρώτησιν εἶναι δύσκολη· διότι ἀφορᾷ σὲ ἐκεῖνο ποῦ ἀναμένεται, σ' αὐτὸ ποῦ ἐρχεται: ἡ μελλοντικὴ ἱστορία δὲν εἶναι οὔτε **ἐπιστημονικὰ προρρήσιμη**, ἀφοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐλεύθερην βούλησιν καὶ πράξιν τῶν ἀνθρώπων, οὔτε **ἠθικὰ ἐτυμολογήσιμη**, ἀφοῦ τὸ *καθῆκον* νὰ ἐνεργοῦν οἱ ἄνθρωποι σύμφωνα μὲ τὴν ἠθικὴ εἶναι κάτι ἔμφυτο καὶ αὐστηρὰ **προσωπικόν**.

Τι μποροῦμε νὰ ἐλπίζουμε ἀπὸ τὴ μέλλουσα ἱστορία; Νὰ ὑπερνικηθῇ ἡ καταπίεσις καὶ ἡ βία, ἡ βάρβαρη ἀνελευθερία, ὁ πόλεμος καὶ ἡ καταστροφὴ, ποῦ εἶναι γνωρίσματα τῆς ὡς ἐδῶ ἱστορικῆς πῶρείας. Τὸ σημαντικὸν εἶναι ὅτι τὸ ἐρώτημα δὲν ἀπευθύνεται σὲ ἐξωτερικὰ γεγονότα καὶ ἐπεμβάσεις, ἀλλὰ στὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος **δημιουργεῖ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν δημιουργεῖ καὶ στὸ μέλλον.** Ἡ πραγμάτωσις τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἠθικῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἔργο ἐπίμοχθο τῶν ἀνθρώπων ἀποκλειστικὰ — ὄχι τῆς μᾶζας.

*

Ἡ μᾶζα δὲν ἔχει βούλησιν, δὲν ἔχει σκέψιν, δὲν ἔχει ὑπεύθυνὴν πράξιν — ἀποπροσανατολίζεται, χειραγωγεῖται, ἐνεργεῖ τυφλά. Ἄν πρόκειται νὰ γράψῃ μόνῃ τὴν ἱστορίαν, μιὰ τέτοια ἱστορία εἶναι προφητέψιμη. Διότι θὰ ἀπουσιάζει ἀπὸ

αὐτὴν ἢ ἀξιοπρέπεια, ἢ ἐλευθερία, ἢ ἀδούλωτη θέληση: ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση. Θὰ λείπει ὁ Ἀνθρωπος, ἀφοῦ θὰ μεταβληθῇ ἀποκλειστικὰ σὲ *res publica*, σὲ «ὑπόθεση τοῦ δήμου» καὶ ὄχι σὲ *res humana*, σὲ «πράγμα» ἀνθρώπινο. Θὰ ἐκβαρβαρωθεῖ ὁ Ἀνθρωπος καὶ θὰ ἀπανθρωπισθῇ.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι στὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς ἐποχῆς μας πρέπει νὰ σταθῇ μιὰ ὑστατη προσπάθεια γιὰ τὸ χτίσιμο ἑνὸς νέου Ἀνθρωπισμοῦ, μέσα σὲ κοινωνίες ὅπου προτεραιότητα θὰ ἔχει τὸ πρόσωπο, ὁ πνευματικός του φωτισμός, ἡ πολιτικὴ του παιδεία καὶ ἡ ἠθικὴ του ἀρτίωση. Στὴν ἐλεύθερη δραστηριότητα τῶν προσώπων ἀποκαλύπτεται ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ Ἀνθρώπου, ἐνῶ στὶς ἀτομικὲς ροπὲς τῆς συνειδήσεώς του βασιζέται τὸ ὅλο οἰκοδόμημα τοῦ πολιτισμοῦ του.

Πατέρες τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ ὑπῆρξαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Οἱ ὅποιοι ἔδωσαν γι' αὐτὸ ὑψηλὸ ἀνθρώπινο χαρακτῆρα στὴν παγκόσμια ἱστορία.

5. Ἐπαναστατικὴ πράξη καὶ ἐπανάσταση νοοτροπίας

Εἰσήλθαμε πράγματι σὲ μιὰ νέα ἐποχὴ αὐτῆς τῆς ἱστορίας. Κύριο γνῶρισμά της ἡ ἀπόλυτη δυνατότητα αὐτοκαταστροφῆς. Ἡ μοναδικὴ ἐλπίδα ἀποτροπῆς τοῦ βέβαιου ὀλέθρου εἶναι νὰ ξαναγίνει ὁ Ἀνθρωπος ἡ ὑψιστὴ ἀξία τοῦ κόσμου: μὲ ἠθικὴ αὐτονομία, ἀκονισμένη καὶ ἐλεύθερη βούληση, φωτισμένη ὑπευθυνότητα καὶ πνευματικὴ αὐτάρκεια. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα τοῦ Κάντ: «*Was ist der Mensch?*» (τί εἶναι ὁ Ἀνθρωπος;), ἐρώτημα ποῦ περιέχει καὶ τὶς τρεῖς προηγούμενες ἐρωτήσεις του.

Ἔτσι ἡ τεχνικὴ, ἡ οἰκονομία, ἡ πολιτεία, ἡ τέχνη, ἡ φιλοσοφία θὰ δώσουν τὴ θέση τους σὲ μιὰ **ριζικὴ Ἀνθρωπολογία**. Ἡ ὁποία πρέπει νὰ καταστῇ ἀξονικὴ γιὰ τὴν παιδευτικὴ, σχολικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα. Αὐτὸ εἶναι μιὰ χωρὶς αἵματα **ἐπαναστατικὴ πράξη**, ποῦ θὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ **ἐπανάσταση νοοτροπίας**, καθὼς μάλιστα οἱ συνθηκὲς ὀριμάζουν καὶ ὁ κίνδυνος ἀπώλειας τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι ἐγγύς. Διφορετικὰ ὁ Ἀνθρωπος — αὐτὸ τὸ ἑλλογον ζῶον, τὸ *πολιτικὸν* κατ' Ἀριστοτέλη, ὁ *homo sapiens* τοῦ Λινναίου, ὁ ὁδοιπόρος *homo viator* τοῦ Γκέλεν — θὰ γίνῃ μηχανή...⁶

*

Μία χωρὶς οἰκτιρμὸ μηχανή, ποῦ θὰ πολτοποιήσει τὴν Ἰδέα τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τὴ μελλοντικὴ ἀνθρώπινη Ἱστορία.

Σημειώσεις

1. W. Schmied - Kowarzik, *Die Bedeutung der Marxschen Kritik für die Bewältigung der gegenwärtigen Menschheitsbedrohung*, Warszawa 1985, σ. 1.

2. Γρηγ. Φιλ. Κωσταρά, *Ἡ πολιτιστικὴ πορεία*, Ἀθῆναι 1986⁴, σσ. 148 κτ' ὅστ.

3. M. Heidegger, *Sein und Zeit*, München 1978¹², σ. 306.

4. S. Kierkegaard, III 8, 256.

5. I. Kant, A 26, 448.

6. K. Wuchterl, *Legrbuch der Philosophie*, Stuttgart 1984, σσ. 27 κτ' ὅστ.

ΤΟ «ΣΠΗΓΚΕΛ» ΓΙΑ ΑΡΘΡΟ ΤΟΥ «ΔΑΥΛΟΥ»

Σε έκτενῃ ἀνταπόκρισὴ τοῦ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὸ διεθνῶς γνωστὸ δυτικο-γερμανικὸ περιοδικὸ «Der Spiegel», στὸ τεῦχος τοῦ τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου 1986 (σελ. 127-129), καταχωρίζει εὐρύτατη περίληψη ἀρθροῦ τοῦ «Δαυλοῦ», ποὺ ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἡ ἀντιομοφυλοφιλικὴ νομοθεσία στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα» δημοσιεύσαμε στὸ τεῦχος μας ὑπ' ἀριθ. 47 (Νοεμβρίου 1985), σελ. 2432—2434. Ὁλόκληρο τὸ μακροσκελὲς δημοσίευμα τοῦ «Σπήγκελ» ἀποτελεῖ (μάταιη) προσπάθεια ἐμμεσης ἀνασκευῆς τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ «Δαυλοῦ» (ἡ ὁποία, ὄντας ἀπλῆ παράθεση τῶν διασωθέντων ἀντιομοφυλοφικῶν νόμων τῶν ἀρχαιοελληνικῶν πολιτειῶν, εἶναι φυσικὰ ἀπολύτως ἀπρόσβλητη). Ὡς γνωστόν, ὁ «Δαυλός» δημοσίευσε καὶ συμπληρωματικὰ στοιχεῖα ἐπὶ τοῦ θέματος στὸ τεῦχος 49 (Ἰανουαρίου 1986), σελ. 2557-9. Τὸ «Σπήγκελ» ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι τὸ ἀρθρο τοῦ «Δ» «δὲν ἔχει μόνον πυροδοτήσει μιὰ διένεξη μεταξὺ εἰδημόνων», ἀλλὰ «ἔχει θέσει ἐπίσης σὲ συναγερμὸ ἀκόμη καὶ τοὺς κύκλους τῶν ἐλλήνων ὁμοφυλοφίλων» καὶ ὅτι «προετοιμάζεται μιὰ ἀντεπίθεση» (:).

Einer von ihnen ist der Philologe Janis Kouvaras, 35, der Ende vorigen Jahres mit einer Publikation in der Zeitschrift „Davlos“ den Versuch einer Ehrenrettung der Altvorderen unternahm. Homosexualität und Knabenliebe, schrieb er, seien „nicht nur kein Wertideal der antiken Kultur“ gewesen, wie es einige Philologen (Kouvaras: „Pure Phallogen“) behaupteten. Vielmehr sei Sex unter Männern „nicht einmal akzeptabel und zulässig“ gewesen.

Um seine kühne Behauptung zu stützen, beruft sich Kouvaras auf den Redner Aischines (389 bis 314 v. Chr.). Der berichtete, daß ein Mann, der sich einem anderen hingabe, weder zum Stadtherm gewählt noch Priester werden oder ein öffentliches Amt bekleiden konnte.

Auch mit diplomatischen Missionen durfte er nicht betraut werden, öffentliche Heiligtümer waren ihm versperrt. Überdies, so Kouvaras, habe das attische

Φωτοτυπία μέρους τοῦ δημοσιεύματος τοῦ «Σπήγκελ» τοῦ σχετικοῦ μὲ τὸ ἀρθρο τοῦ «Δαυλοῦ», τὸ ὁποῖο εἶχε συντάξει ὁ συνεργάτης μας φιλόλογος κ. Γιάννης Κουβαρᾶς.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΝΤΟΚΑΣ

‘Η μάζα και τὸ ἄτομο

Εἶναι ἐκδηλο πὼς σὲ κάθε δραστηριότητα, ἐπιστημονική ἢ τεχνική, πολιτική ἢ κοινωνική, καὶ γενικότερα σὲ κάθε ἀνθρώπινη ἐνέργεια, ἡ συμμετοχή γίνεται ὅλο καὶ περισσότερο μαζική. ‘Η μάζα ἀπαιτεῖ νὰ συμμετέχει σὲ κάθε ἐκδήλωση καὶ νὰ ἀπολαμβάνει τὸ σύνολο τῶν ἀγαθῶν, χωρὶς νὰ ἀναγνωρίζει ξεχωριστὰ δικαιώματα γιὰ τὸ ἄτομο. Τὸ ἄτομο εἶναι ὁ ἐχθρὸς τῆς, ποὺ τὴν καταπιέζει καὶ ἐμποδίζει τὴν κυριαρχία τῆς. Εἶναι ἀκόμα βέβαιο, πὼς ἡ τεχνολογική ὑπερνάπτυξη ἔδωκε τὴ δυνατότητα γιὰ μιὰ εὐκολότερη ἐνεργητική εὐαισθητοποίηση τοῦ πλήθους, ποὺ ἀποδεσμεύει τεράστιες κοινωνικὲς δυνάμεις ἱκανὲς νὰ συντρίψουν ὄχι μόνον τὴν ἠθική ἢ κοινωνική τάξη, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τὴ λογική. ‘Η μάζα κινεῖται τόσο εὐθύγραμμα, ὥστε πολλὲς φορὲς νὰ παρασύρεται σὲ μιὰ ἀλόγιστη πορεία.

‘Η καθολικὴ συμμετοχή καὶ ἡ εὐκολὴ κινητοποίηση τῆς μάζας προκαλοῦν προβλήματα, ποὺ ἀναφέρονται ἰδίως στὴν ὀργάνωση τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ. Ἄν δεχθοῦμε πὼς ὁ βασικὸς συντελεστὴς τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὸ πνευματικὸ καὶ ὕλικὸ προϊόν τοῦ ἀνθρώπου, τότε ποιά εἶναι ἡ συμμετοχή στὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς τοῦ ἀτόμου καὶ ποιά τῆς μάζας; ‘Η μάζα καὶ τὸ ἄτομο συμπορεύονται σὲ μιὰ κοινὴ προσπάθεια ἢ συγκρούονται; Ποιά εἶναι τὰ σημεῖα συγκρούσεως καὶ ποιοὶ οἱ λόγοι; Εἶναι δυνατὴ μιὰ συμφωνία γιὰ χάρη τοῦ ἀποτελέσματος, ποὺ εὐεργετῇ συγχρόνως τὸ ἄτομο καὶ τὸ σύνολο; Μποροῦν νὰ ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἀπαιτήσεις τῆς μάζας χωρὶς τὴ συντριβὴ τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας καὶ ἀνεξαρτησίας;

Πολλὰ εἶναι τὰ ἐρωτήματα αὐτοῦ τοῦ εἰδους καὶ δὲν ὑπάρχουν ἀπαντήσεις ποὺ ἔχουν τὸ κύρος ἀποδείξεως. Μποροῦμε ὅμως νὰ ἀναλύσουμε ἀποτελέσματα καταστάσεων ποὺ προκύπτουν ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἀτόμου - συνόλου ἢ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν δύο, ὥστε νὰ δοθοῦν ἐρεθισμοί, γιὰ νὰ σκεφτοῦμε τὸ καθολικὸ πρόβλημα τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ. Προτοῦ ὅμως προχωρήσουμε σ’ αὐτὴ τὴν ἀνάλυση, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ καθορίσουμε τὶς ἔννοιες ἀτόμου καὶ μάζας, ὥστε νὰ μελετήσουμε καλύτερα καὶ αὐστηρότερα τὶς σχέσεις τους, οἱ ὁποῖες ὁδηγοῦν στὰ πραγματικὰ προβλήματα τῶν προηγουμένων ἐρωτημάτων.

* * *

‘Ο εὐκολότερος τρόπος γιὰ νὰ καθορίσουμε τὴν ἔννοια τῆς ἀνθρώπινης μάζας εἶναι νὰ περιγράψουμε βασικὲς ιδιότητες, οἱ ὁποῖες τὴν χαρακτηρίζουν.

1) ‘Η μάζα εἶναι ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἐνῶ ἀντίθετα αὐτοὶ ποὺ ἀποτελοῦν τὶς ἐλεύθερες προσωπικότητες εἶναι πάντοτε μικρὲς μειοψηφίες χωρὶς ἔντονα κοινὰ χαρακτηριστικά.

2) Τὰ στοιχεῖα τῆς μάζας εἶναι ἄνθρωποι ποὺ σκέπτονται κοινότοπα, χωρὶς φαντασία καὶ δὲν θέλουν μὲ κανένα τρόπο νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸ συνηθισμένο, ὥστε νὰ ξεχωρίζουν. Θὰ ἦταν ἄδικο νὰ δεχθοῦμε πὼς στὴ μάζα δὲν ὑπάρχουν ἄτομα μὲ ἱκανότητες, ἀλλὰ δυστυχῶς εἶναι εὐνοηχισμένα ἀπὸ τὴν καταπίεση τοῦ

συνόλου.

3) Ο μαζικοποιημένος άνθρωπος απαιτεί με θράσος και με ανευθυνότητα, γιατί τὸν προστατεύει ἡ ἀνωνυμία, στὴν ὁποία κρύβει τὸ σύμπλεγμά τῆς ἀφάνειάς του· αἰσθάνεται εὐτυχῆς νὰ ἀπολαμβάνει, χωρὶς νὰ βάζει σὲ δοκιμασία τὴν ἀνύπαρκτη προσωπικότητά του.

4) Οἱ ἀντιδράσεις τῆς μάζας σὰν συνόλου χαρακτηρίζονται ἢ ἀπὸ ἀπεριόριστη ἐπιθετικότητα ἢ ἀπὸ καθολικὴ ὑποχώρηση στὰ περιθώρια τοῦ γεγονότος.

5) Ἡ μάζα δὲν ἔχει διαμορφωμένη καὶ συγκεκριμένη βούληση, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ ἰσοπεδώσει καὶ τὶς ἐλάχιστες διακεκριμένες ἐξαιρέσεις.

6) Τὸ ἄκριτο πλῆθος εἶναι εὐάλωτο στὴν ὑπόσχεση καὶ στὴν κολακεία, γι' αὐτὸ προτιμᾷ ἡγέτες δημαγωγοὺς ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε ἱκανότητα.

7) Τὸ χειρότερο ἀπὸ ὅλες τὶς ἀδυναμίες του εἶναι πὼς ἡ ἱστορικὴ του μνήμη εἶναι πολὺ περιορισμένη καὶ εὐκολα τέρπεται ἀπὸ μύθους ἢ ἀπὸ ὑποθετικὰ ἱστορικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα διαστρεβλώνονται, γιὰ νὰ διαμορφώσουν τὶς ἐπιθυμίες τῆς ἀβουλῆς μάζας.

Ὅα μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀναφέρει ἓνα ἀνεξάντλητο πλῆθος ἀπὸ ιδιότητες καὶ πάθη ποὺ συνθέτουν τὶς ἀδυναμίες τῆς ἀπρόσωπης μάζας, ἡ ὁποία ἐλάχιστα διαφέρει σὲ πολλὰς περιπτώσεις ἀπὸ τὴν ἀγέλη ζώων. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ ἀνάλυση εἶναι ἔργο εἰδικῶν καὶ ξεφεύγει ἀπὸ τὸν σκοπὸ τοῦ παρόντος. Πάντως ἡ ἐννοια τῆς μάζας δὲν ταυτίζεται με καμμιά ἄλλη ἐννοια, ὅπως τοῦ λαοῦ, τῶν πτωχοτέρων κοινωνικῶν τάξεων κλπ.

Ἀντίθετα πρὸς τὸν κοινὸ ἄνθρωπο ἡ ἐλεύθερη προσωπικότητα εἶναι ἐξαίρεση, γιατί χαρακτηρίζεται ἀπὸ σπάνιες ιδιότητες, οἱ ὁποῖες δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἔνταξή της στὸ ἀπρόσωπο πλῆθος. Τὸ ἐλεύθερο ἄτομο δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὰ μεγαλοφυΐα, ἀλλὰ μπορεῖ καὶ θέλει νὰ μὴν ἀνήκει στὴν ἀνθρωπότητα ἀγέλη, δηλαδὴ διατηρεῖ τὸ δικαίωμα νὰ ξεχωρίζει σὰν μονάδα αὐτοδύναμη με δικιά της βούληση καὶ σκέψη. Τὸ ἄτομο ποὺ δὲν εἶναι μαζικοποιημένο, ἐνεργεῖ με τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ αὐτοτέλεια ἢ ὁποῖα τοῦ ἐξασφαλίζει τὴν πρωτοτυπία, ποὺ εἶναι τὸ ἀναγκαῖο στοιχεῖο τῆς ἐξέλιξης. Τὰ ἀδέσμευτα ἄτομα ἀποτελοῦν ξεχωριστὲς μειοψηφίες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες γεννήθηκαν οἱ μεγάλες ἰδέες τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ὥραιου. Οἱ στοχαστὲς εἶναι ἄτομα ποὺ δημιουργοῦν μακριὰ ἀπὸ κάθε μαζικὴ λειτουργία, ἐνῶ γεννιοῦνται καὶ μεγαλώνουν ἀπὸ τοὺς χυμοὺς τῆς ἀδέσμευτης μειοψηφίας. Δὲν πρόκειται νὰ ὑμνήσουμε τὸν ἐλεύθερο στοχαστή, γιατί δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ρητορικὰ σχήματα, γιὰ νὰ φανεῖ ἡ αἴγλη του.

Τελειώνοντας τὴν περιγραφή τῶν δύο τύπων ἀνθρώπου, πρέπει νὰ παρατηρήσουμε, πὼς ἡ ὑπαρξὴ τους δὲν εἶναι συνδεδεμένη ἀπόλυτα με τὴν οἰκονομικὴ ἢ κοινωνικὴ τάξη στὴν ὁποία ἀνήκουν, γιατί εὐκολα μποροῦμε νὰ ἀναζητήσουμε καὶ τοὺς δύο τύπους σὲ ὅλες τὶς τάξεις. Οἱ αὐλοκόλακες τῆς ἐξουσίας εἶναι ἀπὸ τὶς χειρότερες μορφές κοινοτύπων ὑπανθρώπων, γιατί καλλιεργοῦν τὶς φαντασιώσεις καὶ τοὺς ἐξωπραγματικοὺς κόσμους τῶν ἐξουσιαστῶν. Δυστυχῶς, ἀκόμα καὶ στὶς ἐπιστημονικὲς κοινότητες κυριαρχεῖ ὁ μαζικοποιημένος ἐπιστήμονας, ὁ ὁποῖος περιορίζεται στὴν ἀναζήτησιν τῆς ἐξουσίας μέσα στὸ χῶρο ποὺ κινεῖται, π.χ., στὰ Πανεπιστήμια, ἐρευνητικὰ κέντρα κτλ. Αὐτὸ τὸ εἶδος τῶν ψευδοεπιστημόνων συνήθως ἐκφράζει τὴν πολιτικὴ τοῦ κράτους, καὶ μάλιστα στὴν πιὸ ἡλίθια μορφή της.

Τώρα πού σκιαγραφήσαμε τόσο τὸν μαζικοποιημένο ἄνθρωποι ὅσο καὶ τὴν ἐλεύθερη προσωπικότητα, θὰ προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε τὶς σχέσεις τοῦ ἀμορφου πλήθους καὶ τοῦ αὐτοδύναμου ἀτόμου καὶ νὰ ἐπισημάνουμε τὴν προσφορά τους στὴν πορεία τοῦ πολιτισμοῦ.

* * *

Περιορισμένες εἶναι οἱ ἐποχὲς πού ἡ ἀνώνυμη μάζα ἐμφανίζεται σὰν πρωταγωνιστὴς στὴ σκηνή πού παίζεται τὸ δράμα τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας· συχνὰ μεταιοπονεῖ γιὰ δικαιώματα πού δὲν γνωρίζει, ἀλλὰ τὰ φαντάζεται στοὺς μύθους ρομαντικῶν στοχαστῶν, πού πίστεψαν στὴν παναθρώπινη ἐξίσωση, χωρὶς νὰ ὑποπτευθοῦν τὶς καταλυτικὲς ἀδυναμίες αὐτοῦ τοῦ δράματος.

Στοὺς παλαιότερους χρόνους ἡ τεχνικὴ, βραδυκίνητη, προχωροῦσε, γιὰ νὰ φτάσει στὸ ἀσύλληπτο ὄνειρο τῆς τεχνολογίας, ἐνῶ παράλληλα ἡ μάζα πάσχιζε κατὰκοπη νὰ κατακτήσει τὰ ἀγαθὰ πού ἦταν γιὰ τοὺς διαλεκτοὺς καὶ ὀλίγους. Ἡ πορεία δὲν ἦταν συνεχῆς, μὲ μεταβολὲς πού κλόνιζαν τὴν κοινωνικὴ ἰσορροπία, οὔτε γίνονταν ἐμπόδιο στὴν ἀνοδικὴ ἀνέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ. Ὡσπου ἦρθε ὁ 19ος αἰώνας, πού ἐσπείρε οὐτοπιστικὰ δόγματα ἀνθρωπισμοῦ, τὰ ὁποῖα γοήτευσαν τοὺς ἀδυνάτους καὶ συνεκλόνισαν τοὺς ἀγαθοὺς. Οἱ ρομαντικοὶ στοχαστὲς θυσίασαν ἀπερίσκεπτα τὴ ξεχωριστὴ μονάδα γιὰ χάρη τοῦ ἀκόρεστου συνόλου. Φαντάστηκαν, πῶς ὁ κορμὸς μπορεῖ νὰ ἀπολαμβάνει τὸ δῶρο τῆς ζωῆς, χωρὶς τὶς λεπτὲς καὶ εὐθραστες ρίζες πού φέρουν τοὺς χυμούς. Ξέχασαν πῶς τὸ φῶς τῆς γνώσης ἐρχεται ἀπὸ μοναδικὰ ἀστέρια καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ἀμορφὴ μάζα. Αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἀρνήθηκαν τὸν ἑαυτό τους καὶ τὴν ὑπαρξή τους, γιὰ νὰ ζωντανεύσουν τὸ ὄνειρό τους. Δὲν στοχάστηκαν πῶς τὸ δράμα ἦταν δικό τους δημιούργημα καὶ ὅτι χωρὶς αὐτοὺς δὲν ὑπάρχει. Ὅλα αὐτὰ θὰ περνοῦσαν στὶς ἡρωϊκὲς ἱστορίες τῆς «πνευματικῆς μυθολογίας», ἂν ἡ φωτιὰ τοῦ Προμηθέα, πού φωλιάζει στὴ ψυχὴ τοῦ ἀλύγιστου ἐρευνητῆ, δὲν ὑποχρέωνε τὴν ἐμπνευσμένη μονάδα νὰ δώσει καὶ τὴν τελευταία πνοή της γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῆς γνώσης. Αὐτὴ ἡ τόσο καταπιεσμένη μοναδικὴ ὑπαρξὴ ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν πολλῶν ἀνοίξε τὶς πύλες τοῦ ὕλικου πλούτου τῆς καλπάζουσας τεχνολογίας. Ἔτσι μέσα σ' αὐτὸν τὸν ὕλικὸ παράδεισο τῆς ἀφθονίας ἦρθε ἡ ψεύτικη κυριαρχία τοῦ πλήθους, ἡ ὁποία ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀρετὴ τοῦ προικισμένου στοχαστῆ μὲ τὴν ἀγνωμοσύνη ἐναντὶ ὅλων αὐτῶν, πού μόχθησαν γιὰ τὴν ἀνύψωση τῆς ποιότητος ζωῆς τοῦ συνόλου.

Ὁ μέσος ἄνθρωπος μὲ τὴν κοινότοπη σκέψη πιστεῦει στὴ φυσικὴ ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας, δὲν ὑποπτεύεται καὶ ἰδίως δὲν συνειδητοποιεῖ τὸν ἀγῶνα καὶ τὴ θυσία τῆς διακεκριμένης μονάδας τῆς ἐλεύθερης μειοψηφίας. Περιφρονεῖ καὶ ἀποβάλλει τὸν ἐπίμονο ἐρευνητῆ σὰν ξένο ἢ περιθωριακὸ στοιχεῖο τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, γιὰτὶ συνετρίβει ὅ,τι εἶναι διαφορετικὸ ἢ ὑπερέχει ἀπὸ τὸ συνηθισμένο. Δὲν ἀναγνωρίζει κανένα δικαίωμα σὲ ἄτομα μὲ ἐξαιρετικὰ χαρίσματα, γιὰτὶ τὸ καταδικάζει σὰν προνόμιο ἀπαράδεκτο καὶ ἀντίθετο στὸ δόγμα τῆς ἀπόλυτης ἰσοπέδωσης. Ὁ κοινότοπος ἄνθρωπος, ξεκινώντας ἀπὸ τὸν ἰσοπεδωτικὸ δογματισμό του, δὲν δέχεται τὴν ὑπεροχὴ τῆς αὐθεντίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις πού δυνάμεις ἀνεξάρτητες τῆς θελήσεώς του τὸν ἐξα-

ναγκάζουν να υποταχθεί χωρίς καμμία εμφανή αντίδραση μιᾶς ἐλεύθερης προσωπικότητας. Ἀντίθετα ἡ ἐξαιρετική μονάδα, δηλαδή ὁ ἐκλεκτὸς ἄνθρωπος, αἰσθάνεται ἐσωτερικὴ παρόρμηση καὶ ἀναγκαιότητα νὰ ἀναγνωρίζει τὴν ὑπεροχὴ τῆς ιδιοφυΐας καὶ νὰ ἀναζητᾷ πρότυπα, ὅχι γιὰ νὰ ἀντιγράψει τὸ ἔργο τους, ἀλλὰ νὰ καλλιεργήσει τὶς ἱκανότητές του μὲ σκοπὸ τὴν πραγματικὴ δημιουργία.

Τὸ πλῆθος ἡδονίζεται τόσο πολὺ ἀπὸ τὴν συντριβὴ τοῦ ξεχωριστοῦ, ὥστε δέχεται ἀγόγγυστα τὴ θυσία πνευματικῶν ἢ ἀκόμη καὶ ὑλικῶν ἀγαθῶν, προκειμένου νὰ ἀπολαύσει τὴν ἐπιβολὴ τῆς καθολικῆς μετριότητος. Οἱ ἀσήμαντες μονάδες, στὶς ὁποῖες ἡ μάζα ἀναγνωρίζει πρόσκαιρα προνόμια καὶ δικαιώματα γιὰ προβολή, εἶναι αὐτὲς ποὺ ταυτίζονται μὲ τὴν ὑπαρξή της καὶ τὶς ἐπιθυμίες της, δηλαδή οἱ δημαγωγοὶ ποὺ κολακεύουν τοὺς πολλοὺς καὶ ὑπόσχονται σὲ ὅλους καὶ τὰ ἐφήμερα ἰνδάλματα ποὺ προσφέρουν ἐνστικτώδη ψυχαγωγία.

Ἡ γοητεία τοῦ ιδεώδους τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ πραγματικοῦ ἐξαφανίζεται μπροστὰ στὸ πάθος γιὰ τὴν καταστροφὴ τῆς αὐθύπαρκτης προσωπικότητας. Ἀνίκανοι μωροφιλόδοξοι προβάλλουν τὸ ἐπιφανειακὸ καὶ χωρὶς φαντασία ἔργο τοῦ πλήθους τῶν ἀφανῶν σὰν ἀξεπέραστη προσφορὰ στὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν τέχνη, μὲ σκοπὸ νὰ μειώσουν τὸ ἀπαραίτητο ἔργο τῶν ιδιοφυῶν στὴν οὐσιαστικὴ δημιουργία. Δίδουν σκοπίμως τὸ προβάδισμα στὴν ποσότητα καὶ ὑποτιμοῦν τὴν ποιότητα, γιὰτὶ δὲν ἀντιλαμβάνονται ἢ δὲν θέλουν νὰ δοῦν τὴν στασιμότητα καὶ τὴν κατὰπτωση ποὺ προκαλεῖ ὁ πληθωρισμὸς σ' ὅλες τὶς μορφές του.

Ἡ προσφορὰ τῆς μάζας στὴ ἐξέλιξη τῶν πολιτισμῶν ἦταν θεμελιακὴ, γιὰτὶ ἐξασφάλιζε τὴν ποσοτικὴ παραγωγή, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιὰ τὸ ἀνέβασμα τῆς ζωῆς τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἡ ἀνάπτυξη ὁμως τῆς τεχνολογίας καὶ ἰδιαίτερα τῆς ὑψηλῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου καθιστοῦν συνεχῶς ὀλιγότερο ἀναγκαῖα τὴν προσφορὰ τοῦ μαζικοποιημένου ἀτόμου, πρᾶγμα ποὺ δὲν ἦταν τόσο ἐμφανὲς στὰ χρόνια τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης. Σήμερα ὁ ἄνθρωπος ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὴν βάρβαρη ἢ κοινότοπη πνευματικὴ καὶ σωματικὴ δουλειά, μὲ παράλληλη αὐξηση τῆς παραγωγῆς του, πρᾶγμα ποὺ προκαλεῖ νέα βαθεῖα προβλήματα στὴν κοινωνικὴ δομὴ καὶ λειτουργία. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἰδιόρρυθμη πραγματικότητα ὁ μαζικοποιημένος ἄνθρωπος αὐξάνει τὶς ἀπαιτήσεις του, θεοποιεῖ τὴν ὑπαρξή του, ἡ ὁποία εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἓνα σύνολο ἀπεριορίστων ἀντιφατικῶν ἐπιθυμιῶν. Ποτὲ δὲν διαισθάνεται ὅτι σ' αὐτὸν τὸν ὑλικὸ παράδεισο τῆς ὑψηλῆς τεχνολογίας ἡ προσφορὰ του συνεχῶς φθίνει, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ διατήρηση καὶ τὸ ἀνέβασμα τοῦ ἐπιπέδου τῆς τεχνολογίας βαθαίνουν τὴν ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν ἐλαχίστων χαρισματικῶν. Ἡ συντριβὴ τῆς μονάδας στὸ ὄνομα μιᾶς ἀνύπαρκτης ὑπερδημοκρατίας σὲ κάθε ἀνθρώπινη ἐνέργεια εἶναι δόγμα ἐπικίνδυνον, ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ἀποσύνθεση καὶ τὴν καταστροφὴ τοῦ λαμπροῦ οἰκοδομήματος ποὺ ἔφτιασαν οἱ ὀλίγοι γιὰ τοὺς πολλοὺς.

Ὁ παραλογισμὸς ποὺ ἐπικρατεῖ στὴ μάζα τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας προέρχεται ἀπὸ τὴ δημαγωγικὴ θεωρία, ἡ ὁποία περιορίζει τὸ ρόλο τοῦ πλήθους στὸ νὰ ἀπολαμβάνει τὸν ὑλικὸ πλοῦτο τῆς τεχνολογίας ὡς φυσικὸ δικαίωμα τῆς ὑπαρξῆς του. Ἄν ἡ παραγωγή γιὰ κάποιο λόγο δὲν κατορθώσει νὰ καλύψει τὶς ἀπεριόριστες ἐπιθυμίες του, τότε ἐξεγείρεται, γιὰ νὰ καταστρέψει καὶ στὸ τέλος νὰ παραδοθεῖ στὴν ὀργανωμένη ὀλιγαρχία, ἡ ὁποία καιροφυλακεῖ, γιὰ νὰ καθυποτάξει τὸ σύνολο στὴν πιδ αὐταρχικὴ μορφή ὀργανωμένου κράτους. Τὸ χει-

ρότερο εἶναι ὁ περιορισμὸς ἢ ἡ ἐξαφάνιση τῆς ἀνεξάρτητης προσωπικότητος καὶ ἡ κυριαρχία τῶν τυφλῶν ἐξουσιαστῶν σὲ μιὰ ἀδρανοποιημένη μάζα. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν εἶναι ἀδύνατη μιὰ πραγματικὴ ἐξέλιξις, γιὰ τὰ μικρὰ καὶ μεγάλα βήματα τῆς προόδου εἶναι ἐνέργεια ἀξιοκρατικὴ, εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε ὄχι, ἐνῶ ἡ ἐνστικτώδης παρόρμησις τοῦ πλήθους εἶναι ἀνεξέλεγκτη καὶ συνήθως ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸν παραλογισμὸν στὴ μωρία.

Ἀκόμα καὶ αὐτὴ ἡ ἐννοία τῆς κοινωνίας ἔχει τὸ στοιχεῖο τῆς ἀξιοκρατικῆς ἐπιλογῆς, γιὰ τὴν προυποθέτει δομὴν, ἡ ὁποία στηρίζεται στὴ λειτουργικὴ ἱεράρχηση τῶν ἐπιμέρους ὁμάδων τῆς. Ἡ κοινωνικὴ ὁργάνωσις καὶ ἡ ἐξουσία ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν κοινὴν γνώμην, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν πίστιν τῆς μάζας σὲ ὁρισμένους ἀρχές, π.χ. θρησκευτικὰς, ἠθικὰς, πολιτικὰς κτλ. Ἔτσι οἱ ὁργανωμένους ἐξουσιαστικὰς ὁμάδες, γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν σκοπὸν τους, προβάλλουν πολιτικὰς καὶ οἰκονομικὰς θεωρίας, οἱ ὁποῖες εἶναι προσαρμοσμένους στὶς ἀφελεῖς ἐπιδιώξεις τοῦ πλήθους, δηλαδὴ ἀγνοοῦν ἢ διαστρεβλῶνουν τὴν πραγματικότητα, γιὰ νὰ κερδίσουν τὴν κοινὴν γνώμην. Στὴν ἐποχὴ μας ὁ μέσος ἄνθρωπος ἀναζητᾷ καὶ πιστεύει πῶς μπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ ὅλα τὰ πολιτικὰ καὶ ὕλικά ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα στὸ ἄμεσο παρελθὸν ἦταν κτήματα ὀλίγων δυναμικῶν μονάδων, οἱ ὁποῖες κυριαρχοῦσαν στὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ συγχρόνως ἔφερναν τὸ βάρος τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ συνόλου.

Δυστυχῶς ὁμοῦς ὁ κοινὸς ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀπὸ τὴ φύσιν τοῦ ἱκανὸς νὰ ἡγηθεῖ καὶ νὰ χαράξῃ τὸ δρόμο, ὥστε νὰ ἀντικαταστήσῃ τὶς προικισμένες ἐξαιρέσεις, οἱ ὁποῖες πρόφανως δὲν ἀνήκουν σὲ ὁρισμένη τάξιν, ἀλλὰ εἶναι ἐκλεκτὰς μονάδες τοῦ συνόλου. Πολλὰς φορὲς οἱ κοινωνίαι, ποὺ δὲν ἔχουν μεγάλη παράδοσις καὶ βρίσκονται στὸ σταυροδρόμι τῶν ἀλλαγῶν, χωρὶς προδιαγεγραμμένη κατεύθυνση, παραπαίουν καὶ ταλαιπωροῦνται ἀπὸ τὴν δημαγωγικὴ ἀνευθυνότητα τῶν τυχοδιωκτῶν τῆς ἐξουσίας. Ἀνάλογα φαινόμενα παρατηρήθηκαν στὶς χώρες τῆς γηραιᾶς ἡπείρου παρ' ὅλη τὴν παράδοσιν καὶ πείραν τῶν λαῶν τῆς, γιὰ τὴν τεχνολογίαν ἀπροσδόκητα ἔδωκε τὴν δύναμιν στὸν ἀνυποψίαστο κοινὸν πολίτην, ὥστε ἦταν πολὺ εὐκόλῳ νὰ ἀντίσῃ ἡ τέχνη τοῦ δημαγωγοῦ. Οἱ δημαγωγοὶ μὲ κάθε τρόπο κατορθώνουν νὰ ἀναρριχηθῶν στὴν ἐξουσίαν, τὴν ὁποῖαν ἀσκοῦν μέσα ἀπὸ ἓνα ὁργανωμένο κράτος, τὸ ὁποῖον συνεχῶς ἰσχυροποιεῖται ὅσο πληθαίνουν οἱ κοινότοποι ἄνθρωποι.

Πράγματι ἡ ἀνθησις τοῦ κρατισμοῦ σὲ ὅλες τὶς δραστηριότητες ὄχι μόνον γίνεται παράλληλα μὲ τὴν μαζικοποίησιν τοῦ συνόλου, ποὺ ἀναζητᾷ νὰ ἐνσωματωθεῖ στὸ τέρας κράτος, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἴδιον τὸ κράτος ἔρχεται μὲ τὴν σειρά του νὰ ἀποτελέσῃ τὸν μοχλὸν γιὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴν μαζικοποίησιν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Τὸ κράτος ὑπόσχεται στὸν πλῆθος νὰ τὸ προστατεύσῃ ἀπὸ ὅλους τοὺς κινδύνους καὶ γιὰ ἀντάλλαγμα ζητᾷ τὰ πάντα, δηλαδὴ «ὅλα γιὰ τὸ κράτος», τὸ ὁποῖον οἱ δημαγωγοὶ τὸ ταυτίζουν μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ πλῆθους. Τὸ ἐρώτημα εἶναι, ἂν πράγματι τὸ πανίσχυρον ὁργανωμένο κράτος ἐξασφαλίζει τὴν ἐξύψωσιν τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς καί, τὸ σπουδαιότερον, τὴν καθολικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ. Δυστυχῶς στὶς περισσότερες περιπτώσεις ἡ ἱστορικὴ μελέτη τοῦ φαινομένου ὁδηγεῖ σὲ ἀρνητικὴ ἀπάντησιν στὸ προηγούμενον ἐρώτημα. Ἴσως αὐτὸ τὸ ἐρώτημα καθὼς καὶ ἄλλα, ὅπως π.χ. ποῖα πρέπει νὰ εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ κράτους στὴν ὁργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τῆς ζωῆς, θὰ συζητηθῶν σὲ ἄλλη εὐκαιρία.

Ἄν δεχθούμε ὅτι σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια ἢ ζωὴ, χωρὶς νὰ ἀνατρέξουμε σὲ μεταφυσικὲς ὑποθέσεις, τότε εἶναι πολὺ εὐκολο νὰ συμπεράνουμε πῶς ὁλόκληρη ἡ ἀνθρώπινη δραστηριότητα πρέπει νὰ στραφεῖ σὲ μιὰ ἀποτελεσματικὴ προσπάθεια γιὰ τὸ ἀνέβασμα τῆς πνευματικῆς καὶ ὕλικῆς ζωῆς τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἀσφαλῶς τὸ φαινόμενο τῆς ζωῆς γεννιέται καὶ ἐξελίσσεται μέσα σὲ κάθε ἀνθρώπινη μονάδα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ιδιότητες καὶ ἱκανότητες ποὺ ἐκδηλώνει, γι' αὐτὸ οἱ ἀντιθέσεις μαζικοποιημένου καὶ ἀνεξάρτητου ἀτόμου εἶναι δυνάμεις ποὺ ἀντιστρατεύονται τὴν ἴδια τὴ ζωὴ, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν καθυστέρηση τῆς ἀνοδικῆς τῆς πορείας. Οἱ μεγάλοι στοχαστὲς ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ σὲ κάθε ἐστία ζωῆς προσπάθησαν καὶ ἀναζητήσαν, πρὸς χάριν τῆς, τὶς καλύτερες καὶ ἀποτελεσματικότερες σχέσεις ἀνάμεσα στὸ ἄτομο καὶ τὸ σύνολο. Ἄλλοι θυσιάσαν τὸ ἄτομο γιὰ τὸ σύνολο καὶ ἄλλοι ἀντίθετα ἀνέβασαν σὲ θεῖους θρόνους τὴν ἰσχυρὴ προσωπικότητα καὶ περιφρόνησαν τοὺς πολλοὺς. Μπορεῖ τὸ πρόβλημα νὰ μὴν βρῆκε τὴν ἰδεώδη λύση του, ἡ ζωὴ ὅμως διατρέχει μὲ αἰσιοδοξία τὴ διαδοχὴ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας. Δὲν εἶναι καθόλου βέβαιο, πῶς ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ αἰῶνα μας ἐκφράζεται ἀπὸ τὴν ἀντίθεση μάζας - ἀτόμου, καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὶς διαφορὰς τῶν πολιτικῶν συστημάτων ποὺ ἐπικρατοῦν. Ἴσως αὐτὰ νὰ εἶναι ἀποτελέσματα περασμένων γεγονότων, τὰ ὅποια παραμερίζονται στὸ περιθώριο τῆς ἱστορίας. Οἱ τεχνολογικὲς ἐκρήξεις ποὺ γίνονται στὶς μέρες μας θὰ φέρουν τόσες μεταβολὲς καὶ τόσα νέα προβλήματα, τὰ ὅποια δὲν μποροῦμε νὰ ὑπολογίσουμε ἢ νὰ φανταστοῦμε. Εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ ζοῦμε τὶς λιγοστὲς ἡμέρες ἐνὸς παρηκμασμένου πολιτισμοῦ.

Λ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

Τὸ κράσπεδο

*Ἕνα κράσπεδο
προστατεύει ἀπ' τὸ μοιραῖο ὀλίσθημα.
Φύλακας ἄγγελος μέρα καὶ νύχτα.
Προχωροῦμε σύρριζα κοντὰ του
ἀκούγοντας τὶς συμβουλὲς τοῦ ἀνεμου,
τὶς ριψοκίνδυνες ἐρμηνεῖες τῆς βροχῆς,
κι ὅλα διαδέχονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο,
ὅπως οἱ μέρες φεύγουν ἀπραγες
κι ἐρχονται μέσα πιδ ἁμαρτωλὲς οἱ νύχτες,
γεμάτες σχέδια ἀνεφάρμοστα, τραγούδια
ποὺ δὲν εἶπαμε ποτέ, ἐκδρομὲς ποὺ λησμονήσαμε·
στὶς ἀσπρόμαυρες φωτογραφίες,
κρυμμένες χωρὶς οἶκτο σ' ἓνα λεύκωμα,
στὰ ὑπόγεια τῆς ψυχῆς.*

ΜΕΤΕΩΡΙΣΜΟΙ

Μαζικότητα και αντιδημοκρατικότητα

Φυσικά ή μαζικότητα δεν έχει καμιά σχέση με τη δημοκρατικότητα ή, αν έχει κάποια, είναι αρνητική: ή μαζικότητα συνυπάρχει πάντοτε με την τυραννίδα και ποτέ δεν συνεμφανίζεται με τη δημοκρατία. Θα έλεγα όμως κάτι πολύ πιο τολμηρό, ότι δηλ. μάζα και τυραννίδα είναι ένα πράγμα, αφού δεν νοούνται τυράννοι χωρίς άγελαίους υπηκόους (μαζανθρώπους), όπως δεν νοούνται μαζάνθρωποι χωρίς τυραννικούς αυθέντες. Οί αποδείξεις, ιστορικές και πολιτικές, είναι άπειρες, όπως συντριπτική είναι και ή φιλοσοφική ανάλυση του φαινομένου, που άπαξ διὰ παντός σε βαθμό ανυπέρβλητο ολοκληρώθηκε ήδη στα χρόνια της ελληνικής φιλοσοφίας: Ἡ ἀνατομία τῶν πολιτικῶν συστημάτων και τῆς διαδικασίας ἐκφυλισμοῦ και διαδοχῆς τους, που ἔκαναν ὁ Πλάτων και ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν ἀφήνει καμμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἀντιδημοκρατικότητα τῆς μαζικότητας ἢ τὴν ἀντιμαζικότητα τῆς δημοκρατίας.

Εἶπα, «δὲν ἀφήνει καμμιὰ ἀμφιβολία»... Ὅμως, ἄντε νὰ πῆς τὴν ὀλοφάνερη κι ἀπὸ τὰ παμπάλαια χρόνια κατακτημένη πολιτικὴ αὐτὴν ἀλήθειά σήμερα, τὴν ἐποχὴ τοῦ μαζισμοῦ και τῆς λαϊκίστικης τυραννίας, τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνελευθερίας και τῆς ἀνδραποδωδέστατης κοινωνικῆς

δομῆς, ποὺ ὅλοι ζοῦμε και ὑφιστάμεθα. Τύραννος και μαζάνθρωπος, τὰ δυὸ αὐτὰ ζεμένα ἄλογα τῆς ἀντιδημοκρατικῆς ξυνωρίδας, θὰ συμπίσουν — ἄλλη μιὰ ἀπόδειξη τῆς ταυτότητάς τους —, γιὰ ν' «ἀποδείξουν» χωρὶς κανένα δισταγμὸ ὅτι κηρύττεις ἀντιδημοκρατικὲς ιδέες, ὅτι ἔχεις ὀλοκληρωτικὲς τάσεις, ὅτι εἶσαι φασίστας. Καί, ἂν μποροῦν, θὰ ἐπιβεβαιώσουν τὴν μαζικοεξουσιαστικὴ τυραννικὴ τους πνευματικὴ δομὴ, ἐξοντώνοντάς σε κοινωνικὰ ἢ ἄλλως πὼς στὴν πρώτη εὐκαιρία. Στὴν παρακμιακὴ ἐποχὴ τῆς λαϊκίστικης ἐξουσιαστικῆς παράνοιας ὅχι μόνο τὰ πράγματα ἔχασαν τὴ σημασία τους, ἀλλὰ και οἱ ρόλοι κατάντησαν ψευδεπίγραφοι.

Εἶναι ἄγρια και πρωτόγονη ἢ «ψυχὴ» τῆς μάζας. Τὸ «φύσει ἀνδραποδῶδες» πλῆθος τοῦ Ἀριστοτέλη διέπεται ἀπὸ ἓνα σαδομαζοχιστικὸ σύμπλεγμα, ποὺ στὴν ἐκδήλωσή του ἐναλλάσσονται ἢ οἰονεῖ πορνικὴ ὑποταγὴ στὸν βιαστή και ἢ θηριώδης ἀναληγσία γιὰ τὸν ἡττώμενο. Γύρω ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ἀντίθετους πόλους τῆς δουλικότητας και τυραννικότητας παίζεται τὸ βάρβαρο παιχνίδι τῆς διαβουκολήσεως τῆς ἀγέλης, διαβουκολήσεως ποὺ χρησιμοποιεῖ ἐναλλάξ τὸ δῖπλο τοῦ φόβου και τὸ δέλεαρ τῆς ἐλπίδας, τὸ χὰδι

τοῦ λαοκóλακα καὶ τὸ μαστίγιο τῆς βίας. Καὶ πᾶν ἄπ' ὅλα στὸ βάρβαρο μαζικοεξουσιαστικὸ παιχνίδι ἀφειδῆς εἶναι ἡ χρῆση τῆς ἀπάτης, τοῦ δόλου καὶ τῆς ὑποκρισίας — τῶν προσφορώτερων μέσων ἐπιβολῆς ἐκεῖ ὅπου ἡ σκέψη, ὁ λόγος, ἡ γνώση εἶναι ἀναθεματισμένα καὶ ἐξωβελισμένα.

Αὐτὸ εἶναι σὲ ἀδρῆς γραμμὲς τὸ πορτραῖτο τῆς ἐποχῆς τοῦ μαζισμοῦ ποὺ ζοῦμε, ἐποχῆς ποὺ ὄχι μόνο ἡ δημοκρατία ἀλλὰ καὶ ὁ πολιτισμὸς γενικὰ ἀπειλοῦνται ἄμεσα. Ἄν θελήσουμε νὰ ἀπαντήσωμε στὸ ἐρώτημα, πῶς συνέβη τὸ παράδοξο γεγονός νὰ μεταπέση πάλι ἡ ἱστορία, ὥστε ἀπὸ συνεχῆ μακραίωνη ἀνάπτυξη καὶ ἀπελευθέρωση τῆς ἀτομικότητος, σὲ νέα φάση ἀποθεώσεως καὶ παγκυριαρχίας τοῦ ἄλογου μαζανθρωπισμοῦ, θὰ μπορούσαμε νὰ σκεφθοῦμε πολλὰς ἐρμηνεῖς τοῦ φαινομένου, μιὰ ἀπὸ τὲς ὁποῖες, ἡ πιὸ πειστική, εἶναι ὅτι ἡ πρόοδος τῆς μηχανῆς ἀφ' ἑνὸς ἀπάλλαξε τὸ πλῆθος ἀπὸ τὴν ἐργασία καὶ ἀφ' ἑτέρου παρέσχε ἀφθονα τεχνικὰ μέσα γιὰ τὸν πνευματικὸ καὶ ψυχολογικὸ χειρισμὸ του — καὶ τὴν κατευθυνόμενὴ ἐξαχρείωσή του. Τοῦτο, ἂν συμβαίη, εἶναι δίκικοπο μαχαίρι γιὰ τὴν ἴδια τὴ μαζικότητα: Ἡ πρόοδος τῆς μηχανῆς, ποὺ σήμερα πιά ὑποκαθιστᾷ ὄχι μόνο τὰ ἀνθρώπινα χέ-

ρια ἀλλὰ καὶ τὸν ἀνθρώπινον ἐγκέφαλο, μπορεῖ νὰ φθάσῃ σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε ἡ μάζα ποὺ ἔως τώρα ἦταν ἓνα εἶδος συντελεστῆ τῆς ἱστορίας ὡς ἐκτελεστῆς τῆς σκέψεως καὶ τῆς βουλήσεως τοῦ προσώπου, νὰ πάψῃ πιά νὰ ἔχῃ οἰοδῆποτε ρόλο, καὶ ἐπομένως, ὡς περιττὴ κι ἀχρηστὴ, εἴτε νὰ καταργηθῇ καὶ νὰ ἐκλείψῃ βίαια εἴτε νὰ «μεταλλαχθῇ» σὲ πρῶτωπα αὐτοτελῆ, σὲ συνειδήσεις αὐτόφωτες καὶ αὐτόνομες, μολονότι τὸ δεύτερο φαίνεται ὡς λογικὰ καὶ ἱστορικὰ ἀδύνατον: «φύσιν πονηρὰν μεταβαλεῖν οὐ ράδιον»...

Θὰ ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀναγνώστης, ὅτι οἱ σκέψεις μου ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἀναπτύσσονται συστηματικά, ἀλλὰ διερευνητικά. Πάντως, ἂν ἡ ταύτιση τυραννίας καὶ μάζας, γιὰ τὴν ὁποία μίλησα στὴν ἀρχὴ τοῦ παρόντος σημειώματος, εἶναι ὀρθή, ἡ καθ' οἷονδῆποτε τρόπος ἐκλείψῃ τῆς μάζας προκαλεῖ κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν ἐκλείψῃ τῆς τυραννίας. Τοῦτο, ἂν συμβῇ, θὰ τὸ ὀφείλουμε βέβαια στὴν πρόοδο τῆς μηχανῆς — κι αὐτὸ θὰ εἶναι τὸ μοναδικὸ ἴσως ἀλλὰ μέγιστο ἐπίτευγμα τοῦ τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ πιὸ αἰσιόδοξη ἀκτίνα φωτὸς μέσα στὸ πηχτὸ ἐρεβος τοῦ πολὺπλαγκτου λήγοντος αἰῶνος μας.

Μετέωρος

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΝΤΟΣ

Ἡ ἀτομικὴ εὐθύνη στὴν δημοκρατία

Στὴν ἀντιδημοκρατικὴ ἐποχὴ μας ὁ ἄνθρωπος, σὰν ἄτομο, ὅλο καὶ περισσότερο ὠθεῖται νὰ γίνεῖ ἓνας τροχίσκος μικρὸς ἢ μεγάλος τῆς κοινωνικῆς μηχανῆς, ἓνα πιόνι τοῦ πολιτικοῦ παιχνιδιοῦ. Κάθε αὐτοβουλία ἀποθαρρύνεται, κάθε πρωτοβουλία καταπνίγεται. Ὁ μὴ ἐτικετοφορεμένος διαβάλλεται, ὁ μὴ ἐνταγμένος συκοφαντεῖται καί, ἀφοῦ περιγραφεῖ μὲ πληθὸς ἀρνητικῶν χαρακτηρισμῶν, τοῦ ὑποδείχνεται μὲ σαφήνεια νὰ σιωπήσῃ ἢ νὰ ἀποσυρθεῖ στὸ περιθώριο. Ἡ ἀτομικότητα ἀπορρίπτεται καὶ ὁ καθένας μας σπρώχνεται στὸ «μάντρωμα» τὸ κομματικό, τὸ θρησκευτικό, τὸ φιλοσοφικό. Κι ἂν καμμιά φορὰ ἡ πολιτεία, τοῦ θεωρητικὰ εἶναι ὑπὲρ τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἀτόμου, μιά καὶ ἐπαγγέλλεται τὴ δημοκρατία, παρέχει κάποιον νομικὸ ὑπόβαθρο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς ἀτομικῆς εὐθύνης, ὅλοι οἱ ἐπίσημοι καὶ ἡμιἐπίσημοι φορεῖς ἀποτρέπουν κατηγορηματικὰ κάτι τέτοιο ἢ δὲν ἐνθαρρύνουν παραπλήσιες προσπάθειες. Καὶ ὁ πολίτης γιὰ νὰ ἀποτολμήσῃ κάτι μόνος του, πρέπει νὰ εἶναι καὶ θαρραλέος καὶ πεισματάρης.

Γιὰ παράδειγμα: Ὁ νόμος 344/76 ἐπιτρέπει τὴν ὀνοματοδοσία τοῦ νεογέννητου καὶ αἶρει τὴν ὑποχρεωτικό-

τητα τῆς βάπτισης, καὶ ἐπομένως αἶρεται ἡ ὑποχρέωση νὰ ἀνήκει κανεὶς σὲ κάποιο θρήσκευμα. Ὁ νόμος 1329/83 καθιερώνει τὸν πολιτικὸ γάμο. Αὐτοὶ οἱ δύο νόμοι συνθέτουν τὸ νομικὸ πλαίσιο τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν Πολιτεία. Ἄν μάλιστα ἡ καύση τῶν νεκρῶν δὲν εἶναι ποινικὸ ἁδίκημα, ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς νομικὰ εἶναι πλήρης¹⁾. Καὶ ἂν ὑπάρχουν Ἕλληνες — ἀπὸ ὅλες τὶς πολιτικὲς παρατάξεις καὶ κόμματα — ποὺ δὲν καλύπτονται ἀπὸ τὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενον ἑνὸς θρησκευτικοῦ δόγματος καὶ γενικὰ τῶν θρησκευτῶν, δὲν μποροῦν νὰ ἀποσπασθοῦν ἀπὸ αὐτές. Καὶ ἐδῶ φαίνεται ἡ ἀδυναμία τῶν ἀνθρώπων νὰ ἀναλάβουν τὴν ἀτομικὴ εὐθύνη καὶ νὰ συμπεριφερθοῦν στὴν καθημερινότητά τους σύμφωνα μὲ τὴν ἰδεολογία τους. Διστάζουν — γιὰ νὰ μὴν πῶ: δὲν τολμοῦν, φοβοῦνται — νὰ ἀναλάβουν τὶς εὐθύνες τους ἀτομικά, μόνοι τους, χωρὶς τὴν προτροπὴ κάποιας κομματικῆς ἢ ἄλλης ἡγεσίας, νὰ ὑλοποιήσουν τὴν ἰδεολογία τους, ἀλλὰ εἶναι ἔρμαια ὑποκριτικῶν καταστάσεων, ποὺ δὲν τὶς πιστεύουν· γιὰτὶ βέβαια, ἂν τὶς πιστεύουν, ἡ γνώμη τους εἶναι σεβαστὴ, ὅπως εἶναι σεβαστὴ ἀπὸ κάθε δημοκράτη κάθε γνώμη καὶ ἀποψη

1. Βέβαια τὸ Σύνταγμα τοῦ '75 καθιερώνοντας ρητὰ τὸν ὄρκο τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, ἀρ. 33 παρ. 2, θεσπίζει ἀνισότητα — κατὰ παράβαση τοῦ ἀρθροῦ 4 τοῦ ἴδιου τοῦ Συντάγματος — ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες ὑπηκόους, γιὰτὶ Ἕλληνας ποὺ δὲν εἶναι χριστιανὸς ὀρθόδοξος — ἂν δὲ μὲ γελοῦν οἱ γνώσεις μου περὶ τὰ δογματικά τῆς Ἀνατολικο-ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας — ἢ ἀπλὰ χριστιανός, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ γίνεῖ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, ἐκτὸς ἐὰν βαφτισθεῖ ἢ ἀλλάξοπιστήσῃ.

Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει μὲ τοὺς βουλευτὲς. Ὁ ὄρκος ποὺ καθιερώνει γι' αὐτοὺς τὸ Σύνταγμα, ἀρ. 59 παρ. 1-2, προϋποθέτει ὅτι ὁ βουλευτὴς ἀνήκει σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ μονοθεϊστικὰ θρησκευτά. Ἔτσι οἱ Ἕλληνες, ποὺ δὲν ἀνήκουν σὲ μονοθεϊστικὲς θρησκείες ἢ ποὺ δὲν ἀνήκουν σὲ κανένα θρήσκευμα, ἀποπέμπονται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς χώρας. Καὶ θὰ περίμενε κανεὶς πῶς τώρα μὲ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος τὰ μαρξιστικὰ κόμματα θὰ ζητοῦσαν τὴν ἀναθεώρηση τῶν σχετικῶν ἀρθρῶν...

διαφορετική από την δική του.

Ἡ Ν.Δ. μετὰ τὸ νόμο 344/76 καὶ τὸ ΠΑ.ΣΟ.Κ. μετὰ τὸ νόμο 1329/83 καθιέρωσαν τὴν προαιρετικότητα τοῦ βαπτίσματος καὶ τὴν ἰσοτιμία τοῦ πολιτικοῦ μετὰ τὸ θρησκευτικὸ γάμο. Καὶ εἶναι σωστὸ ποὺ δὲν καταργήθηκε τὸ βάπτισμα καὶ ὁ θρησκευτικὸς γάμος· αὐτὸ εἶναι σεβασμὸς πρὸς τὴν ἐλεύθερη βούληση καὶ ἐπιλογή τῶν πολιτῶν. Βέβαια ἡ κατάργηση θὰ βόλευε τὶς «προοδευτικὲς» ὀργανώσεις καὶ κόμματα· θὰ τοὺς πρόσφερε τὴν «προοδευτικότητα» ἔτοιμη. Τώρα ὅμως θὰ πρέπει νὰ τὴν κατακτήσουν διδάσκοντας τὴν ἀτομικὴ εὐθύνη καὶ τὴν ἀτομικὴ σκέψη στοὺς ὁπαδοὺς τους. Κάτι τέτοιο ὅμως ἀντίκειται στὴν ὀλιγαρχικὴ ἰδεολογία, ποὺ θέλει τὸ λαὸ ἄγνωμη μάζα, ἐκχωρητὴ τῆς κυριαρχίας του κι ὄχι δῆμο, μέτοχο — χωρὶς τὴ μεσολάβηση κάποιου ἀντιπροσώπου — στὴ σκέψη καὶ στὴν ἐξουσία.

Οἱ δύο αὐτοὶ νόμοι ἔβαλαν — ὡς πρὸς τὰ δύο αὐτὰ σημεία — τοὺς ἑλληνες ἀντιμέτωπους μετὰ τὶς ἰδεολογικὲς τοὺς εὐθύνες. Κανεὶς ὅμως στὰ νεότερα χρόνια δὲν τοὺς δίδαξε τὴν ἀτομικὴ εὐθύνη. Κράτος, Παιδεία, Ἐκκλησία, κόμματα, κάθε φορέας, προσπαθοῦσαν πάντα νὰ πνίξουν κάθε ἀτομικότητα καὶ νὰ μαζοποιήσουν τὸ πλῆθος, νὰ τὸ ποδηγετήσουν, νὰ τὸ μαντρώσουν, γιατί ἔτσι μποροῦν νὰ νέμονται καλύτερα τὴν ἐξουσία τους. Κανεὶς δὲ θέλει τὴν ἀτομικότητα· γιατί ὅλοι οἱ κομματικοί, θρησκευτικοί καὶ ἄλλοι φορεῖς διέπονται γενικὰ ἀπὸ μιὰ ἰδεολογία ὀλιγαρχικὴ καὶ στὴν οὐσία καὶ τὸν τύπο τῆς.

Καὶ βέβαια δὲ θὰ μπορούσα νὰ προσάψω καμμιά μομφὴ στὰ κόμματα ποὺ θεωροῦνται «συντηρητικά» γιατί αὐτὴ εἶναι ἡ ἰδεολογία τους, ἂν καὶ παρόμοια κόμματα σὲ ἄλλα μέρη τοῦ κό-

μου ἔχουν θεσπίσει θεσμοὺς πολὺ ριζοσπαστικούς. Γιὰ τὰ κόμματα ὅμως ποὺ διακηρύσσουν τὴν «προοδευτικότητα» τους, τὶ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, ὅταν δὲν ἀποτολμοῦν νὰ προτείνουν στοὺς ὁπαδοὺς τους νὰ ζοῦν σύμφωνα μετὰ τὴν ἰδεολογία τους καὶ νὰ μὴν ἀκολουθοῦν τὶς ἰδεολογίες ποὺ δὲν τὶς πιστεύουν;

Δὲ συνέβαινε τὸ ἴδιο καὶ στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα, ὅπου τὸ δημοκρατικὸ πνεῦμα — καὶ σ' αὐτὴ τὴν κατ' ἐξοχὴν ὀλιγαρχικὴ Σπάρτη — ἦταν πολὺ πιὸ ζωντανὸ ἀπὸ ὅσο εἶναι στὸ κάθε σημερινὸ πολίτευμα ποὺ αὐτεπνομάζεται δημοκρατία βασιλευμένη, προεδρευομένη, προεδρική, ἀντιπροσωπευτική, κοινοβουλευτική, λαϊκὴ, σοσιαλιστική, ἰσλαμικὴ ἢ ἄλλη (ἀνάλογα μετὰ τὴ θολούρα τῆς φαντασίας τῶν κάθε φορὰ θιασωτῶν τῆς).

Ἡ δημοκρατία ἀποκάλυψε τὴν ἀνθρώπινη ὄντοτητα, τὴν ἀνύψωσε σὰν πρώτη ἀξία καὶ «πάντων χρημάτων μέτρον», κατὰ τὴ γνωστὴ ρῆση ἐνὸς θεωρητικοῦ τῆς, τοῦ Πρωταγόρα. Ὁ ἄνθρωπος, κάθε ἄνθρωπος, εἶναι μιὰ αὐταξία, γι' αὐτὸ καὶ στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς πόλης του, τῆς χώρας του συμμετέχει ἰσότιμα μετὰ κάθε ἄλλο συμπολίτη του. Κι αὐτὸ πραγματοποιεῖται μετὰ τὸν τρόπο ἀνάδειξης τῶν ἀρχόντων: τὴν κλήρωση.

Μὲ τὴν κλήρωση τὰ κόμματα ἐξαφανίζονται καὶ κάθε ἄτομο ἔχει ἴσες πιθανότητες μετὰ ὅποιοδήποτε ἄλλο συμπολίτη του νὰ ἀσκήσει κάποιον πολιτικὸ ἀξίωμα στὴν δικαστικὴ ἢ στὴν διοικητικο-ἐκτελεστικὴ λειτουργία τῆς ἐξουσίας· στὴ νομοθετικὴ εἶναι μέλος ἰσόβιο. Ἔτσι ὑλοποιεῖται ἡ ἀτομικὴ εὐθύνη, τὴν ὁποία διδάσκεται ὁ Ἀθηναῖος μετὰ τὴν ὀρκωμοσίαν του.

Καὶ παραθέτω τὸν ὅρκο τῶν Ἀθηναίων Ἐφήβων, ὅπως μᾶς τὸν παραδί-

νει ὁ ρήτορας Λυκούργος στὸ λόγο του «Κατὰ Λεωκράτους»:

«Οὐ καταισχυνῶ ὄπλα τὰ ἱερὰ οὐδὲ καταλείψω τὸν παραστάτην, ὅτῳ ἂν στοιχήσω· ἄμυνῶ δὲ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὁσίων μόνος καὶ μετὰ πολλῶν. Τὴν πατρίδα δ' οὐκ ἐλάττω παραδῶσω, πλείω δὲ καὶ ἀρείω ὅσης ἂν παραδέξωμαι. Καὶ εὐηκοήσω τῶν ἀεὶ κρινόντων καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἰδρυμένοις πείσομαι καὶ οὐστίνας ἂν ἄλλους τὸ πλῆθος ἰδρύσεται ὁμοφρόνως. Καὶ ἦν τις ἀναιρῇ τοὺς θεσμούςς ἢ μὴ πειθῇται, οὐκ ἐπιτρέψω· ἄμυνῶ δὲ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν. Καὶ ἱερὰ τὰ πάτρια τιμῶσω. Ἱστορες θεοὶ τούτων Ἄγραυλος, Ἐνυάλιος, Ζεὺς, Αὐξώ, Θαλλώ, Ἡγεμόνη».

Χαρακτηριστικὸ τοῦ «Ὁρκου» εἶναι ἡ ἔκφραση «μόνος καὶ μετὰ πολλῶν» ποὺ ἐπαναλαμβάνεται δύο φορές. Ὁ ἔφηβος μόλις γίνεται πολίτης, ὀρκίζεται ὅτι θὰ ὑπέχει καὶ ἀτομικὴ εὐθύνη καὶ ἀπέναντι στὴν πατρίδα καὶ ἀπέναντι στὸ πολίτευμα: μόνος. Στὸν ἐμπρόθετο προσδιορισμὸ πάλι «μετὰ πολλῶν» σκιαγραφεῖται ἡ ἔννοια τοῦ πλῆθους, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι ἄμορφη, ἄβουλη μάζα, κόμμα ποὺ ἔχει ἀναθέσει σὲ κάποιον νὰ τὸ ἀντιπροσωπεύει, νὰ σκέφτεται καὶ νὰ ἐνεργεῖ γιὰ λογαριασμό του. Οἱ πολλοί, τὸ πλῆθος εἶναι σύνθεση ἀπὸ μονάδες· καὶ οἱ μονάδες αὐτὲς δὲν παραιτοῦνται ἀπὸ τὰ πολιτικά τους δικαιώματα, ἀλλὰ τὰ ἀσκοῦν αὐτοπρόσωπα. Καὶ θὰ ἦταν ἀξιοπαρατήρητο νὰ κάνουμε σύγκριση ἀνάμεσα στὴ σύγχρονη ἐποχὴ καὶ στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ πολιτικὴ θεωρία, ὅπου ὁ πολίτης- ἄτομο δὲν παραιτεῖται ἀπὸ τὰ δικαιώματά του, γιὰ νὰ μαζοποιηθεῖ σὲ κράτος ἢ κόμμα ἢ θρησκευτικὴ ὁμάδα μεγαλύτερη ἢ μικρότερη.

Ἀντίθετα στοὺς νεότερους πολιτικούς φιλοσόφους καὶ μάλιστα στοὺς πιὸ φιλελεύθερους ἀπὸ αὐτοὺς, δηλα-

δὴ στὸν J. J. Rousseau καὶ στὸν J. Locke, οἱ πολῖτες παραιτοῦνται ἀπὸ τὰ πολιτικά τους δικαιώματα, τὰ ἀναθέτουν σὲ ἀντιπροσώπους καὶ οἱ ἴδιοι ἐξαφανίζονται μέσα στὴν κρατικὴ, κομματικὴ ἢ θρησκευτικὴ μάζα. Καὶ φυσικὰ δὲ μιλάω γιὰ τὶς σύγχρονες πολιτικὲς θεωρίες, γιατί ὅλες τους ἔλκουν τὴν καταγωγὴ τους ἀπὸ τὴν ὀλιγαρχικὴ θεωρία καὶ πράξη (ποὺ πιστεῖται ὅτι ἡ κυριαρχία, ἡ ἐξουσία ἀνήκει στὸ κράτος, ποὺ, μέσα στὴ μεγαθυμία του, παραχωρεῖ ὀρισμένα δικαιώματα στοὺς ὑπηκόους του καὶ τὸ ἴδιο αὐτοπεριορίζεται μέσω ἐνὸς νόμου ποὺ ἔχει ἀυξημένη τυπικὴ ἰσχύ, τοῦ Συντάγματος).

Καὶ ἐνῶ αὐτὰ συμβαίνουν κατὰ κανόνα στὴν συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν πολιτῶν, στὰ πλαίσια τοῦ σύγχρονου κράτους ὑπάρχει μιὰ μικρὴ μειονότητα τόσο στὸ Δυτικὸ ὅσο καὶ στὸ Ἀνατολικὸ σύστημα, ἀλλὰ καὶ στὸν Τρίτο Κόσμο, ποὺ χαίρονται τὰ ἀγαθὰ τῆς σύγχρονης τεχνολογίας καὶ ἡ πλουτίζουν σὲ βάρος ὧν τῶν ἄλλων ἢ νέμονται τὴν ἐξουσία ἢ καὶ τὰ δύο.

Δὲ συνέβαινε τὸ ἴδιο στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ δημοκρατία. Ἡ οἰκονομία ἦταν βασισμένη στὴν ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία καὶ οἱ ἄρχοντες ὀρκίζονταν ὅτι θὰ σεβασθοῦν τὶς περιορισθεῖς τῶν πολιτῶν. Χαρακτηριστικὸ ἦταν, ὅτι σπάνια τὸ κράτος ὀργάνωνε ἐπιχειρήσεις μὲ ἐπικερδῆ σκοπὸ, ἐκτὸς φυσικὰ ἀπὸ τὶς πολεμικὲς. Ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ κράτους πραγματοποιήονταν σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τοὺς πλούσιους ἰδιώτες, οἱ ὁποῖοι ἀναλάμβαναν ἐκούσια νὰ φτιάξουν τριήρεις (τριηραρχία). Τὰ πλοῖα ποὺ καταναυμάχησαν στὴ Σαλαμίνα τοὺς Πέρσες (ἐκατὸ ἀπὸ τὰ ἀθηναϊκά) ἐγίναν ἀπὸ ἰδιώτες πλούσιους, ποὺ τὸ κράτος τοὺς δάνεισε τὸ ἀσήμι ἀπὸ τὰ ἀργυρωρυχεῖα τῆς Μαρώνας μὲ πρό-

ταση τοῦ Θεμιστοκλῆ.

Ἐπίσης οἱ ἀνήκοντες στήν τάξη τῶν ἱππέων (τριακοσιομεδίμνων) προσέφεραν δικό τους ἵππο γιά τὸ ἱππικό, ὅπως καὶ οἱ διακοσιομέδιμνοι. Ἀλλά καὶ οἱ φτωχότεροι, οἱ θῆτες, συμμετείχαν στήν διακυβέρνηση τῆς Δημοκρατίας, χωρὶς περιορισμό, ἀναλαμβάνοντας σὰν ἄτομα τὶς εὐθύνες τους.

Δυστυχῶς ὅμως εἶναι τόσο λίγο γνωστή ἡ οὐσία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς δημοκρατίας, τόσο παρεξηγημένο αὐτὸ τὸ πολίτευμα καὶ τόσο τοῦ ἔχουν σφετερισθεῖ τὸ ὄνομα τὰ σύγχρονα ὀλιγαρχικά πολιτεύματα, ὥστε ἡ ἄγνοια αὐτῇ ἐξαπλώνεται, ὅπως τὸ ἔχω ἤδη ἐπισημάνει στὸ «Δαυλό» (τεύχη 39-42), καὶ ἀνάμεσα σὲ εἰδικούς συνταγματολόγους καὶ ἀρχαιοδίφες.

Κλείνοντας τὸ ἄρθρο ἀναφέρω χαρακτηριστικὰ τὴν μετάφραση ποὺ δίνει στὸν «Ὅρκο» ὁ Κωστής Παλαμᾶς. Ἡ μετάφραση εἶναι βέβαια ἐλεύθερη, ἀλλὰ ὁ ποιητής, ἐνῶ ἦταν ἀπὸ τοὺς μελετητὲς τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος, δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ δεῖ τὴν οὐσία αὐτοῦ τοῦ πολιτεύματος, ποὺ εἶναι ἡ βάση τοῦ τότε καὶ φυσικὰ τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ.

«Θὰ τὰ κρατῶ τὰ ὅπλ' αὐτὰ καὶ δὲ θὰ
τὰ ντροπιᾶσω

καὶ μόνος καὶ μὲ συντροφιά κ' ἐδῶ κι ὅ-
που κι ἂ λάχω,
θὰ πολεμήσω ἀκούραστα κι ἀφρόντι-
στα θὰ πέσω
καὶ τὴν πατρίδα μιὰ φορά μεγάλη θὰ
τὴν κάμω,
καὶ τοὺς δικαίους θ' ἀγαπῶ καὶ θὰ τιμῶ
τοὺς νόμους,
θὰ κατατρέχω τὸν κακὸ, θὰ σφάζω τὸν
προδότη,
κι ἀνίσως ψέματα μιλῶ, κολάστε με, θε-
οί μου!»

Στὴν παράφραση τοῦ Κωστή Παλαμᾶ δὲν ἀποδίδεται ἡ σαφὴς διάκριση τῶν λειτουργιῶν τῆς ἐξουσίας, δηλαδὴ ἡ ἀέναη λειτουργία τῶν δικαστῶν, ποὺ δὲν ἦταν βέβαια ἐπαγγεληματίες («οἱ ἀεὶ κρίνοντες» εἶναι αὐτοὶ ποὺ κρίνουν, δικάζουν κάθε φορά), καὶ ἡ συντακτικὴ νομοθεσία ἀρμοδιότητα τῆς Ἑλληνσίας τοῦ Δήμου. Κι ὅμως αὐτὸ εἶναι ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτεύματος, τοῦ ὁποῖου σήμερα ἡ ἀνθρωπότητα σφετερίζεται κατὰ κανόνα τὸ ὄνομα καὶ ποτὲ τὶς ἀρχές, γιὰ νὰ ὀνοματίσει τὰ δικά της ὀλιγαρχικά πολιτεύματα. Κι ὅμως αὐτὸ τὸ πολίτευμα εἶναι ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν ἄλλων λαῶν, ἀρχαίων καὶ συγχρόνων, ἀφ' ἑτέρου.

ΝΙΚΟΣ Β. ΛΑΔΑΣ

Ἡ ποίηση

Γυμνή, γυμνή, γυμνή

ἡ ποίηση,

ώραία Ἀρνάδα, Νύμφη Σειρήνα

ἡ ποίηση,

καράβι καλοτάξιδο καὶ χιλιοχτυπημένο

ἀπὸ μπόρες, φουρτοῦνες, κανονιές, ἀστροπελέκια

καράβι ἡ ποίηση,

ἡ πλώρη της σκίζει τὰ πέλαγα τῶν ἤχων,

ἀνοίγει δρόμο στὴ φωνή,

σμίγει ζωντανούς καὶ πεθαμένους.

[3 τοῦ Δεκεμβρίου 1975]

Α Κ Ρ Ο Β Ο Λ Ι Σ Μ Ο Ι

Ἐχθρὸς τῆς παρὰ φύσιν ἐξουσίας ὁ ἄνθρωπος πρόσωπο

Οἱ σχέσεις οἱ ἀνθρώπινες, ποὺ ἀποτελοῦν τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον τῆς ὁμαλῆς (ρυθμικῆς) κοινωνικῆς συμβίωσης, συνεχῶς φθείρονται. Οἱ μεγαλοπόλεις καὶ ἡ ἐκρηκτικὴ ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας προκαλοῦν νέα συσσωρευση προβλημάτων ἐπὶ τῶν παλαιῶν καὶ ἐπιτείνουν τὴν κρίση ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας ἀξίας ἡγεσίας. Ἡ ἀδυναμία τῶν κατεστημένων νὰ προσφέρουν λύσεις ἀποδεκτὲς στὶς ὀργανωμένους ομάδες ξεχωριστῶν συμφερόντων (τοῦ κατὰ κόσμον συνδικαλισμοῦ), ποὺ οἱ ἴδιοι δημιούργησαν γιὰ ν' ἀνέβουν στὴν ἐξουσία, καθορίζει τὴν ἀπόσταση ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπ' τὴν ἐναρξὴ ἐνδὸς νέου στρόβιλου μὲ ἀγνωστες συνέπειες στὸ σύνολο τῆς ζωῆς τοῦ πλανῆτῆ μας. Παντοῦ, ὅπου κι ἂν στραφοῦμε, ἀπὸ τὰ κοντινά μας προβλήματα, ποὺ τὰ στεγάζουμε σὰν οἰκογένεια, μέχρι τὰ ἐκπαιδευτικά, τὰ ἐπαγγελματικά, τὰ κοινωνικά, κρατικά, ἐθνικὰ καὶ οἰκουμενικά, ἀντιμετωπίζουμε σύγχυση στὴν πληροφόρηση, εἴτε ἀπὸ ἀγνοία εἴτε κατευθυνόμενη ἀπὸ τὰ ἐξουσιαστικὰ κέντρα. Αὕτῃ ἡ πυραμίδα Βαβέλ, ποὺ ἔχτισαν οἱ παρά-φύσιν ἡγέτες τῶν λαῶν γιὰ ν' ἀσφαλίσουν τὴν δική τους ἐξουσία, κατέβασε τὸ γενικὸ ἐπίπεδο τῆς ἱεράρχησης σὲ κάθε βαθμίδα παραγωγῆς ἔργου, μὲ συνέπειες οἱ σχέσεις οἱ ἀνθρώπινες νὰ μετατρέπονται σὲ ἀντιθέσεις καὶ νὰ ὀδηγοῦν σὲ ἀντικοινωνικὴ γενικώτερα συμπεριφορὰ. Αὕτῃ ἡ κατευθυνομένη φθορὰ προκαλέσει καὶ προκαλεῖ στρέβλωση σὲ κάθε ἐπίπεδο γνώσεων, ὥστε οὔτε ὁ ἱστορικὸς παράγων οὔτε ἡ γλῶσσα οὔτε ἡ σοφία ἡ ἀνθρώπινη νὰ δύνανται νὰ προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους στὸν σημερινὸν κόσμον. Καὶ ἔτσι ἀκαθοδήγητος, ἀπληροφόρητος ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται εὐγνώμων, ἐὰν τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ τρώει γιὰ νὰ ζῇ!

Σήμερα διακρίνουμε τὰ συστήματα ἐξουσίας σὲ δύο βασικοὺς κλάδους τοῦ ἴδιου κορμοῦ, ποὺ ἀποκαλέσαμε δόγμα. Πῶς ὅμως εἶναι δυνατόν καὶ οἱ μονοφωνικὲς - ἐξουσίες (π.χ. τοῦ ἐνδὸς κόμματος ἢ τῆς μιᾶς θρησκείας ἢ ἐνδὸς πολιτικοῦ συστήματος) καὶ οἱ πολυφωνικὲς, οἱ «πλουραλιστικῆς», οἱ συνδικαλισμένους, αὐτὲς ποὺ δὲν ἀπορρίπτουν τὸν διάλογον, νὰ εἶναι καὶ τὰ δύο ἐφευρήματα ἐξουσιαστῶν; Γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν βαθύτερη σχέση καὶ τῶν δύο ἐξουσιαστικῶν συστημάτων (κλάδων καὶ παρακλαδιῶν μετὰ φύλλων), θὰ πρέπει πρῶτα νὰ ἀντιληφθοῦμε τί εἶναι δόγμα καὶ πότε ἔχουμε δόγμα.

Ἄς προσεγγίσουμε τὸ θέμα μὲ βακτηρία τὸν Πλάτωνα. Μᾶς λέει λοιπὸν στὴν Πολιτεία του (I 533, C 535 E): Ἄν θεωρήσει κανεὶς σὰν ἀρχὴ κάτι ποὺ δὲν γνωρίζει [εἰ γὰρ ἀρχὴ μὲν ὃ μὴ οἶδε] καὶ ἐκδῶσει συμπεράσματα καὶ ἐνδιάμεσες προτάσεις στηριγμένες σ' αὐτὸ τὸ ἀγνωστο, τότε εἶναι βέβαιον ὅτι αὕτῃ ἡ συναρμολόγηση δὲν ἀποτελεῖ ἐπιστήμη. Καὶ συνεχίζει [535 E]: Πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἐπιστέγασμα κάθε γνώσης πρέπει νὰ εἶναι ἡ διαλεκτικὴ, καὶ εἶναι λάθος νὰ τοποθετοῦμε ὑπεράνω αὐτῆς ὅποιαδήποτε γνώση.

Ἡ διαλεκτικὴ πράγματι δὲν στεγάζει ὀριστικὰ καμμία «δόξα»· ἀντιθέτως ἡ «διαλεκτική» τῶν ἐξουσιαστῶν στρεβλώνουσα τὸ «δοκέω» συναρμολογεῖ ἕνα ὑπερβατικόν, τῆς διαλεκτικῆς, στέγαστρο, ποὺ τὸ ἀποκαλοῦν «πιστεύω» καὶ μεταβάλλει τὸ «δοκέω» ἀπὸ ροικὸν σὲ ἀπολίθωμα, δηλαδὴ σὲ δόγμα (ἐκτρέποντας καὶ αὕτῃ τὴ σημασίαν τῆς λέξεως δόγμα). Ἡ διαλεκτικὴ τῶν δογματικῶν, ἐπομένως, δὲν ἀφορᾷ τὴν «δόξαν» ἀλλὰ τὸ «δόγμα», ποὺ μεταμορφώνεται σὲ αἴτιον ἢ ἀποτέλεσμα καὶ ποὺ μόνον κατὰ τίς ἐνδιάμεσες συναρμολογήσεις μπορεῖ νὰ δεχθεῖ τὸν διάλογον.

Μετὰ ταῦτα νομίζω ὅτι γίνεται εὐκόλως ἀντιληπτόν, ὅτι, ἂν ἡ ἐξουσία εἶναι μονοφωνικὴ καὶ ἡ ἀρχὴ βρίσκεται στὰ χέρια ἐνδὸς κόμματος (Ἀνατολικὸ Μπλόκ) ἢ στὰ χέρια ἐνδὸς δικτάτορος (καὶ γνωρίσαμε καὶ γνωρίζουμε ἀρκετὲς τέτοιες περιπτώσεις), τότε ἔχουμε ἐξουσία δογματικὴ καὶ δὲν ὑπάρχει διάλογος. Ἀλλὰ καὶ στὴ Δύση (ὅπως συνηθίζουμε νὰ ἀπο-

καλούμε την άλλη όψη του νομίσματος), που διατηρεί πολυφωνική αντίληψη στο χώρο της εξουσίας, οι έννοιες *οργάνωση, ομάδα, συνδικαλισμός, ένωση κ.ά.*, όταν εκφράζουν ξεχωριστά συμφέροντα (ταξικά, οικονομικά, φυλετικά, θρησκευτικά, κομματικά, εθνικά) αποτελούν ΕΣΤΙΕΣ, εντός των οποίων επωάζονται και γεννώνται τα σκουλήκια της σήψης που γίνονται φορείς του Πυθώνειου δογματισμού.

Η οργάνωση δηλαδή των ανθρώπων σε ομάδες ξεχωριστών συμφερόντων μέσα σ' ένα κοινωνικό σύνολο είναι έργο αντικοινωνικό. Τα οργανωμένα συμφέροντα των υποσυνόλων, που ασκούν πιέσεις στο σύνολο, αντιπροσωπεύουν μεθόδους αναπαραγωγής της έκτροπής, δηλαδή της παρά φύσιν εξουσίας, και διεισδύσεως αυτής της έκτροπής μέχρι τα ακρότατα σημεία του κοινωνικού οργανισμού. Θα σταθώ λίγο εδώ.

Μια ομάδα που εκφράζει, όπως είπαμε, ξεχωριστά συμφέροντα, πυραμιδοῦται με κορυφή το συμφέρον της ομάδας. Αυτή ή αρχή δὲν ταυτίζεται αναγκαστικά με το συνολικό συμφέρον και επομένως διατυπώνεται, «δημοσιεύεται», *ἀνευ αἰδοῦς*. Αἰδῶς (έχει τονιστῆ ἀρκετὲς φορὲς στὸ Δαυλὸ ἢ μεγάλη σημασία αὐτῆς στὴν δημιουργία τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου) είναι μιὰ ἔννοια - κλειδί που στηρίζει ἀκριβῶς τὴν ἐναρχή (κατὰ φύσιν ἀνθρωπίνην) τάξη. Ἐχουμε δηλαδή μιὰ ἀμεση σύνδεση τῆς ομάδας ξεχωριστῶν συμφερόντων με τὴν ἐκτροπή. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ομάδα στὴ διοίκησή της, γιὰ νὰ λειτουργεῖ ἀποτελεσματικά, ὑπὲρ τῶν ἰδίων αὐτῆς συμφερόντων πυραμιδοῦται με νοοτροπία «καισαρική», δηλαδή κριτήρια ἀνόδου στὴν κλίμακα τῆς εξουσίας εἶναι τὸ πόσο φίλος τοῦ Καίσαρος εἶναι ὁ ἐπιλεγόμενος.

Ἐχθρός, μετὰ ταῦτα, τοῦ παρά φύσιν ἐξουσιαστῆ δὲν εἶναι οὔτε τὸ κόμμα οὔτε ἡ ομάδα τῶν ξεχωριστῶν συμφερόντων οὔτε οἱ ἐκκλησιαστικὲς θρησκευτικὲς ὁργανώσεις οὔτε οἱ φυλετικὲς διακρίσεις οὔτε τέλος ὁ ἀντίπαλος ἐξουσιαστῆς. Ἐχθρὸς τοῦ ἐξουσιαστῆ εἶναι ὁ ἀνυπότακτος ἄνθρωπος, ἡ μονάδα, τὸ πρόσωπο. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος - πρόσωπο ἔχει σχέση μοναδική καὶ ὡς παρουσία καὶ ὡς ἐνότητα τοῦ «νοεῖν καὶ εἶναι». Αὐτὴ ἡ μοναδικότητα εἶναι προῖον τῆς Φύσης ὡς ἔννοιας τοῦ συμπαντικοῦ γίνεσθαι. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο πρέπει νὰ γίνει τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὴν θέση του στὴ κοινωνία. Αὐτὴ ἡ κατ' ἀξίαν συμμετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου στὸ κοινωνικὸ γίνεσθαι (ἀπομίμηση τοῦ συμπαντικοῦ) συνιστᾷ παράγοντα τάξεως, ἁρμονίας καὶ πολιτισμοῦ, με κλειδί τὴν προσωπικὴ εὐτυχία, που καταλήγει σὲ κοινωνικὴ καὶ οἰκουμενική. Καὶ πολιτισμὸ ἔχουμε τότε μόνο, όταν ἀνοίγεται ἀπ' τὰ στενὰ πλαίσια τῆς προσωπικῆς εὐτυχίας στὰ οἰκουμενικὰ πλαίσια, δηλαδή στὴν συνολικὴ ζωὴ τοῦ πλανήτη μας. Ἐναντίον ἐπομένως τῶν ἀνθρώπων - προσώπων καὶ τῆς ἀλήθειας που ὑπηρετοῦν (μόνον ἢ ἀλήθεια καθιστᾷ ἀνυπότακτο τὸν ἄνθρωπο στὰ ψεύδη) στρέφονται οἱ σκοταδιστὲς τῆς παρά φύσιν ἐξουσίας, που κυβερνᾷ εἴτε σκληρὰ εἴτε ἐλαστικά τοὺς λαοὺς τῆς οἰκουμένης.

Σὲ τί ἀποσκοποῦν, ἐν τέλει, ὅλα αὐτά; Μὰ εἶναι ἀπλό: στὴν πληροφόρηση ὧσων ἀναζητοῦν τὴν ἀλήθεια: Εἶναι μιὰ «δόξα».

Οἱ ἀναγνώστες ἂς συναγάγουν τὰ δικά τους «πορίσματα».

Ἐρινὺς

ΗΛΙΑΣ Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

‘Ο «Δίας πατήρ» στην ‘Ινδική μυθολογία

Συμβάν, μῦθος — ἦθος, νόμος — λατρεία, θυσίες — θρησκευτική στάση

1. Μετὰ τις γλωσσολογικὲς ἀποδείξεις ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν ὀνομασθέντων «Σουμερίων»⁽¹⁾ ἦταν ἡ γλῶσσα τῶν Χάτα ἢ Χεταίων, ποῦ ἦταν χτισμένη ἐπάνω στὴν Ἑλληνο - Πελασγική (Δαυλός/49), προχωρῶ σὲ ἀναζήτηση καὶ ἄλλων ἀποδεικτικῶν στοιχείων, αὐτὴ τὴν φορὰ στὸ χῶρο τῆς μυθολογίας καὶ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τῶν πανάρχαιων λαῶν. Χρησιμοποιῶ ἐδῶ δύο ἐννοιες (μυθολογία - θρησκευτικὲς δοξασίες). Μὲ τὸν ὄρο «μυθολογία» ἐννοῶ τὰ συμβάντα ποῦ ἐγιναν στὴν πρὸ τοῦ Δευκαλίωνος περίοδο. Αἷτια μεταβολῆς τῶν συμβάντων σὲ μῦθους εἶναι: (α) Ἡ μεγάλη καταστροφή καὶ οἱ ἐξ αὐτῆς ἀπώλειες, β) ὁ τύπος γραφῆς (κατὰ περιοχὲς) τοῦ πανάρχαιου γραπτοῦ λόγου, (γ) οἱ ἀπὸ στόματος σὲ στόμα παραδόσεις, στηριζόμενες στὴν ἀνθρώπινη μνήμη καὶ (δ) τὸ ἡμιπολιτισμένο πολλῶν λαῶν, ποῦ στεροῦνταν ἱκανῆς γιὰ ὑψηλὰ νοήματα γλώσσας καὶ ἐπίσης ἀνάλογης γραφῆς.

Προχωρῶ ἀμέσως στὶς ἐξηγήσεις.

(α) Γιὰ τὴ *Θεογονία* οἱ Μοῦσες ποῦ παραδίδουν τὸν γραπτὸ λόγον εἶναι «φωνῇ ὁμηρεῦσαι» [στίχ. 39 (Δαυλός, τεύχ. 25/1984)]. Πρέπει νὰ συμπληρώσω ὅτι ἡ ἀνάγνωση αὐτῆς τῆς γραφῆς, ποῦ εἶναι προγενέστερη αὐτῆς τῆς Κάδμου, ἦταν ἴσως ὑπόθεση, καὶ παρέμεινε ἐπὶ μακρὸν ὡς ὑπόθεση, ἐνὸς πολὺ περιορισμένου ἱερατείου τῶν Μουσειῶν. Γιὰ τὸ λόγον αὐτὸ ὁ Πανσανίας τὴν *Θεογονία*, καὶ γενικὰ ὅλο τὸν Ἡσιόδειον κύκλον, τὰ θεωρεῖ «ἐπημαντικά», ποῦ τὰ διδάχθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀκαρνᾶνες ἱερεῖς τῶν Ἑλικωνιάδων Μουσῶν, ποῦ ἦταν ἱκανοὶ νὰ τὰ ἐρμηνεύουν καὶ νὰ δίδουν «ἐξηγήσεις ἐπὶ τέρασιν». Γιὰ τὴν ταυτότητα τῶν ἐννοιῶν ποῦ ἐκφράζουν οἱ λέξεις *σημεῖον*, *τέρας*, *σφραγίς*, τὰ ἐν τῷ *Οὐρανῷ σημεῖα* κλπ. ἔχω γράψει στὸν Δαυλὸ (τεύχ. 30 / 1984). Κατὰ τὴ γνώμη μου ἐπρόκειτο περὶ ἰδεογραμμάτων, ποῦ μόνον ὀρισμένοι ἱερεῖς τῶν Μουσειῶν γνώριζαν [Βοιωτικά, 31, 4].

(β) Οἱ ἀπὸ στόματος σὲ στόμα παραδόσεις, κατὰ τὸν Ἡσιόδο, διατηρήθηκαν ἀναμειγμένες μὲ πολλὰ ψεῦδη ἀπὸ τοὺς βοσκοὺς τῶν ὀρέων, ποῦ φαίνεται ὅτι διασώθηκαν ἀπὸ τὰ τεράστια παλλιρροϊκὰ κύματα, ὅπως θὰ δοῦμε ὅταν μιλήσουμε γιὰ τὴν μεγάλη ἐπὶ Δευκαλίωνος καταστροφή, καὶ διέσωσαν τὰ συμβάντα μὲ τὶς μοιραῖες παραμορφώσεις.

(γ) Τὸν τρίτον λόγον, δηλαδὴ «τὸ ἀπαίδευτον» τῶν πολλῶν λαῶν, δὲν νομίζω νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸν ἀναπτύξω ἰδιαίτερα.

Αὐτοὶ οἱ λόγοι ἐγιναν ἡ αἰτία ὅπως «συμβάντα» αὐτῆς τῆς πανάρχαιας ἱστορικῆς περιόδου λάβουν τὴν μορφή «μῦθου». Δόθηκαν δηλαδὴ ἐρμηνεῖες σ’ αὐτὰ («ἐξηγήσεις ἐπὶ τέρασιν») πολλῶν μορφῶν, ὅπως τοῦ συμβολισμοῦ φυσικῶν φαινομένων ἢ ἄλλων, ποῦ ἀφοροῦν «ἐκτιμήσεις» τῶν αἰτίων ποῦ προκαλοῦσαν τὰ συμβάντα. Ὁ μῦθος, ὅμως, περικλείει ἕνα μέρος κάποιου συμβάντος καὶ ἡ ἱστορικὴ ἀξία πρέπει νὰ προσεγγισθεῖ μὲ μεγάλη προσοχή⁽²⁾. Βέβαια αὐτὸ δὲν ἰσχύει, κατὰ ἕνα μεγάλο ποσοστὸ, γιὰ τὴν *Θεογονία*. Ἡ *Θεογονία* ἔχει διασωθεῖ διὰ τῆς γραφῆς, τὰ δὲ γεγονότα ποῦ περιγράφει εἶναι ὅλα πρὸ τῆς μεγάλης καταστροφῆς. Ἡ *Θεογονία* — ἔγραψα (Δαυλός, τεύχ. 25/1984) — δὲν γνωρίζει τὸν Δευκαλίωνα ὅτε τὴν καταστροφή, γι’ αὐτὸ περιγράφει τὸν Ὠκεανὸ (τὸν ἐξῶθεν τῶν στηλῶν τοῦ Ἡρακλέους) ὡς Πόντον ἢ λίμνη διάσπαρτη ἀπὸ 3.000 νησιά, ποῦ τὰ ὀνόματα αὐτῶν τὰ γνωρίζουν αὐτοὶ ποῦ τὰ κατοικοῦν [«τῶν ὀνομα ἀργαλέων πάντων βροτῶν ἀνέρα ἐνισπεῖν / οἱ δὲ ἕκαστον Ἰσασιν οἱ ἄν περὶ ναιετάωσιν»: *Θεογ.* στίχ. 369, 370].

Ἡ τεράστια αὐτὴ καταστροφή, ποῦ λίγο ἔλειψε νὰ ἐξαφανίσει τὸν πλανήτη μας, δὲν μᾶς ἔχει ἐπιτρέψει μέχρι σήμερα νὰ ἐξακριβώσουμε ποιὲς μεγάλες μεταβολὲς σημειώθηκαν ἐπ’ αὐτοῦ, ὅπως, π.χ.: Καταβυθίστηκαν οἱ νῆσοι Ἑσπερίδες ἢ ἡ Ἀτλαντίς, ποῦ ἀναφέρονται ὑπὸ τῆς *Θεογονίας*; Ἐγινε ἡ διάνοιξη τῶν Τεμῶν καὶ ἡ δημιουργία τοῦ Θεσσαλικοῦ κάμπου, ποῦ ἀναφέρει ὡς μνήμη διατηρηθεῖσαν ὁ Ἡρόδοτος; Καὶ πόσα, ἴσως, ἀκόμη θὰ μπορούσαμε νὰ καταγράψουμε ὡς μεταβολὲς μικρὲς ἢ μεγάλες; (Κατὰ τὴν παρουσίαση τῆς περιγραφῆς τοῦ συμβάντος ὑπὸ τῶν ξένων μυθολογῶν θὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλα ἐρωτήματα).

2. Στὸ κεφάλαιο ὅμως αὐτὸ ἐξετάζω τοὺς θρησκευτικοὺς μῦθους (δοξασίες) τῶν Ἰνδῶν μόνο κατὰ τὴν σχέσιν, ποῦ μᾶς ἀποκαλύπτουν πῶς ἔχουν, μὲ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα

του Ἑλληνικοῦ χώρου. Ὁ δρος θρησκευτικὸς μῦθος εἶναι ἀπαραίτητο νὰ διασαφηνισθεῖ. Ὁ θρησκευτικὸς μῦθος — θεωρῶ — εἶναι ἀνάλογος τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τοῦ φορέως λαοῦ. Πῶς ὁμως γεννιέται ὁ θρησκευτικὸς μῦθος;

Τὸ ἐρώτημα εἶναι εὐθέως συνδεδεμένο μετὰ τὴν κλίμακα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Ὁ ἀνθρώπινος πάλι πολιτισμός, γιὰ νὰ φθάσει νὰ ἐκφράσει τὰ «ἀνείπωτα» τῶν στοχασμῶν τῶν σοφῶν του, τόσο γιὰ τὴν κοσμογονία καὶ ὄντογένεση ὅσο καὶ γιὰ τὸν κοινωνικὸ ἀνθρώπινο βίον, χρειάζεται γλῶσσα ἱκανὴ νὰ περικλείει λέξεις ἢ νὰ δημιουργεῖ λέξεις μετὰ τὸ ἐν δυνάμει ἐπιθυμητὸ νόημα. Αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ ἀνθρώπινη πορεία θεωρητικὰ δὲν θὰ ἐπρεπε νὰ διαφέρει ἀπὸ τόπο σὲ τόπο. Ἐν τούτοις οἱ ἄνθρωποι γιὰ λόγους ποὺ μόνον ὁ γεωγραφικὸς χώρος, τὸ φυσικὸ περιβάλλον καὶ τὸ κλίμα δικαιολογοῦν, προχώρησαν ταχύτερα ἢ βραδύτερα στὸ σχηματισμὸ γλῶσσας, τοῦ ἰσχυρότερου ἐργαλείου γιὰ τὸν ἐκπολιτισμὸ. Ὁ Ἑλληνικὸς χώρος (ἔχω ἐν ἐκτάσει γράψει τὴν σημασία του στὸ 29ο τεῦχος τοῦ *Δαυλοῦ*, 1984) ἔγινε συντελεστὴς δημιουργοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλῶσσας καὶ προκάλεσε τὴν ταχύτερη ὥριμαση τοῦ πρώτου ἀνθρώπινου κοινωνικοῦ πολιτισμοῦ.

Αὐτὴ ἡ ἀγελαία κοινωνικὴ ὁργάνωση τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, ποὺ στηρίχθηκε ἀρχικὰ στὸ φυσικὸ ἢ Κυκλάπειο οἰκογενειακὸ δίκαιο, ἔλαβε ἐν συνεχείᾳ (παρ' ὅλες τὶς ἀνταρρήσεις τῶν Κυκλάπειν — *Ὀδύσσεια*, i 275) τὴν ροικὴ τῆς μορφῆς, συνεχῶς ἐπηρεαζόμενη καὶ διαμορφούμενη ἀπὸ τοὺς «κρέσσοντας», ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸν μοναδικὸ παράγοντα ὁμαλῆς ἀφ' ἑνὸς κατὰ φύσιν λειτουργίας καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν βάση τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας, ἀπαραίτητων καὶ τῶν δύο ὡς στοιχείων γιὰ τὴν οἰκουμενικὴ εὐτυχία πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπέβλεπαν. Αὐτὴ ἡ κατὰ φύσιν ἀνθρώπινη ἀξιοκρατία ὑπῆρξε ἡ «πολιτικὴ φιλοσοφία» τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας. Πρέπει νὰ τονίσω ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἐκτίμηση ἦταν ὑπόθεση τοῦ γενάρχου. Ὁ γενάρχης καθόριζε, ἐκτιμώντας τὰ προσόντα τῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ διαβιούντων μελῶν τῆς οἰκογένειας, τὸ μέγεθος τῆς ἀναθετόμενης στὸν καθένα εὐθύνης καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀνταμοιβή.

Αὐτὴ ἡ στάση ὡς ἀποτέλεσμα ἀρχικὰ παραδόσεων, δηλαδὴ ἐθίμων, ὀνομάστηκε «ἥθος». Ἡ σχέση δὲ μεγέθους εὐθύνης, δηλαδὴ ἱκανότητος (προκειμένου περὶ κτηνοτροφῶν: ἀναπτύξεως μεγάλου ἀριθμοῦ ζώων καὶ ἐπομένως μεγάλης νομῆς) καὶ ἀνταμοιβῆς τοῦ ἱκανοῦ, ὀνομάστηκε «νόμος». Τὰ ἀνωτέρω, ποὺ ἐν ἐκτάσει σὲ προηγούμενα ἄρθρα ἔχω θίξει, τὰ θεώρησα ἀπαραίτητα, γιὰ νὰ κατανοηθοῦν τὰ αἷτια ποὺ τὸ «συμβάν» ἔγινε μῦθος καὶ ἡ κατ' ἔθος τάξη ἔγινε νόμος καὶ δίκαιο. Ὁμοῦ δὲ μετὰ τὶς περὶ κοσμογονίας καὶ ὄντογενέσεως συλλήψεις μιᾶς σπάνιας νόησης⁽³⁾ ἔλαβαν τὴν ἐκλαϊκευμένη μορφή λατρευτικῶν ἐκδηλώσεων καὶ θυσιῶν ὡς ὑποδήλωση σεβασμοῦ τῆς ὁμάδας πρὸς τὶς δυνάμεις ποὺ διαμόρφωσαν τὴ ζωὴ τῆς.

Αὐτὴ ἡ ἐκλαϊκευμένη μορφή μεγάλων συμβάντων — ἠθικῆς τάξεως — κοσμολογικῶν ἀντιλήψεων καὶ λατρευτικῶν ἐκδηλώσεων ἀπέβη μετὰ τὴν ἀπώλεια τῆς μνήμης (ἀλήθειας) θρησκευτικὴ στάση καὶ ἀρχὴ τοῦ δόγματος.

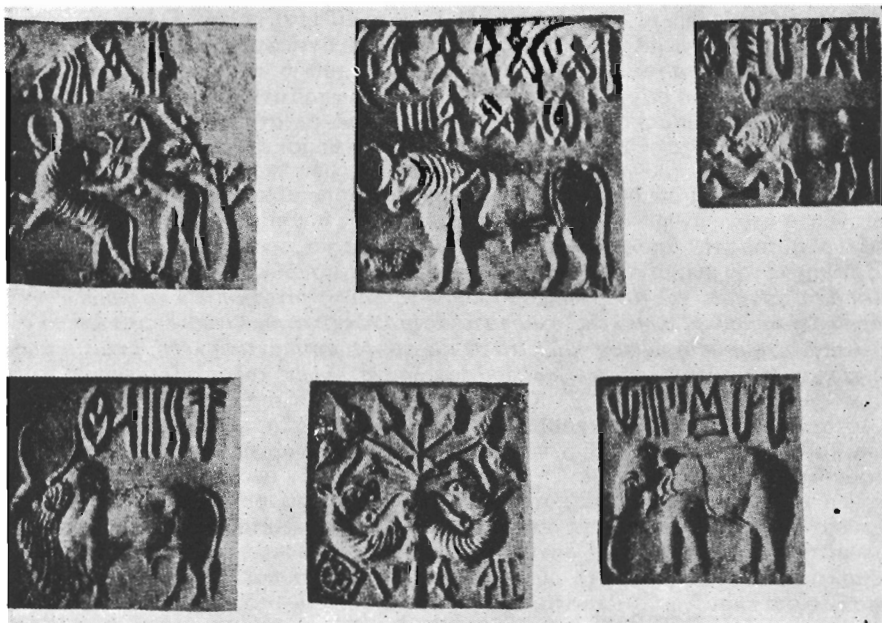
3. Ἡ ἀνθρωπότητα, πολιτισμένη καὶ μὴ, χάθηκε κατὰ μέγα μέρος κάτω ἀπὸ τὰ χτυπήματα τῶν φοβερῶν παλιρροϊκῶν κυμάτων καὶ ἐτάφη μέσα στὴν λάσπη τοῦ λεγόμενου κατακλυσμοῦ. Αὐτὴ ἡ ἀδιανόητη καὶ σήμερα συμφορὰ ποὺ ἐπληξε τὴν ἀνθρωπότητα καὶ διεσώθη στὴ μνήμη τῶν ἀπανταχοῦ ἐπιζησάντων ἀνθρώπων, ἔγινε προσπάθεια κάποτε νὰ καταγραφεῖ ἀπὸ μιὰ ἀνθρωπότητα, ποὺ εἶχε παύσει νὰ ἔχει τοὺς φυσικοὺς τῆς ὁδηγοὺς καὶ ἡγέτες. Σ' αὐτὸ τὸ νέο πρόσωπο τοῦ πλανήτη μας ξεκινᾷ ἡ ἐξελθούσα ἐκ τῆς λάσπης ἀνθρωπότητα, γιὰ νὰ βρεῖ ἐκ νέου τὴν ὁδὸ ποὺ οἱ πανάρχαιο εὐδαίμονες κάτοικοι τῆς γῆς εἶχαν χαράξει. Αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ ἀναζήτηση τοῦ χαμένου παράδεισου. Καὶ ἰδοὺ τώρα ἡ νέα ἀρχή! Οἱ ἄνθρωποι, ποὺ ἐπέζησαν, δέχθηκαν ἀπὸ ἀγνοία ὅτι τιμωρήθηκαν, ὅπως ἄλλοτε ἐπὶ Τιτάνων, διότι δὲν τηροῦσαν τοὺς θεϊκοὺς νόμους!..

Στὴ θέση ὁμως τώρα τῶν θεῶν — βασιλέων, τῶν Διογενῶν, τῶν ἐκλεκτῶν ὑπὸ τῶν θεῶν ἡμιθέων, ἀνεβαίνουν οἱ παραφύσιν καταλαβόντες τὴν ἀρχὴ καὶ χρησιμοποιοῦν ὡς ἰσχύ των ὅχι τὸν νόμο ἀλλὰ τὸν «φόβο». Ἰσχυρίζονται, μιὰ καὶ χάθηκε στὴ λάσπη ἡ γραπτὴ μνήμη, δηλαδὴ ἡ ἀλήθεια, ὅτι: οἱ πρόγονοί των εἶχαν τὴν ἐντολὴ τῶν θεῶν νὰ κυβερνοῦν. Αὐτοὶ οἱ νέοι βασιλεῖς — ἀρχηγοὶ τῶν λαῶν, οἱ διὰ τῆς βίας ἀναρριχηθέντες στὴν ἀρχή, ἀποτέλεσαν στὴν οὐσία καὶ τὴν ἀπαρχὴ τοῦ ἐξουσιασμοῦ ὡς ἀντίποδος τῶν κατὰ φύσιν ἀν-

θρώπινη (τῶν ἀρίστων) λειτουργῶν τῆς ἐναρχῆς τάξεως. Ἡ ἱστορία, μετὰ ταῦτα, τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, στὰ πρὸ Δευκαλίωνος χρόνια, θεωρῶ ὅτι μπορεῖ νὰ γίνει τὸ κλειδί, μὲ τὸ ὁποῖο θὰ ἀνοίξουμε τὶς πύλες τῶν μυστηρίων πολλῶν μυθολογιῶν.

Πολλὰ ἔχουν λεχθεῖ περὶ τοῦ πανάρχαιου πολιτισμοῦ τῶν κατοίκων τοῦ τεράστιου σὲ ἔκταση Ἰνδικοῦ χώρου, ποὺ διασχίζεται ἀπ’ τοὺς ἱεροὺς ποταμοὺς ποὺ σχηματίζονται μέσα στὶς δειράδες τῶν οὐρανογειτόνων Ἰμαλαίων καὶ τὸ πλήρες θεοκρατικῶν μυστηρίων Θιβέτ. Ἰνδός, Γάγγης, Βραχμαπούτρας... Εἶναι ὅμως πράγματι ὁ πολιτισμὸς τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἰνδικοῦ χώρου τόσο παλαιός, ὥστε νὰ περνᾷ ἡ παρουσία του πίσω ἀπὸ τὸν μεγάλο κατακλυσμὸ; Ἡ ἀπάντησις εἶναι: Ναί!

Ἐκεῖ στὴ δυτικὴ ὄχθη τοῦ Γάγγη καὶ κοντὰ στὴν περιοχὴ Σίντ καὶ Πάντζαντ βρέθηκαν οἱ ἀποδείξεις. Λίγα τυχαῖα εὐρήματα ἑνὸς Ἰνδοῦ ἀρχαιολόγου, τοῦ S. K. Chattergi, δηλαδὴ σφραγιδόλιθοι μὲ εἰκόνες ἀνάγλυφες καὶ ἰδιογράμματα, παρακίνησαν τὸν Ἀγγλο ἀρχαιολόγο Sir John Marchal σὲ ἀνασκαφές· καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ ἔλθουν στὸ φῶς δύο πανάρχαιες πόλεις, ἡ Mohenzodaro καὶ ἡ Harapa, σὲ ἀπόσταση 120 περίπου χιλιομέτρων ἢ μία τῆς ἄλλης, ποὺ θαυμάστηκαν γιὰ τὸ πολεοδομικὸ τους σχέδιο καὶ τὸ ὑδραυλικὸ καὶ ἀποχετευτικὸ σύστημα ποὺ διέθεταν. Τὰ σπίτια ἐπίσης μὲ τὰ λουτρά καὶ τὴ θέρμανση καὶ τὰ θαυμάσια οἰκιακὰ σκευῆ καὶ εἶδη καλλωπισμοῦ ποὺ ἀνευρέθησαν, μαζὶ μὲ τὴν γραφὴ⁽⁴⁾ συνιστοῦν τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ἀνώτερου τεχνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ ἀνασκαφικὸ αὐτὸ ἔργο ἔκανε ἀναγκαίᾳ τὴν ἀναθεώρηση τῶν χρονολογιῶν τοῦ Ἰνδικοῦ πολιτισμοῦ κατὰ μερικὲς χιλιετίες καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ τὸ ἐνδεχόμενον καὶ νέων χρονολογιῶν ἐκπλήξεων.

Οἱ πρῶτοι ἀνακαλυφθέντες σφραγιδόλιθοι ἀπὸ τὸν Ἰνδὸ ἀρχαιολόγο Chattergi.

Στὰ προβλήματα ποὺ βέβαια τώρα γεννήθηκαν, προσετέθη καὶ τὸ ἐρώτημα: Ποιὰ ἢ ταυτότητα τοῦ λαοῦ ποὺ κατοικοῦσε τὶς πόλεις αὐτὲς καὶ ποὺ χρονολογικά, οἱ ἀρχαιολόγοι, τὶς τοποθετοῦν πρὸ τῆς πόλεως Οὐρ τῶν Χεταίων (Σουμερίων); Ὁ αὐτὸς Ἰνδὸς ἀρχαιολόγος S. K. Chattergi [*History and Culture of the Indian people*] θεωρεῖ ὅτι οἱ κατοικοῦντες τὶς πόλεις εἶναι οἱ ἐπιθέσαντες τὸν πολιτισμὸ στὶς Ἰνδίες καὶ ὅχι οἱ κάτοικοι τοῦ ὁροπεδίου τῆς Ἀριανῆς⁽⁵⁾ ποὺ ἀποκαλέσθηκαν Ἀριοι. Θεωρεῖ ὅτι οἱ λαοὶ αὐτοὶ κατοικοῦσαν ἄλλοτε τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ οἱ Ἕλληνες ἀποκαλοῦσαν στὰ πα-

νάρχαια χρόνια «*Τερμίλας*». Οί Τερμίλοι, κατά τὸν Ἡρόδοτο, εἶναι οἱ ἐξωσθέντες ὁμοῦ μετὰ τὸν Σαρπηδόνα ἐκ Κρήτης στὴν ἐποχὴ τοῦ Μίνωα, καὶ ἐκ τῆς Κρήτης «*ἀπίκοντο τῆς Ἀσίας ἐς γῆν τὴν Μιλυάδα*» (Κλειώ, 173). Νὰ πρόκειται ἀραγε περὶ τοῦ ἀρχαίου λαοῦ τῶν «*Δραβιδῶν*», ποὺ λείψανά τους κατοικοῦν σήμερα στὴ Νότια Ἰνδικὴ καὶ στὴν Κεϋλάνη; Οἱ Δραβίδες εἶναι πολὺ μελαχροinoί, οὐλότριχες καὶ κοντοὶ στὸ ἀνάστημα.

Ἡ «ἀριανοποίηση» πάλι τῶν Ἰνδῶν εἶναι ὑπόθεση χρονολογικὰ μεταγενέστερη ἀπὸ τις πόλεις Mohenzodaro καὶ Harapa. Ὁ δρος «Ἄριοι» εἰσῆλθον στὴν ἐπιστήμη ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τοῦ περασμένου αἰῶνα σὰν δηλωτικὸς τῶν φυλῶν ποὺ μετὰ τοὺς ἀρχηγούς τους (*ράτζα*) κατέβηκαν στὶς κοιλάδες ποὺ διέσχισαν μεγάλα ποτάμια καὶ ἐπέδρασαν διὰ τῆς γλώσσας τῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν στὴ διαμόρφωση τοῦ νεώτερου, κατὰ κάποιον τρόπο, Ἰνδικοῦ πολιτισμοῦ. Ποιὰ ὁμως ὑπῆρξε ἡ γλῶσσα τῶν Ἀρίων; Ὁ γερμανὸς γλωσσολόγος καὶ ἐθνολόγος Fr. Bopp (1791—1867), ποὺ ὑπῆρξε καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, στὸ ἐξάτομο ἔργο του ἀπέδειξε ὅτι ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας στηρίχθηκαν πολλὰς γλῶσσες ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ σανσκριτικὴ, καὶ ὅχι τὸ ἀντίθετο, ὅπως ἰσχυρίζονταν οἱ ὁμιλοῦντες περὶ «ἰνδοευρωπαϊῶν» (ὁ δρος αὐτὸς ἀποτελοῦσε ἐφεύρεση τοῦ ἐντιμωτάτου Ἀγγλου δικαστῆ Γουλιέλμου Τζῶν, 1746—1794). Τὸ θέμα μας βέβαια δὲν καλύπτεται ἐντελῶς. Ὁ ἀρχαιότερος Ἰνδικὸς πολιτισμὸς, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχουμε ἀποκωδικοποιήσει ἀκόμα τὴν γραφὴ τῶν σφραγιδόλιθων, παραμένει στὸ χῶρο τῶν ὑποθέσεων. Τis σχέσεις ὁμως μετὰ τὸν πανάρχαιον αὐτὸν πολιτισμὸ τis ἀνακαλύπτουμε μέσα στοὺς μύθους, ὅπως αὐτοὶ διαμορφώθηκαν στὸν τεράστιον αὐτὸ κρατῆρα φυλῶν, γλωσσῶν καὶ πολιτισμῶν, ποὺ καλεῖται Ἰνδία.

Βέδαι τὰ ἱερὰ βιβλία τῶν Ἰνδῶν. Ἡ λέξη σχετίζεται μετὰ τὴν ἑλληνικὴ ρίζα *Foid* (*οἶδα*), ποὺ σημαίνει γνωρίζω. Τὰ Βεδικά κείμενα εἶναι ἀγνώστων συγγραφέων καὶ πρέπει νὰ εἶναι προιόντα τῶν σοφῶν «*ρίσι*» ποὺ ἔκαναν προσπάθεια, μέσα στὶς χιλιετίες, νὰ ἀφομοιώσουν μέσα σ' αὐτὰ σὰν μέλισσες τὴν αἰθέρια οὐσία τοῦ ἀνθρώπου «*νοεῖν καὶ εἶναι*». Αὐτὴν τὴν οὐσία διὰ μιᾶς πρακτικῆς προσπάθειας νὰ μετατρέψουν σὲ εὐτυχία τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἰνδικοῦ χώρου. Ὁ Ἰνδουῖσμός δὲν εἶναι θρησκεία, δὲν ἔχει ἰδρυτὴ, εἶναι τὸ φιλοσοφικὸ σύστημα ποὺ γεννήθηκε ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ τῶν Ἀρίων καὶ Προαρίων πολιτισμῶν τῶν Ἰνδῶν. Ὁ συμβολισμὸς ποὺ οἱ «Βέδαι» χρησιμοποιοῦν, ἀποβλέπει νὰ καταστήσει νοητὰ στοὺς ἀνθρώπους τὰ ἰδεατὰ στοιχεῖα τῆς συμπαντικῆς δημιουργίας καὶ καταδεικνύει σ' αὐτοὺς τὴν ἀπόλυτη σχέση τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας μετὰ τὶς μεγάλες πνευματικὲς δυνάμεις τοῦ σύμπαντος. Ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ Ἰνδουῖσμου εἶναι ἡ ἠθικὸς κώδικάς του. «*Ὅλοι ὅσοι γράφουν γιὰ τὸν Ἰνδουῖσμό, αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ ὑπογραμμίσουν πῶς τὸ δῶμα δὲν σημαίνει "θρησκεία" πῶς τὸ μαντῖρα δὲν εἶναι μιὰ "ἰνδουῖστικὴ ἐκκλησία" καὶ πῶς εἶναι ἀτυχεὴ ἡ μετάφραση τοῦ ζᾶτα σὲ κάστα. Μιὰ σημαντικὴ λέξη, ὅπως ἡ σαδᾶνα, δὲν ἔχει κανένα ἀντίστοιχο στὶς ἐυρωπαϊκὲς γλῶσσες, καθὼς καὶ οἱ λέξεις γιόγκα, κάρμα ἢ νιρβάνα*» [*Μπαγκαβάτ Γκίτᾶ*], Γ. Κ. Ζωγραφάκης (Ἰνδουῖσμός κ.λπ. σελ. 26)].

Αὐτὸς ὁ συγκερασμὸς στοχασμοῦ καὶ ἐμπειριῶν μεταξὺ τῶν νέων μεταναστῶν, τῶν Ἀρίων καὶ τῶν προ-Ἀρίων, ἐνδεχομένως καὶ αὐτῶν μεταναστῶν σὲ παλαιότερες ἐποχές, εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα μιὰν ἀνάμιξη ὅχι νέων καὶ παλαιῶν στοιχείων πολιτισμῶν, ἀλλὰ στοιχείων ἐξ Ἰσού παλαιῶν, ἐπεξεργασμένων ὁμως μετὰ διάφορον τρόπο ἀνάλογο πρὸς τὶς κοινωνικο-πολιτισμικὲς ἐξελίξεις διαφορετικῶν περιοχῶν. Αὐτὸ βέβαια, ποὺ πρέπει νὰ τὸ δεχθοῦμε σὰν γεγονὸς, δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀποχωρίσουμε τὰ «ἄρια στοιχεῖα» ἐκ τῶν «προαρίων». Ἐὰν μάλιστα στὴ δυσκολία αὕτη προσθέσουμε τὶς Ἑλληνο-Πελασγικὲς γλωσσικὲς καὶ ἐπομένως πολιτιστικὲς ἐπιδράσεις, τότε τὰ Βεδικά κείμενα πρέπει νὰ περιέχουν «μνημὲς προγόνων», ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον, χωρὶς ὁμως νὰ μπορεῖ νὰ ἀνεύρει κανεὶς σὲ ποιὲς περιόδους εἰσῆλθον γιὰ νὰ καταγραφοῦν στὰ Βεδικά κείμενα καὶ ἀπὸ ποιοῦς.

«*Ἡ γλῶσσα ποὺ σ' αὐτὴν εἶναι γραμμένες οἱ Βέδες, εἶναι ἡ ἀρχαία ἰνδικὴ καθαρεύουσα, ποὺ εἶναι καὶ ἡ πιὸ παλαιά. Ἀκολουθεῖ ἡ σανσκριτικὴ, δηλ. ἡ κανονικὴ, ἡ "τέλεια γλῶσσα"* (αὐτὸ σημαίνει ἡ λέξη σανσκριτικὴ), ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ ἐξελικτικὴ φάση τῆς ἀρχαίας ἰνδικῆς. Βέβαια, τοῦτῃ ἡ ἀρχαία γλῶσσα δὲν μᾶς ἀφῆκε κανένα γραπτὸ μνημεῖο, ὁ-μῶς χάρις τῇ συστηματικῇ, συγκριτικῇ καὶ ὑπομνητικῇ ἐρευνᾷ νεωτέρων μελετητῶν μποροῦμε νὰ τὴν ἀνασυγκροτήσουμε. Ἡ σανσκριτικὴ στάθηκε ἡ γλῶσσα τῶν φιλολογικῶν κειμένων καὶ τῆς θρησκείας. Εἶναι μιὰ γλῶσσα ποὺ δὲν μιλήθηκε ποτὲ ἀπὸ τὸν λαόν, ποὺ δ-

μως ὁ λαὸς τὴν κατανοοῦσε». [Βέδες, Γ. Κ. Ζωγραφάκης (Βεδική θρησκεία, σελ. 25)].

Θὰ ἦταν ἐκτὸς θέματος νὰ μὴν μᾶς ἀπασχολοῦσε ἡ πλημμυρίδα τῶν θεοτήτων τῆς μεσηβρινῆς [«*ινδέα*» ἀποκαλεῖται ἡ μεσημβρία, μᾶς λέγει ὁ Ἡσυχίος] αὐτῆς χώρας, ποὶ συνιστᾷ τὸ Ἰνδικὸ Πάνθεον. Τὸ ἐνδιαφέρον μας εἶναι νὰ ἀποσπάσουμε ἐξ αὐτοῦ τοῦ Παν-θέου τὴς «θεότητες», ποὺ ἢ σὰν ὀνόματα ἢ σὰν ιδιότητες ἀποκαλύπτουν τὴν ἀρχικὴ σχέση με ἱστορικά, ὅπως ἀποδεικνύω, πρόσωπα τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου. Ἀρχικὴ θεότητα τῶν Ἰνδῶν εἶναι ὁ Βαρούνα. Εἶναι ὁ ἑλληνικὸς «Οὐρανός». Ἡ ρίζα τῆς λέξεως εἶναι ἡ ἴδια με τὴν Ἑλληνικὴ [ΓΟΡ ἢ FOP, Βεδιστὶ *varunas*, σανσκρ. *Varj*]. Ἀλλὰ καὶ οἱ ιδιότητες εἶναι ὁμοιες. Ὁ Βαρούνα εἶναι ὁ προπάτορας θεός. Ὁ Βαρούνα ἐπιβλέπει τὴν ἐφαρμογὴ τῶν νόμων καὶ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ δικαίου. Ὁ Βαρούνα ὁμοῦ με τοὺς Μίτρα καὶ Ἰνδρα ὑπῆρξαν, μεταξὺ ὧν τῶν θεοτήτων, οἱ προγενέστερες θεότητες, ποὺ δὲν λησμονήθηκαν ποτέ. Ὑπάρχει μιὰ ταύτιση μεταξὺ Βαρούνα καὶ Ἰνδρα, ὅπως καὶ μεταξὺ Βαρούνα καὶ Μίτρα, ὅχι βέβαια στὰ πρόσωπα ἀλλὰ στὶς ἀποδιδόμενες σ’ αὐτοὺς ιδιότητες. Ἔτσι στὴν «Ρίγγ-Βέδα», ποὺ θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἕνα κείμενο ποὺ ὑπῆρχε ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, βρίσκουμε ὕμνους πρὸς τὰ τρία αὐτὰ πρόσωπα, ποὺ εἶναι καὶ κοινοί, ὅπως «Ὁ σοφὸς θεός», «Ὁ τῶν πάντων κύριος», «Ὁ δίδων τὴν δόξαν τοῖς θνητοῖς», «Ἐνδιαίτημα τῆς ἀλήθειας», «Ἀρχὼν τῶν ἀγαθῶν», «Οἱ μακρόθεν ὀρῶντες», «Οἱ ὁδηγοῦντες τοὺς ἀγαθοὺς εἰς τὴν εὐ-θειάν» καὶ ἄλλα, ποὺ κοσμοῦν με ἐπιθετα σεβασμοῦ καὶ θαυμασμοῦ αὐτὲς τὶς πρωτογε-νεῖς θεότητες. Ὁ Μίτρα ἢ Μίθρα συνδέεται καὶ με τὴν Ἰρανικὴ μυθολογία. Τὸ Ἰράν εἶναι τμῆμα τοῦ μεγάλου ὁροπεδίου τῆς Ἀριανῆς, τῆς χώρας τῶν Ἀρίων. Ἰρανοὺς ἀποκαλοῦ-με τοὺς Πέρσες. [Οἱ Ἕλληνες — λέγει ὁ Ἡρόδοτος (Ζ, 61) — τοὺς ἀποκαλοῦσαν *Κηφῆ-νας*, ἐκ τοῦ Κηφέως, τοῦ υἱοῦ τοῦ Βήλου, ποὺ τὴν θυγατέρα του Ἀνδρομέδα ἐνυμφεύθη ὁ Περσεύς, ὁ υἱὸς τῆς Δανάης. Ἡ Δανάη ἦταν κόρη τοῦ Ἀκρίσιου, τοῦ βασιλέως τοῦ Ἀρ-γους. Ὁ Περσεύς ἀπέκτησε γιό, ποὺ τὸν ὀνόμασε κι’ αὐτὸν Περσέα· αὐτὸς ἐξῆσε πλησίον τοῦ Κηφέως, ποὺ δὲν εἶχε διαδόχους, κι’ ἔτσι ὁ Περσεύς (υἱὸς) ἐγίνε προγόνοος τῆς βασιλι-κῆς γενιᾶς τῶν Περσῶν. Ἔτσι ἰσως ἐξηγεῖται, γιὰ τὸ Περσεύς (στὰ ἀγγεῖα) φορεῖ ἐνδυμα ἀνατολικοῦ τύπου καὶ ἀκόμη γιὰ τὴ μορφή τοῦ Περσέα (Πρέλλερ: «Ἑλλ. Μυθολογία») ἀ-πεικονίζετο σὲ νομίσματα τοῦ Πόντου, τῆς Καππαδοκίας καὶ τῆς Ταρσοῦ, στὴν Κιλικία. Θὰ προσθῆσω ὅτι καὶ ἡ εὐχέρεια ποὺ οἱ Ἕλληνες ἐπισκέπτονται τὸν «μεγάλον Βασιλέα» τῶν Περσῶν, ἀνακάτευν αὐτὸν μέσα στὰ οἰκογενειακά τους, χωρὶς νὰ αἰσθάνονται, ἀρκε-τὲς φορές, ὅτι προδίδουν, ἴσως νὰ ἔχει τὴν ρίζα αὐτῇ].

Ὁ Μίθρα τῆς Περσικῆς Μυθολογίας παρίσταται ἐπὶ μνημείων φέρων κυματίζουσα χλαμύδα ἐπὶ τῶν ὤμων, ἐνῶ με τὸ ἕνα χερί κρατᾷ ταῦρον ἀπὸ τοὺς ῥάβδους καὶ με τὸ ἄλ-λο τοῦ βυθίζει στὸν τράχηλο χρυσὴ μάχαιρα. Ὁ Μίθρα ὑπῆρξε ὁ μέγας θεὸς τοῦ φωτός. Στους βωμοὺς του ἔκαie συνεχῶς τὸ «ἄσβεστον πῦρ», κάτι δηλαδὴ παρόμοιο με τὸ ἄσβε-στο πῦρ τῶν Πελασγῶν, ποὺ διατηροῦσαν οἱ Ἑστιάδες καὶ οἱ Δελφοὶ γιὰ τὴν λατρεία τοῦ Ἡφαίστου. Οἱ ἱερεῖς τοῦ Μίθρα ἐθεωροῦντο σοφοί, τοὺς ὁποίους πάντες σὲ κάθε σοβαρὴ περίπτωσι συμβουλευόνταν, οἱ δὲ ἀπαντήσεις των ἐθεωροῦντο χρησμοί. Σὲ αὐτοὺς ἐμпи-στεύονταν τὴν ἀνατροφή τῶν ἡγεμονοπαίδων. Ἀλλὰ καὶ οἱ βασιλεῖς πρὸ τῆς στέψεως ἦ-ταν υποχρεωμένοι νὰ υποστοῦν κάποια εξέταση καὶ δοκιμασία ὑπ’ αὐτῶν.

Θεὸς τοῦ φωτός — σοφοὶ ἱερεῖς — ἀνατροφή ἡγεμονοπαίδων — ἐγκριση ἢ ἀπόρριψη τῆς ἐκλογῆς βασιλέως. Ὅλα αὐτὰ δὲν μᾶς θυμίζουν ὅσα ἀναφέραμε περὶ Μουσειῶν καὶ Δελφῶν; Ὁ Ἰνδρα παρουσιάζεται σὰν δύναμη τιμωρὸς τοῦ κακοῦ. Ὁ Ἰνδρα εἶναι ὁ θεὸς προστατῆς τῶν ἀρχόντων, τῶν βασιλιάδων. Ὁ Ἰνδρα εἶναι θεότητα ποὺ συγγέεται με τὸν Βιανού, τὸν δεῦτερο τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, τὸν συντηρητὴ. Ἀλλὰ δέχεται τὴν συμ-παράσταση τοῦ Σίβα, τοῦ τρίτου προσώπου τῆς «Τριμούρτης»⁽⁶⁾, τοῦ καταστροφῆς.

* * *

Καὶ ἐρχόμεθα τώρα στὴν εξέταση τοῦ σχετικοῦ πρὸς ἐμᾶς στοιχείου. Ἐδῶ ἡ ὁμοιότη-τα γίνεται τώρα ταυτότητα. Ὁ Δίας πατήρ, πατήρ ὧν τῶν θεῶν. Ἡ παρουσία του γίνε-ται ἀντιληπτὴ ἀμέσως διὰ τῆς κορυφαίας ιδιότητος αὐτοῦ ὡς ἐλευθερωτοῦ, λυτρωτοῦ, προστατοῦ τῆς φυσικῆς τάξεως ἐν τῷ κόσμῳ ἀλλὰ καὶ διώκτου τιμωροῦ κάθε κακοῦ, ἀ-σέβειας καὶ ἀδικίας. «Μὲ τὸν *Dians Pitar* — γράφει ὁ Γ. Κ. Ζωγραφάκης — συνδέεται ἁμε-σα ἡ Ἀδιτί, ποὺ ὅμως δὲν βρίσκεται στὶς Βέδες, οὔτε ὕμνος, οὔτε καμμιὰ μορφή λατρείας

της. Βέβαια η ποιητική φαντασία την θεωρεί σαν μιὰ υπερέκδομη δύναμη, πού έχει την ιδιότητα νὰ λυτρώνη, ίσως γιατί τὸ ὄνομά της σημαίνει ἐλευθερία. Ἐχει παιδιά ἢ Ἀδιτί. Καὶ τὰ παιδιά της αὐτὰ δὲν εἶναι μονάχα προστάτες τῆς τάξεως στὸν κόσμον, ἀλλὰ μαζί καὶ διώκτες καὶ τιμωροὶ κάθε κακοῦ, εἴτε τοῦτο εἶναι ἀσέβεια, εἴτε ἀδικία».

«Ἡ Ἀδιτί εἶναι μιὰ ἐκ τῶν πρὸ τῆς Θεολογίας τῶν Βεδῶν θεοτήτων· ἐξ ἐκεῖνων τὰς ὁποίας διεμόρφωσεν ἡ Ἰνδικὴ φαντασία (:) προτοῦ πλάσῃ τὸν Βράχμαν, τὸν δωρητὴν τῶν «Βεδῶν», δι' ὧν ἐκανονίσθησαν τὰ κατὰ τὴν μυθοπλαστικὴν ταύτην θρησκείαν. [Παγκόσμιος Μυθολογία, Η. Οἰκονομόπουλος]. Εἶναι — συνεχίζει — ἡ πρὸ τῶν περὶ Τριμούρτης μυθευμάτων θεά, ἡ "ἀπειρος" φίλη τῶν ἀνθρώπων τοῦ πρωτογενοῦς κόσμου, ... ἡ "σώτειρα" τῶν λαῶν, ... ἡ "εὐεργέτιδα", ἡ "εὐμενής", ἡ "ὀλβοδότειρα". Εἶναι ἡ μήτηρ τῶν ἐπὶ τὰ Ἀδίτια... τῶν ὀργανωσάντων τὸν κόσμον κατὰ τοὺς κανόνας τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ δικαίου, τὸν ἠθικὸν κόσμον...».

Ἰπάρχουν ὅμως καὶ πολλὰ ἄλλα ὀνόματα τῆς Ἑλληνικῆς λεγομένης «μυθολογίας», πού γίνονται σ' αὐτὰ ἀναφορὲς στὶς «Βέδες». Π.χ. ὁ Φωρωνεὺς, τὸν ὁποῖο ἀγνοεῖ ἡ Θεολογία ὅπως καὶ τὴν κόρη του Νιόβη, ἀποκαλεῖται Βχουρανκού. Ὁ τιτᾶν Προμηθεὺς εἶναι ὁ Πραμανθᾶ. Ἡ Ἴρις, γιὰ τὴν ὁποία ἔγραψα (43ο τεύχ. Δαυλοῦ, 1985) εἶναι ἡ Ἀροῦσχα. Γιὰ τὸν Μίνωα θεωροῦν ὅτι ὀφίσταται συγγένεια μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Μανού. Ὁ Πάνι τῶν Βεδῶν εἶναι ὁ ἀρπαξ πού κλέβει τὴν Σαράμα, τὴν Ἑλένη (ἐπανάληψη καὶ ἐδῶ τοῦ Τρωϊκοῦ συμβάντος), ἐξομοιούμενος μὲ τὸν Πάρι. Βρυσηὶς εἶναι ἡ Βρισάγια καὶ ἡ νύμφη Δάφνη ἡ Δαχάνα. Ἡὼς ἡ Οὐσχα καὶ Ἐρινὺς ἡ Σαρανοῦ. Τέλος ὁ Ἄγνι εἶναι τὸ ἐξ-αγνίζον πῦρ, πού ταυτιζόμενος μὲ τὸν Ἰνδρα εἶναι ἐχθρὸς τοῦ δράκοντος Βρίτρα, ὅπως ὁ Ἀπόλλων τοῦ δράκοντος Πύθωνος.

Ἐδῶ κλείνω τὶς ἀναφορὲς τῆς Ἰνδικῆς μυθολογίας καὶ τῶν ἱερῶν βιβλίων τῶν «Βεδῶν» σὲ πρόσωπα ἱστορικὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Δευκαλίωνος, κατὰ τὴν βασιλεία τοῦ ὁποίου συνέβη ἡ μεγάλη καταστροφὴ ἐπὶ τῆς γῆς ἐκ τοῦ λεγόμενου κατακλυσμοῦ. Στὴ συνέχεια θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἡ Αἰγυπτιακὴ Μυθολογία καὶ οἱ ἀναφορὲς αὐτῆς στὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου.

(1) Τὸ ὄνομα «Σουμέριοι» ἐδόθη διὰ τοῦ Oppert στὸν ἀρχαιότερο — ὅπως εἶπε, σὲ μιὰ διάλεξή του τὸ 1869 — μὴ σημιτικὸ λαὸ τῆς περιοχῆς τῆς Μεσοποταμίας. Στήριχθηκε, ὅπως δῆλωσε, σὲ μιὰ ἐπιγραφή, πού μιλοῦσε γιὰ τοὺς πρώτους βασιλεῖς πού ἔφεραν τὸν τίτλο «βασιλεὺς τῆς Σουμέρ καὶ Ἀκάντ». Ὁ Oppert αὐθαίρετῶς δέχθηκε ὅτι τὸ Σουμέρ καὶ Ἀκάντ ἦταν ταυτότητες λαῶν. Εἶναι ὅμως γνωστὸν ὅτι σ' αὐτὴ τὴν πρώιμη περίοδο οἱ βασιλεῖς ἦταν ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ στὶς πόλεις. Γι' αὐτὸ ἀρχικὰ ἡ ἀποψη τοῦ Oppert ἀπορρίφθηκε, ἀλλὰ γιὰ ἄγνωστο λόγο ἀργότερα ἔγινε ἀποδεκτή.

(2) Ὁ Πλούταρχος στὸ «Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος» (359) γράφει: «μῦθος λόγου τινὸς ἔμφασίς ἐστιν ἀνακλῶντος ἐπ' ἄλλα τὴν διάνοιαν» [: ὁ μῦθος εἶναι ἀντανάκλασις πραγματικῆς προφορικῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία μεταστρέφει διαθλαστικὰ πρὸς ἄλλο σημεῖο τὴν σκέψη].

(3) Περὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ἴδε, Α. Ντόκας «Οἱ χαρακτηριστὲς τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης» (Δαυλός, τεύχος 46/1985).

(4) Στὶς ἀνασκαφὲς τῆς Βαγδάτης ὁ ἀρχαιολόγος Η. Frankfort ἀνεῦρε πῆλινες σφραγίδες, πού προέρχονταν, ὅπως πιστεύει, ἀπὸ τὸ Μαχένζο - ντάρο.

(5) Τὸ ὁροπέδιο τῆς Ἀριανῆς ἐκτείνεται στὸν ὅριον τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας καὶ μέχρι τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου, πρὸς δὲ ἀνατολὰς μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἰαξάρτου καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Κασπίας θάλασσας.

(6) Μέσα στοὺς κοσμολογικοὺς καὶ ὄντολογικοὺς στοχασμοὺς τῆς ἡ Ἰνδικῆς σκέψης ἐπάγει δι' ἐμπνεύσεως τὸ μεγάλο «Συμβάν». Ξάφνου, λέγει, τὸ εὐρισκόμενο σὲ ἐρεβώδη ὕπνο σύμπαν ἐγείρεται καὶ αὐτοαποκαλύπτεται. Ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς πράξεως ἔρχεται στὸ φῶς ἡ φύση (Προκρίτι). Ἀρχὴ αὐτῆς τῆς δημιουργίας τὰ ὕδατα καὶ τὸ ἐντὸς τῶν ὑδάτων «σπέρμα ζωῆς» ὑπὸ μορφὴ ἀκτινοβόλου καὶ χρυσῆ, καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τὸ δν τὸ ὑπέρτατο, τὸ αὐτογέννητον. Ἡ ἐπέφασχ κράτησε 3.110.400.000 ἔτη ἀνθρώπινα· καὶ ἐξ αὐτῆς ὁ Βράχμας (δημιουργός), Βισνοῦ (συντηρητής), Σίβα (καταστροφεὺς). Καὶ τὰ τρία αὐτὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦν ἓνα ἐνιαῖον δν. Αὐτὸ εἶναι ἡ Ἰνδικὴ «Τριμούρτη».

ΣΗΜ.: Ἡ Παγκόσμια Μυθολογία τοῦ Η. Οἰκονομόπουλος ἀποτελεῖ τὸ κατ' ἐξοχὴν βοήθημα γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ ἀρθροῦ αὐτοῦ. Ὁ Η. Οἰκονομόπουλος τὴν Μυθολογίαν τοῦ ἐστήριξε σὲ μεγάλους συγγραφεῖς, ὅπως Burnouf, Wilson, Alfred de Maury, Max Müller, Dupuis, Bertrand, E. Renan, Lefenre,

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

Ἡ ἀνείπωτη ἀλήθεια γιὰ τὴν οἰκονομικὴ κρίση

*Ἐὰν ἀποσυνδέσεις τὴν Ἑλλάδα,
στὸ τέλος θὰ δεῖς νὰ σοῦ ἀπομένουν:
μιὰ ἐλιά, ἓνα ἀμπέλι κι ἓνα καράβι,
ποῦ σημαίνει:
μὲ ἄλλα τόσα τὴν ξαναφτιάχνεις.*

[Ὁδυσσεύς Ἑλύτης]

Τὸν τελευταῖο καιρὸ πολλὰ εἰπώθηκαν στὴν τηλεόραση εἴτε ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς εἴτε σὲ συζητήσεις τύπου «Ἀνοιχτὰ χαρτιά» εἴτε σὲ ρεπορτάζ τοῦ δρόμου γύρω ἀπὸ τὴν κρίση ποὺ περνάει ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία. Ἀκόμη περισσότερα γράφτηκαν στὸν τύπο ὄλων τῶν ἀποχρώσεων, γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, Τέλος, εἶδαμε καὶ ἀκούσαμε ἀπὸ τηλεόραση καὶ ραδιόφωνο ἐκτεταμένους συζητήσεις στὴ Βουλὴ γιὰ τὸ ζέον θέμα. Κι ὅμως ποτὲ καὶ ἀπὸ κανένα δὲν παρουσιάστηκε τὸ πρόβλημα καθαρὰ καὶ στὴν ὁλότητά του. Μισόλογα, μισοκρυμμένες ἀλήθειες, πολλὰ ψέμματα καὶ ὑπονοούμενα γράφονται καὶ λέγονται. Βέβαια ὁ εἰδικὸς περὶ τὰ οἰκονομικά, ἂν συρράψει τὰ ὅσα ἔχουν γραφτεῖ ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες καὶ ἔχουν εἰπωθεῖ ἀπὸ κυβέρνησις καὶ ἀντιπολίτευσις, θὰ ἀλιεύσει τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ ὁ πολὺς κόσμος πλανᾶται, δὲν πληροφορεῖται σωστά, βρίσκεται σὲ κατάστασις συγχύσεως, ἂν καὶ πολλὰ ὑποψιάζεται γιὰ τὴν ἀληθινὴ οἰκονομικὴ μας κατάστασις. Καὶ στὸ ἐρώτημα: γιὰτί δὲν λένε στὸν κόσμον τὴν ἀλήθεια, ἡ ἀπάντησις εἶναι: γιὰτί δὲν συμφέρει σὲ κανένα, οὔτε τολμάει κανεὶς νὰ πεῖ ὁλόκληρη τὴν ἀλήθεια.

Πράγματι, ἡ κυβέρνησις δὲν τολμάει νὰ πεῖ τὴν ἀλήθεια, γιὰτί εἶναι ἄμεσα ὑπεύθυνη γιὰ τὸ οἰκονομικὸ μας χάλι. Ὅπως καὶ νὰ τὸ κάνουμε, αὐτὴ τῇ στιγμῇ βρίσκεται στὸ πηδάλιο τοῦ σκάφους. Ἡ ἀξιωματικὴ ἀντιπολίτευσις λέει μέρος τῆς ἀλήθειας, γιὰτί, ἂν τὴν πεῖ ὁλόκληρη, θὰ πρέπει νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὰ μέτρα λιτότητας τῆς κυβέρνησις ἢ θὰ πεῖ πράγματα ποὺ δὲν συμφέρουν στὸ κόμμα, ἐκλογικά. (Δὲν μιλάμε γιὰ τὴ θέσις τῆς δογματικῆς ἀριστερᾶς. Αὐτὴ δὲν ζεῖ στὴν ἐποχὴ μας. Εἶναι ἀπολιθωμένη). Ὅσον ἀφορᾷ τὸν τύπον, αὐτὸς ἀνάλογα μὲ τὴν πολιτικὴν τοποθέτησιν εὐθυγραμμίζεται μὲ τὸ κόμμα ὅπου πρόκειται. Καὶ κάτι παραπέρα: οἱ ἐφημερίδες, κι ἂν ἀκόμη θέλουν νὰ διαστεῖλουν τὴν θέσιν τους ἀπὸ τὸ κόμμα ποὺ ὑποστηρίζουν, δὲν τὸ τολμοῦν, γιὰτί κινδυνεύουν νὰ δυσαρρστήσουν ἀναγνώστες τους καὶ νὰ τοὺς χάσουν ἀπὸ πελάτες. Τέλος οἱ συζητήσεις στὴν τηλεόρασις εἶναι λίγο-πολύ πολιτικὰ «στημένες» καὶ ποτὲ δὲν ἀποκαλύπτουν ὁλόκληρη τὴν ἀλήθεια τοῦ οἰκονομικοῦ μας ἀδιέξοδου.

Τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως τοῦ τόπου, μὲ λίγα λόγια, εἶναι: **Τρῶμε περισσότερα ἀπὸ ὅσα βγάζουμε.** Καὶ τὸ ἐρώτημα εἶναι, πῶς φθάσαμε στὸ σημερινὸ χάλι, ποιοὶ «τὰ φάγανε», πόσα εἶναι τὰ φαγωθέντα, ποῦ βρεθῆκανε τὰ λεφτὰ καὶ πῶς θὰ βγοῦμε ἀπὸ τὴν κρίση. Ἀκόμη πρέπει νὰ διευκρινιστεῖ ποῖος νέος ρυθμὸς σήμανε ξαφνικὰ στὰ μυαλὰ καὶ στὶς ὁρέξεις τῶν νεοελλήνων, ὥστε νὰ θέλουν νὰ τρῶνε περισσότερα ἀπὸ ὅσα παράγουν, ὅταν στὰ σχολικὰ θρανία κάποτε μαθαίναμε γιὰ τὸ λιτοδίαιτο τοῦ Ἑλλήνα, γιὰ τὴν «Ψωροκώσταίνα» καὶ γράφαμε ἐκθέσεις γιὰ τὰ ἀγαθὰ τῆς ἀποταμίευσης.

Θὰ ξεκινήσω τὴν ἀναζήτησιν μὲ αὐτὸν τὸν ρυθμὸ, γιὰτί πιστεύω, ὅτι πολὺ θὰ βοηθῆσαι νὰ ἀντιληφθοῦμε τὰ χάλια μας (ὄχι μόνον στὸν οἰκονομικὸν τομέα, ἀλλὰ ὅπου ἄλλοι θέλουν). Αὐτὸς ὁ ρυθμὸς ἔχει ὄνομα καὶ λέγεται «σοσιαλισμός». Εἶναι ἡ νέα παγκόσμιος θρησκεία, ποὺ ἐνεδύθη χλαμύδα ἀκρατοῦ πλουτισμοῦ, χλιδῆς, καταναλωτισμοῦ, μαζισμοῦ, ζαμανφουτισμοῦ καὶ κάθε λογῆς «ισμοῦ», καπελώνοντας τὴν γηράσασα χριστιανικὴ θρησκεία (κατὰ τρόπον ταχυδακτυλουργικόν) πάνω στὸ αἰώνιον αἷτημα τῆς τεμπελιάς, τῆς ἀμεριμνησίας καὶ τῆς «ἡσσοнос προσπάθειας», ποὺ ὁδηγεῖ τὴν μαζοποιημένη ἀνθρωπότητα στὸν παράδεισον. Τὸ ἔτος ἐγκαθιδρύσεως τῆς νέας θρησκείας στὸν τόπον μας: 1974. Κα-

τὰ συνέπεια ὁ σοσιαλιστικὸς ρυθμὸς χορεύεται στὴν Ἑλλάδα ἔντεκα ὁλόκληρα χρόνια, καὶ ὄχι μονον τὰ τέσσερα τελευταῖα, ὡς πολλοὶ νομίζουν. Ἄς σταματήσω ἐδῶ τὰ περὶ σοσιαλισμοῦ, ἐπιφυλλασσόμενος νὰ ἀναπτύξω ἀργότερα τὸ θεόπνευστον αὐτὸ οἰκονομικὸ σύστημα καλοπερασιάς καὶ «δίκαιης κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος». (Τί εἰσόδημα νὰ μοιράσεις, ὅταν δὲν ὑπάρχει;).

Ἄλλὰ ἂς δοῦμε πῶς φθάσαμε στὸ σημερινὸ οἰκονομικὸ μας κατάντημα. Καὶ πρῶτα-πρῶτα πρέπει νὰ ἀναφερθῶ σὲ ἓνα μεγάλο ψέμμα καὶ σὲ μία ἀνακρίβεια, ποὺ εἶτε ὡς ζευγος, εἶτε τὸ καθένα ξεχωριστά, μᾶς σερβίρονται ἀπὸ τὴν κυβέρνησι καὶ ἄλλους «εἰδικούς», ὡς αἰτίες τῆς οἰκονομικῆς κρίσης. Ἡ πρώτη δῆθεν αἰτία εἶναι ἡ δυσμενὴς «διεθνὴς οἰκονομικὴ συγκυρία», ποὺ συμπαρέσυρε στὸ βάραθρο καὶ τὴν ἑλληνικὴ οἰκονομία. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀσύστολο ψεῦδος, γιατί ἡ διεθνὴς οἰκονομικὴ συγκυρία ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὶς οἰκονομικὰς ἐξελίξεις ποὺ σημειώνονται στὶς ΗΠΑ, στὴν Ἰαπωνία καὶ στὴν ΕΟΚ. Ἐ, λοιπόν, στὰ τελευταῖα τέσσερα χρόνια, ποὺ ἐμεῖς ἐδῶ μὲ τὴν στασιμότητα καὶ τὸν πληθωρισμὸ ἔχουμε πάρει τὸν κατήφορο, ἡ οἰκονομία τῶν ΗΠΑ ἔχει γνωρίσει μίαν ἀνευ προηγουμένου ἀνάπτυξη καὶ σταθερότητα στὴν ἱστορία της, τῆς Ἰαπωνίας ὁμοίως, ἐνῶ ἡ ΕΟΚ κατόρθωσε νὰ ἐξουδετερώσει τὸν πληθωρισμὸ καὶ νὰ ξεκινήσει γιὰ μιὰ νέα ἀνοδικὴ πορεία. Δηλαδή ἐνῶ τὸ 99% τῶν οἰκονομιῶν τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς πάει κατὰ παραπάνω ἀπὸ καλὰ, ἐμεῖς, τὸ 1%, ψευδόμενοι, αἰτιόμαστε, ὅτι οἱ ἄλλοι χρεωκόπησαν καὶ μᾶς συμπαρέσυραν στὴν οἰκονομικὴ κρίση.

Ἡ ἄλλη αἰτία ποὺ ἀναφέρεται, συσχετίζεται μὲ τὰ δῆθεν γυάλινα πόδια τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀνακρίβεια. Εἶναι γνωστὸ τὸ ρηθὲν: μπαίνουμε στὴν ΕΟΚ καὶ ὅσοι ξέρουν κολύμπι θὰ κολυμπήσουν κλπ. Ἄλλὰ αὐτὸ εἶναι παραπλανητικὸ, ἂν δὲν τὸ δοῦμε λίγο βαθύτερα. Κατ' ἀρχὴν ἡ ἑλληνικὴ μεταποίηση (χωρὶς ΔΕΗ) παράγει τὸ 25% περίπου τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Τὸ 75% ἀποτελεῖ προϊόν ὑπηρεσιῶν καὶ γεωργίας, ποὺ καθόλου ἢ ἐλάχιστα ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴν ἔνταξή μας στὴν ΕΟΚ. Ἀπὸ τὸ 25% τῆς μεταποιήσεως ἓνα μέρος ἀπαρτίζει τὶς πολυεθνικὰς, οἱ ὁποῖες οὐδόλως ἐνοχλήθηκαν ἀπὸ τὴν ἔνταξη, ἓνα μέρος ἀντιπροσωπεύει τὴν βιοτεχνία-οἰκοτεχνία, ποὺ βρίσκεται «στὸ ἀπυρόβλητο τοῦ διεθνοῦς ἀνταγωνισμοῦ» — καὶ κατὰ συνέπεια δὲν τὴν πειράζει ὁ ἀνταγωνισμὸς τῆς ΕΟΚ — καὶ ἓνα μέρος, ἡ μεσαία βιομηχανία, γιὰ νὰ κολυμπήσει στὰ νερὰ τῆς ΕΟΚ, πρέπει νὰ ξέρει κολύμπι. Αὐτὸ τὸ κομμάτι τῆς μεταποίησης, ποὺ τὸ λέμε καὶ βιομηχανία, πράγματι ταρακουνήθηκε ἀπὸ τὴν προσχώρησή μας στὴν ΕΟΚ, καὶ ὄντως ἔνα τμήμα θὰ ἀφανιστεῖ. Ἄλλὰ πόσο εἶναι; Ὁχι παραπάνω ἀπὸ τὸ 5% τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας. Ἄς τὸ χάσουμε προσεχῶς στὰ κέρδη ποὺ ἔχουμε λόγῳ ΕΟΚ: Τὸ ὑπόλοιπο 95% τῆς οἰκονομίας δὲν ἐπηρεάστηκε. Ἐπομένως: ἀνακρίβεια εἶναι ὅτι ἡ οἰκονομικὴ κρίση ποὺ περνᾶμε, ὀφείλεται στὴν ἀδυναμία τῆς ντόπιας μεταποίησης νὰ ἀνταγωνιστεῖ τὴν μεταποίηση τῆς ΕΟΚ, γιατί δῆθεν εἶχε στηριχτεῖ σὲ γιάλινα - πόδια, ὅταν πρὸ 30ετίας ἄρχισε ἡ ὅποια ἐκβιομηχάνισις τῆς χώρας. Θέμα βιοτεχνίας (δηλ. τῶν μικρομεσαίων) δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν σοσιαλιστικὴ ἀντίληψη τῶν ἡμερῶν μας, ὅτι ὁ ἀνειδίκευτος ἐργάτης τῶν 18 χρόνων πρέπει νὰ εἰσπράττει τὸν «δίκαιο μισθὸ» τῶν 800.000 δρχ. τὸ χρόνο καὶ νὰ δουλεύει «ἐλληνικά», γεγονός ποὺ ὁδήγησε σὲ ἀδιέξοδο τὸν σπουδαῖο αὐτὸ τομέα παραγωγῆς.

Ἄς προχωρήσουμε στὴν ἀναζήτηση τῆς πραγματικῆς αἰτίας τῆς οἰκονομικῆς κρίσης καὶ τῆς ἀλήθειας στὴν ὁλότητά της. Ἡ ἀποκατάστασις τῆς δημοκρατίας στὴ χώρα μας τὸ 1974 συνοδεύτηκε μὲ τὰ ἐγκρίνια τοῦ σοσιαλισμοῦ, ποὺ ἐκφράζεται μὲ περισσότερες παροχές γιὰ περισσότερη κατανάλωσι καὶ περισσότερη δημοκρατία. Δηλαδή πιὸ πολὺ δημοκρατία (μέχρι καταχρήσεως) καὶ πιὸ πολὺ κατανάλωσι (μέχρι σπατάλης). Τὸ κόμμα ποὺ κυβερνοῦσε στὴν περίοδο 1974—81 (τοῦ «ἄδηλου» σοσιαλισμοῦ) ᾤφθηκε τὰ Δημόσια Ταμεῖα μὲ κάποιο βολετὸ χρέος λόγῳ παροχῶν. Αὐτὸ συνέβη, γιατί ὁ σοσιαλιστικὸς ρυθμὸς, ἔστω καὶ μισοκρυμμένος, πέτυχε μέσα ἀπὸ τὶς συνδικαλιστικὰς κατακτῆ-

σεις νὰ μοιράσει στὸν κόσμον λεφτά, πέρα ἀπὸ τὰ ἔσοδα καὶ τὶς δυνατότητες τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἡ σημερινὴ κυβέρνησις τῶν σοσιαλιστῶν ὑπερακοντίζοντας τὴν κρυφосоσιαλιστικὴ πολιτικὴ τοῦ προηγουμένου κόμματος ποὺ κυβερνοῦσε, πίστευε ὅτι μπορεῖ νὰ δώσει στὸν «ἀδικημένο λαὸ» καὶ τοῦ πουλιοῦ τὸ γάλα, μὲ λεφτὰ ποὺ θὰ ἐξοικονομοῦσε, βγάζοντας τὴ χώρα ἀπὸ τὴν ΕΟΚ, καταργώντας τὰ μονοπώλια, διώχνοντας τὶς πολυεθνικὲς, φορολογώντας τοὺς προνομιούχους καὶ πατάσσοντας τὴ φοροδιαφυγὴ. Ἀλλὰ ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νὰ μοιράσει στὸ λαὸ τὰ λεφτὰ ποὺ θὰ μάζευε ἀπὸ τὶς πολυεθνικὲς καὶ τὰ μονοπώλια, διαπίστωσε, ὅτι τὰ μόνον κακοποιὰ στοιχεῖα ποὺ πίνανε τὸ αἷμα τοῦ λαοῦ ἦσαν τὰ κρατικὰ μονοπώλια: ΔΕΗ, ΟΤΕ, Τράπεζες, Συγκοινωνίες κλπ. Καὶ ὅταν ἀποπειράθηκε νὰ πατάξει «τὴν φοροδιαφυγὴ», διαπίστωσε, ὅτι στὰ ταμεία εἰσέρρευσαν ἀσήμαντα ποσά. Ὅσο γιὰ τὴν ΕΟΚ, θὰ κόστιζε περισσότερο ἢ νὰ φεύγαμε, παρὰ ποὺ μείναμε.

Ὅμως ὁ σοσιαλισμὸς ἔρχεται γιὰ νὰ ἐπιβάλλει τὸν «κοινωνικὸ μισθό» (γράφει παροχές) ἰσχυριζόμενος ὅτι ξέρεي νὰ μοιράζει δίκαια τὸ εἰσόδημα. Ξέρεي νὰ ἀσφαλίζει, δηθελον, τοὺς μισθωτοὺς ἀπὸ τὸν πληθωρισμὸ μέσω ΑΤΑ, νὰ καταργεῖ τὴν φτώχεια, τοὺς χαμηλοὺς μισθοὺς, τὶς ἀσήμαντες συντάξεις. Ξέρεي νὰ ἐπιδoteῖ τὰ ἀγροτικὰ μας προϊόντα, νὰ ἐξασφαλίζει δωρεὰν πρωινὲς συγκοινωνίες. Ἀκόμη χορηγεῖ φτηνὸ ἤλεκτρικὸ, δωρεὰν διακοπὲς στὴν ὑπερήφανη τρίτῃ ἡλικία καὶ πλούσια ἐπιδόματα ἀνεργίας. Τέλος, θὰ προσθέσω, ἐπειδὴ ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι τὸ οἰκονομικὸ σύστημα τῆς ἀρχοντίας, φρόντισε ἡ κυβέρνηση νὰ ἀποδείξει στὸ λαὸ, ὅτι ξέρει νὰ συμπεριφερθεῖ καὶ νὰ λειτουργήσῃ σοσιαλιστικά, δηλαδὴ σὲ πλαίσια ἀπέραντης οἰκονομικῆς ἀνεσης, χλιδῆς καὶ «Ρωμαϊκῶν Θριάμβων», ἀκουμπώντας στὸν κρατικὸ κορβανᾶ. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, μέσα σὲ τέσσερα χρόνια (1981-85) νὰ φαγωθοῦν ἑξῆς προϋπολογισμοί, ἀντὶ γιὰ τέσσερες. Τρώγοντας ἐνάντισιν κρατικὸ προϋπολογισμὸ ἀντὶ γιὰ ἕναν κάθε χρόνον, φθάσαμε στὰ πρόθυρα τῆς χρεωκοπίας, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ Πολιτεία νὰ βρεθεῖ στὴν ἀνάγκη νὰ πεῖ στὸν λαὸ, ὅτι ἐφεξῆς ἡ κατανάλωση καὶ τὸ εἰσόδημα θὰ μειωθοῦν στὰ ὄρια τῶν ἐσόδων τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ — ποὺ σημαίνει: σφίξιμο τῆς λουρίδας κατὰ πολλὰς τρύπες.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ ἐλλείμματα σὲ δραχμὲς τοῦ δημοσίου τομέως, ποὺ δημιούργησαν ἡ σοσιαλιστικὴ ἀντίληψη περὶ παροχῶν, ἀνέκυψε δευτερογενὲς ἀναπάντεχο οἰκονομικὸ γεγονός, ποὺ εὐτυχῶς εἶχε τὸ καλὸ ἐγκαίρως νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ «ἔωλον» τῆς σοσιαλιστικῆς σπατάλης καὶ τῶν ἀδικαιῶτων παροχῶν. Ἐννοῶ τὸ ἐλλείμμα στὸ ἰσοζύγιον πληρωμῶν, τὸ χρονικὸ τοῦ ὁποίου εἶναι κομικοτραγικὸ, καὶ ἀξίζει νὰ σταθοῦμε σ' αὐτὸ γιὰ λίγο. Εὐθὺς ὡς οἱ συνταξιούχοι, οἱ χαμηλόμισθοι, οἱ ἀγρότες καὶ γενικῶς οἱ ἀπανταχοῦ ὠφεληθέντες ἀπὸ τὶς παροχὰς Ἑλλήνες τσέπωναν τὰ λεφτὰ, ἔσπευδαν νὰ τὰ ξοδέψουν σὲ οὐίσκια, κρίς-κράφτ, ταξίδια ἀναψυχῆς στὸ ἐξωτερικὸ, ροῦχα εἰσαγωγῆς, αὐτοκίνητα πολυτελείας, video, κλπ., δηλ. δαπάνες σὲ συνάλλαγμα ἀμερικανικοῦ καταναλωτικοῦ ἐπιπέδου. Στὴν γιορτὴ τοῦ Κιλελέρ οἱ ἀπόγονοι τῶν κολλήγων προσήλθαν ὄχι μὲ τρακτέρ, ἀλλὰ μὲ ἀαστράπτουσες λιμουζίνες Mercedes καὶ BMW. (Νάξερεις, καὶ μὲν Μακρυγιάννη, γιὰτὶ τσάκισες τὸ χέρι σου, καθὼς λέει ὁ ποιητής). Ἡ κυβέρνηση βρέθηκε πρὸ τοῦ καταπληκτικοῦ θεάματος νὰ μοιράζει δραχμὰς, οἱ ὁποῖες στὸ ξόδεμά τους νὰ μεταμορφώνονται σὲ δολλάρια. Ἔτσι τὸ ἐλλείμμα στὸ ἰσοζύγιον ἐξωτερικῶν πληρωμῶν πῆρε τέτοιες διαστάσεις, ὥστε σὲ τέσσερα χρόνια (1981-85) νὰ ξοδεφτοῦν ὀκτὼ ἰσοζύγια πληρωμῶν, μαζὶ μὲ αὐτὰ ποὺ πήραμε ἀπὸ τὴν ΕΟΚ (δηλ. δανειζόμενοι ξοδέψαμε γιὰ εἰσαγωγὰς καὶ ὑποχρεώσεις διπλάσια ἀπὸ ὅσα εἰσπράξαμε ἀπὸ ἐξαγωγὰς, τουρισμὸ κλπ.) καὶ νὰ ὑποθηκεύσουμε τὸ μέλλον μας στὶς ξένες τράπεζες μέχρι τρίτης γενεᾶς.

Ἡ περίπτωσις τοῦ Διεθνoῦς Νομισματικοῦ Ταμείου ἔχει τὸ ἐξῆς νόημα: «Ἐμεῖς οἱ Τράπεζες, ποὺ σᾶς δανείσαμε τελευταῖα τόσα δισεκατομμύρια δολλάρια, θὰ τὰ παίρνομε αὐτοστιγμὶ πίσω, πρὸς ἐξόφλησις τοκοχρεωλυσιῶν γιὰ τὰ καταναλωτικὰ σας δάνεια». Δηλαδὴ δὲν περισεύει τίποτα γιὰ διανομὴ καὶ γιὰ ἀκόμη καλύτερες μέρες. Καὶ ἔτσι φτάσαμε στὰ περίφημα μέτρα «λιτότητας».

Μὲ τὴν λιτότητα ἐπιδιώκεται νὰ μειωθοῦν τὰ πραγματικὰ εἰσοδήματα ὧν τῶν Ἑλλήνων, γιὰ νὰ μειωθεῖ ἡ κατανάλωση καὶ οἱ εἰσαγωγές. Οἱ πρῶτοι ποὺ θὰ πληρώσουν τὴ νύφη καὶ μὲ τόκο εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ κυρίως εἰσέπραξαν τὶς παροχές (συνταξιούχοι, μισθωτοί, ἀγρότες). Μὲ τὴν μείωση τῶν εἰσοδημάτων θὰ μειωθοῦν τὰ ἐλλείμματα τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν. Καὶ ὡς ἐδῶ, ἐντάξει. Ἄς πάρει ἡ κυβέρνησις πίσω ὅσα λεφτὰ ἀδικαίωτα μᾶς ἔδωσε, καὶ ἄς ἡσυχάσουμε. Ἄμ δέ! Τὰ πράγματα δὲν εἶναι τόσο ἀπλᾶ. Ἄλλο πράμα νὰ σοῦ δίνω πέντε, καὶ νὰ μοῦ γυρίζεις πέντε κι ἄλλο νὰ σοῦ δίνω πέντε νὰ ἀγοράζεις δυναμίτη καὶ νὰ γκρεμίζεις τὴν Ἀκρόπολη. Γιατὶ ἡ Ἀκρόπολη δὲν ἀποκαθίσταται μὲ πέντε. Χρειάζεται ἑκατὸν πέντε. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς συνέβη μὲ τὴν ἐλληνικὴ οἰκονομία ἀφενὸς καὶ τὴ νοοτροπία τῶν Ἑλλήνων γύρω ἀπὸ τὶς ἀξίες, τὴν τάξη καὶ τὴν δημοκρατία ἀφετέρου.

Ὅσο γιὰ τὶς δύο ὑποτιμήσεις τῆς δραχμῆς καὶ τὴ συνεχῇ διολίσθησι, τὸ μόνο ποὺ καταφέραμε εἶναι, οἱ Ἀμερικανοὶ μὲ ἓνα μεροκάματο νὰ κάνουν ὀκτῶ μέρες διακοπὲς στὴν Ἑλλάδα καὶ οἱ Ἑλβετοὶ τέσσερες. Ἀκόμη καταφέραμε νὰ μὴν μπορούμε πιά νὰ σπουδάσουμε τὰ παιδιά μας, γιὰ ἀναγκαῖες σπουδές, στὸ ἐξωτερικὸ καὶ νὰ χρειάζεται μιὰ περιουσία γιὰ νὰ γιαιτρευτοῦμε σὲ ξένο νοσοκομεῖο γιὰ σοβαρὲς ἀρρώστιες. Ἐξαγωγὲς βέβαια ἀποκλείεται νὰ κάνουμε περισσότερες, μιᾶς καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτα νέο πρὸς ἐξαγωγήν. Ἄν σκοπὸς τῆς Πολιτείας ἦταν ὁ περιορισμὸς τῶν εἰσαγωγῶν, ὑπῆρχαν ἄλλα ἀνώδυνα μέτρα, ὅπως οἱ προκαταβολὲς εἰσαγωγῶν, καὶ ὄχι οἱ ὑποτιμήσεις, ποὺ μᾶς κατάρκωσαν διεθνῶς.

Ἡ σοσιαλιστικὴ ζημιὰ εἶναι πολλαπλῇ. Θὰ ἀναφέρω μερικὲς ἀπὸ τὶς διαπιστωμένες περιπτώσεις. Καὶ πρῶτα τὴν ἐδραίωση τῆς κομματικῆς καὶ κρατικῆς ἐξουσίας. Τὴ στιγμή ποὺ τὸ κράτος διαχειρίζεται τὸ 70% τῶν ἐθνικῶν πόρων, ἔγινε πανίσχυρο, ἐξουσιαστικὸ, καὶ μαζοποιητικὸ γιὰ τοὺς «πολίτες». Μετὰ ἔρχεται ἡ διείσδυσις τῆς νοσηρῆς σοσιαλιστικῆς νοοτροπίας στὸ εἶναι ὧν τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἀκράδαντα, ὅλοι ἀνεξαιρέτως, πιστεύουν, ὅτι εἶναι ἀδικημένοι ἀπὸ τὴ μοιρασιά τοῦ εἰσοδήματος καὶ πρέπει νὰ πάρουν ἀκόμη περισσότερα. Ἀκολουθεῖ ἡ πεποίθησις, ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο, ποὺ νὰ ἀξίζει τὴ ζωὴ, παρὰ μόνον οἱ περισσότερες παροχές. Ὑστερα ἀκολουθεῖ ὁ ἐξευτελισμὸς τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν, ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἀναρχισμοῦ καὶ τῆς αὐθαιρεσίας· καὶ μόνον στὸ τέλος θὰ ἀναφέρω τὴν ἐξάρθρωσις τοῦ οἰκονομικοῦ μας συστήματος τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς.

Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ παραστήσω τὴν Κασσάνδρα, ἀλλὰ ἡ οἰκονομία μας δὲν θὰ βγεῖ εὐκολὰ ἀπὸ τὴ φοβερὴ περιπέτεια ποὺ ἐμπλεξε. Ἀκόμη βρισκόμαστε στὸ ἄλφα. Θὰ ἀκολουθήσει φοβερὴ ἀνεργία (κυρίως γιὰ τοὺς νέους), ἀχαλίνωτος πληθωρισμὸς, ἀσυνδοσία καὶ ἐξανεισμὸς τῶν εἰσοδημάτων καὶ ἀποταμιεύσεων. Γιὰ τὸ χάλι τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας πρῶτα φταῖμε ἐμεῖς καὶ μετὰ ἡ πολιτικὴ δημαγωγία. Οἱ παροχές εἶναι αἷτημα ἡμῶν τῶν ἰδίων· καὶ ἡ πολιτικὴ δὲν ἔχασε τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ ἀρπάξει καὶ νὰ τὸ κάνει φλάμπουρο τοῦ σοσιαλισμοῦ γιὰ ψηφοθηρία καὶ ἐξουσία. Τὰ κρατικὰ ἐλλείμματα ἐκφράζουν τὴ λαϊκὴ βούλησις γιὰ καλοπερασιά καὶ ραχάτι. Βέβαια εὐθύνεται καὶ ἡ πολιτικὴ, ἀλλὰ αὕτὴ εἶναι γνωστὸ, ὅτι σκοπὸς ἔχει τὴν ἐξουσία· καὶ ὁ σοσιαλισμὸς τῆς ταιριάξει, γιὰ τὴ τυφλῶνει, ἀποχαυνώνει, ἀποκοιμίζει τὸν ἄνθρωπο καὶ ἀπὸ ἄτομο τὸν μεταμορφώνει σὲ μαζᾶνθρωπο καὶ δοῦλο τοῦ κρατικοῦ οἰκονομικοῦ καὶ τῆς ἐξουσίας. (πρὸς ἀπάντησις βέβαια παραμένει τὸ ἐρώτημα ποῖος «ρίχνει τὸ μπαλλάκι» τοῦ σοσιαλισμοῦ σὲ ἐξουσιαστὲς καὶ ἐξουσιαζομένους). Ἄν σοβαρευτοῦμε καὶ στρωθοῦμε στὴ δουλειά, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὶς παροχές καὶ τὸ ραχάτι, ἂν δώσουμε προτεραιότητα στὶς ἐπενδύσεις καὶ προσεχτεῖ ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, ἂν περιοριστεῖ στὰ ἀπαραίτητα ὁ κρατικὸς τομέας καὶ ἀφήσουμε νὰ λειτουργήσει ἀνενόχλητος ὁ φυσικὸς νόμος τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς, τότε ἡ Ἑλλάδα ξαναφτιάχνεται», ὅπως λέει ὁ ποιητής. Εἰδαλλιώς οἱ Ἑρινύες δὲν θὰ φύγουν γρήγορα. Θὰ μᾶς συντροφεύουν γιὰ πολὺ.

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΜΙΧΑΗΛ

“Έλληνες — Γραικοί — Ρωμιοί”

‘Ο Χριστιανισμός και τὸ ὄνομα “Έλληνες

Οἱ θεοὶ τοῦ δωδεκάθεου γκρεμίζονται ἀπ’ τὸν Ὀλυμπο. ‘Ο Ἀπόλλωνας, πανόμορφος καὶ φωτεινὸς θεός, ξεψυχάει. Στὸ γιατρὸ Ὀρειβάσιο — ἀπεσταλμένο στοὺς Δελφοὺς τοῦ Ἑλληνολάτρη αυτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Ἰουλιανοῦ, ποὺ θέλησε νὰ ἀναστηλώσει τὴν ἀρχαία λατρεία (360—363) — παραδέχεται μόνος του, αὐτὸ ποὺ ἀργότερα, πεθαίνοντας, θὰ πεῖ ὁ ἴδιος ὁ Ἰουλιανός — *Νενίκηκας, Ναζωραῖε* —, ὅταν τὸ παραπονεμένο κύκνειο ἄσμα του - ἀπάντηση, λέει:

*«Εἶπατε τῷ βασιλεῖ χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλὰ
οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφνην
οὐ παγὰν λαλέουσαν, ἀπέσβετο καὶ ἄλλον ὕδωρ».*

Εἶχαν προηγηθεῖ τὰ ταυτόσημα τοῦ Κλήμη τοῦ Ἀλεξανδρέα (150—220 μ.Χ.), ποὺ παρὰ τὴν προσπάθειά του νὰ ἐνσωματώσει στὸ Χριστιανισμὸ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία, ποὺ πιστεῦει ὅτι «προπαιδεύει εἰς τὴν διὰ Χριστοῦ πλῆρωσιν», γράφει γιὰ τὸ θάνατο τῶν ἀρχαίων θεῶν: «σεσίγηται γοῦν ἡ Κασταλία πηγὴ καὶ Κολοφῶνος ἄλλη πηγὴ καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως τέθνηκε νάματα μαντικά»· καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ (329—390 μ.Χ.): «οὐκ ἔτι φθέγγεται δρυς, οὐκ ἔτι λέβης μαντεύεται, οὐκ ἔτι Πυθία πληροῦται. Πάλιν ἡ Κασταλία σεσίγηται καὶ σιγᾷ καὶ ὕδωρ ἐστὶν οὐ μαντευόμενον, ἀλλὰ γελῶμενον. Πάλιν ἀνδριὰς ἄφωνος ὁ Ἀπόλλων. Πάλιν ἡ δάφνη φυτὸν ἐστὶ μύθῳ θρηνούμενον». Καὶ βέβαια ὁ Ἀπόλλωνας καὶ οἱ ἄλλοι θεοὶ σὰν λατρεία καὶ θρησκεία σίγησαν καὶ γκρεμίστηκαν καὶ πέθαναν. Ὅμως τὸ Φῶς καὶ ὁ Λόγος μὲ τὰ ὅποια τοὺς ἐδημιούργησε, τοὺς ἐντυσε καὶ τοὺς ἐλάμπρυνε τὸ ἀθάνατο Ἑλληνικὸ Πνεῦμα δὲν ἐσίγησαν καὶ δὲν πέθαναν ποτέ· καὶ ἡ ἀπάντηση δίνεται κάθε μέρα μὲ τὸ ἀείφωτο σελάγισμα, μὲ τὸ ὅποιο αὐτὸ τὸ πνεῦμα εἰσέτι φθέγγεται καὶ οὐκέτι σεσίγηται καὶ οὐδὲ εἰς τὸν αἰῶνα θὰ σιγήσει.

Ὅπως δὴποτε τὸ φωτεινὸ μάτι τοῦ Φοῖβου ποὺ γλύκανε καὶ μαλάκωσε μὲ πραότητα τὶς καρδιὲς τὰ ἄγρια ἐκεῖνα χρόνια, ἔκλεισε. Καὶ τὸ διάταγμα τοῦ Θεοδόσιου τοῦ Μεγάλου, τὸ 394 μ.Χ., ποὺ ἀπαγορεύει τὴν ἀρχαία λατεία, τὰ μαντεῖα, τὰ Πύθια καὶ ὅλα τὰ ἄλλα συναφῆ, δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ σὰν ταφόπετρα νὰ σφραγίσαι τὸν ἀνοιχτὸ τάφο, δπου κεῖται πτώμα ὁ Ἀπόλλωνας· καὶ νὰ δώσει φῶς - φτερά γιὰ καινούργια ὄλο καὶ πιδ ψηλὰ καὶ ἀνέμποδα πετάγματα στὸ Χριστιανισμὸ. Τὸ σχολεῖο καὶ οἱ λόγιοι δὲν μποροῦν νὰ κρατήσουν πιά σὲ κάποιο σημεῖο ἐνδιαφέροντος τὰ κλασσικὰ γράμματα. Οἱ καθημερινὲς σκληρὲς ἀνάγκες ζωῆς δὲν ἀφήνουν περιθώρια γιὰ ἀνώτερες πνευματικὲς περὶ τὰ ἀρχαῖα γράμματα ἐνασχολήσεις καὶ ὑπαγορεύουν ἀδήριτο καὶ ἀδυσώπητο τὸ *primum vivere, deinde philosophare*. Ἐξ ἄλλου θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία καταδοκεῖ γιὰ καίρια κατὰ τῆς λατρείας τῶν Ὀλυμπίων χτυπήματα, καὶ «βαθαίνει ὅσο τῆς εἶναι δυνατόν τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὸν καινούργιο κόσμον ποὺ δημιουργοῦσε καὶ στὸν παλιὸ ποὺ πέθαινε»⁽¹⁾. Πιδ κατηγορηματικὸς εἶναι στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Δημήτρης Σιατόπουλος⁽²⁾: «Ἡ μεγαλύτερη δοκιμασία (γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ πνεῦμα καὶ λόγο) ἤρθε στὴν ἱστορικὴ τομὴ ποὺ ἐπικρατοῦσε ἡ νέα θρησκεία... Εἶχε τὴ μονολιθικότητα τῶν ἀξιοματικῶν ἀποκαλύψεων. Δὲν ἐπέτρεπε καμμιὰ ἀμφισβήτηση ἢ διάλογο καὶ μαχόταν μὲ βιαιότητα κάθε τι παλιότερο τόσο στὸ θρησκευτικὸ ὅσο καὶ στὸν πνευματικὸ κύκλο. Ἔτσι μαζί μὲ τὸν ἀρχαῖο παγανισμὸ καὶ τὴ λατρεία τοῦ δωδεκάθεου πολέμησε καὶ ὁλόκληρη τὴν πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ παράδοση μέσα στοὺς Ἑλλαδικοὺς τόπους».

Ὁ Χριστιανισμὸς ζητάει νὰ ἀπαλλαγεῖ ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν οὐσία - λατρεία - θρησκεία -

* Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ μελετήματος αὐτοῦ τοῦ κ. Κ. Π. Μιχαήλ ἔχει δημοσιευθῇ στὸ 48ο τεῦχος τοῦ «Δαυλοῦ» (Δεκέμβριος 1985), σελ. 2507.

δοξασία - φιλοσοφία του «ειδωλαλάτρη» Έλληνα, αλλά ακόμα και από αυτό το όνομα. Ούτε κόκκος μνήμης πρέπει να απομείνει από το «άμαρτωλο» παρελθόν και κάθε δεσμός συνειδητός ή ασυνειδώς που και μόνο υποφύεται, πόα ανάμεσα σε θεόρατα δέντρα, πρέπεινά εκλείπει. Τώρα το όνομα «Έλληνας» ταυτίζεται με τον άθεο, τον ειδωλολάτρη, τον αντίχριστο, τον καταραμένο. Και το ίδιο σημαίνει και το όνομα Έθνικος («*Ἡ μάνα του ἦταν Χριστιανή κι ὁ κύρης του ἦταν Ἑλλήν*», θά πει το δημοτικό τραγούδι· και ὁ Καβάφης: «... *μὲ τοὺς γονεῖς του ἐπιδεικτικὰ Ἑθνικούς*...»). Ὁ μέγας Ἀθανάσιος (293—373), πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἐξαπολύει τοὺς μύδρους του κατὰ τῶν Ἑλλήνων πού χλευάζονται, λοιδοροῦνται, περιπαίζονται καὶ ἀπομονώνονται.

Ἀκολουθεῖ σωρεία πράξεων καταστροφῆς παντὸς τοῦ ἀφορώντος στὴν Ἑλληνικὴ θρησκεία, παιδεία καὶ ἐν γένει πολιτιστικὴ καὶ μορφωτικὴ δημιουργία. Ναοί, ἀγάλματα καὶ ἱερὰ κατεστράφησαν. Οἱ Ὀλυμπιάδες, ὁ Δελφικὸς χώρος καὶ Λόγος νεκρώθηκαν, τὰ κείμενα τοῦ Ἀριστοτέλη (Θεμιστίσιος 368 μ.Χ.) καὶ ἄλλων φιλοσόφων μεταφράστηκαν κατὰ τρόπον παραμορφωτικό, βιβλιοθήκες μὲ ἀμύθητες ἀξίας γνώσεις καὶ κατανασμοὶ φωτὸς αἰῶνων πυρπολήθηκαν (Σεράπειο 391 μ.Χ.), ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κλείνεται καὶ οἱ δάσκαλοί της ἐξορίζονται στὴν Περσία, ἐνῶ τὸ χριστιανικὸ ἱερατεῖο καταστρέφει τὰ ἔργα τοῦ Πρωταγόρα, οἱ φιλοσοφικὲς σχολὲς Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Γάζας σφραγίζονται καὶ σιγοῦν, οἱ φιλόσοφοι διώκονται, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς θεσπίζει τὸ «*περὶ μὴ πολιτεῦσθαι τοὺς Ἑλληνίζοντας*» καὶ ἄλλα πολλὰ.

Δείγματα ὅλα αὐτὰ φανατισμένου καὶ ἀχαλίνωτου, στείρου καὶ καταλυτικοῦ δογματισμοῦ ἀπὸ ὑποδεεστέρας δομῆς καὶ λειτουργικότητας πνεύματα. Καὶ ὅλα στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ τῆς ἀνεξικακίας καὶ τῆς Ἀγάπης, πού ὡς ἔμαθε διὰ τὴν ἑλπίδα ζῆται νὰ τὸν ἴδω, εἶπε τὸ «*ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*» (Ἰωάννης 12/23-24). Καὶ παρὰ τὴν φωτεινὴ τῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐπικεφαλίδα - προμετωπίδα: Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

Τὸν 18ο αἰῶνα, ἐποχὴ πού ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε πιά ἐδραιωθεῖ, ὁ φωτισμένος κατὰ τὰ ἄλλα λαοδάσκαλος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς (1714—1797), ὁ Πατροκοσμᾶς τῆς λαϊκῆς παραδόσεως, γράφει: «... *Ἀδελφοί μου... ἐξέτασα πρῶτον διὰ λόγου σας καὶ ἔμαθα πὼς μὲ τὴν χάριν τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ δὲν εἴσθε Ἕλληνες, δὲν εἴσθε ἀσεβεῖς, αἵρετικοί, ἄθεοι, ἀλλ' εἴσθε εὐσεβεῖς ὀρθόδοξοι Χριστιανοί*».

Καὶ λέει αὐτὸς πού ἀνοίγει κλεισμένες ἐκκλησίες, γιὰ νὰ τίς κάνει σχολεῖα καὶ πού ἐνθερμα συσταίνε νὰ μορφώνονται τὰ παιδιὰ καὶ νὰ μαθαίνουν γράμματα καὶ μάλιστα «*ἐξόχως Ἑλληνικά, διότι ἡ ἐκκλησία μας εἶναι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν*». Ἀσεβεῖς λοιπόν, ἄθεοι, αἵρετικοί οἱ Ἕλληνες, ἐξόχως ὁμως χρησιμὴ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ ὅλα αὐτὰ ἀπὸ στόματος φωτισμένου κληρικοῦ καὶ μάλιστα στὸν 18ο αἰῶνα. Ποιὸς νὰ πεῖ τί θάλεγαν οἱ ἄλλοι, οἱ μὴ φωτισμένοι, οἱ στὴν ἀρχὴ τῆς ἐμφάνισεως τοῦ Χριστιανισμοῦ φανατικοὶ τοῦ πάθους καὶ τοῦ δόγματος; Καὶ θὰ σημειώσω καὶ τοῦτο: Τόση ἦταν ἡ μανία καταδιώξεως τοῦ ὀνόματος Ἑλλήν, τόσο τὸ πάθος καὶ ὁ φανατισμὸς, πού ἀκόμα καὶ ἀλλοεθνεῖς καὶ ἀλλόθρησκοι ὀνομάζοντο «Ἕλληνες» ὑποτιμητικά, ὅπως ὁ Νασιμάντης, τῶν Σαρακηνῶν φύλαρχος, πού ἀποκαλεῖται «*παμμίαιρος Ἑλλήν*» (Κ. Ἀμαντός), ἀπὸ δὲ ἐκκλησιαστικὸ συγγραφεὴ (Θεοδώρητος ὁ Κύρρου) οἱ ἱερεῖς τοῦ Βᾶλ τῶν ἀρχαίων Φοινίκων, κυριάρχου θεοῦ τῆς Γῆς, ὀνομάζονται «*ιερεῖς τῶν Ἑλλήνων*». Καὶ τὸ ἄκρως ἀντίθετο αὐτοῦ, ὁμως στὴν ἴδια νοοτροπία κατατασσόμενο: Ἕλληνες χριστιανοὶ κληρικοὶ νὰ ἀρνοῦνται τὴν προσωνομία Ἑλλήν ὡς ὀνειδιστικὴ. Ἔτσι ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἀλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης — ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος — δὲν ἐδέχετο νὰ ἀποκαλεῖται Ἕλληνας, γιατί, ὡς ἔλεγε, δὲν ἐπίστευε ὡς οἱ Ἕλληνες. Καὶ πὼς «*εἰ τις ἐροῖτό με τίς εἰμί, ἀποκρινοῦμαι: Χριστιανός*» (33 *Δαυλός*, Ἡλ. Τσατσόμοιρος σελ. 1061). Σὲ ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ δεῖ καὶ ὁ ἀφελέστερος φανατισμὸς τοῦ πάθους καὶ τοῦ δόγματος, πού κανένα καλὸ καὶ μόνο καταστροφὴς καὶ χαμοὺς φέρνει. Καὶ πού σ' αὐτὸν

μόνο τυφλοὶ θητεύουν: «*Τυφλοὶ τὰ τ' ὦτα, τὸν τε νοῦν τὰ τ' ὄμματα*». Τυφλοὶ· καὶ ὄχι μόνον ἀμέτοχοι, ἀλλὰ καὶ ἐνάντιοι καὶ ἐχθρικοὶ πρὸς τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα*.

Μποροῦμε ὅστερα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ἀβίαστα νὰ ποῦμε μαζὶ μὲ τὸν Π. Κανελλόπουλο (*Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πνεύματος*, τόμ. Α'), ὅτι: «οἱ διδάσκαλοι τοῦ χριστιανικοῦ λόγου θεώρησαν τὸ Ἑλληνικὸ πνεῦμα — γράφοντας ὡστόσο Ἑλληνικά — σὰν κακὸ πειρασμὸ καὶ τὸ ἐδιώχναν ὡς πῶς τὸν Σατανᾶ». Εὐτυχῶς ὄχι ὅλοι· γιατί ὑπῆρξαν καὶ ἀληθινῶς χριστιανικά πνεύματα φωτισμένα καὶ προσγειωμένα καὶ μὲ πραγματικὴ κατανόηση γιὰ τὰ πνευματικὰ ἐπιτεύγματα καὶ «τῶν ἄλλων».

Ἔτσι ὅλοι κι ὅλα εἶχαν φροντίσει κάθε συνειδητὸς δεσμός μὲ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα νὰ χαθεῖ. Οἱ Ἕλληνες ἦσαν πιά Ρωμαῖοι, Ρωμαῖοι, Γραικοί, Χριστιανοὶ ἀλλὰ μόνο Ἕλληνες δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ ἦσαν, γιατί Ἕλληνας ἦταν ὁ εἰδωλολάτρης, ὁ ἀντίχριστος. Πόσο ἡ ἐκκλησίαν εἶχε φροντίσει νὰ ἐδραιωθεῖ στὸ λαὸ ἡ σφαλερὴ αὐτὴ ἐντύπωση καὶ πόσο μὲ τὸ τότε κύρος τῆς τὸ εἶχε πετύχει, τὸ βλέπουμε κι ἀπὸ τὸ ὅτι ἀκόμα μέχρι σήμερα σὲ ὁρισμένες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας ἡ ὀνομασία Ἕλληνας μπλέκει μὲ τὸν εἰδωλολάτρη³.

Τελικὰ τὸ ὄνομα Ἕλληνας ἐξοβελίζεται σὰν τὸν τρισκατάρατο, ξορκίζεται μὲ τὸν ἀπῆγαν καὶ σὰν τὰ τελώνια διώχεται μὲ τὴν ἀγιαστούρα. Ἀρχίζουν τότε νὰ ἐπικρατοῦν ἄλλα ὀνόματα, ὅπως τὸ Ἑλλαδικὸς ὄνομα ποὺ ἀναφέρεται ἤδη ἀπὸ τὸ 6ο π.Χ. αἰῶνα ἀπὸ τὸν Ἑλεάτη ἰδρυτὴ τῆς ὁμώνυμης φιλοσοφικῆς σχολῆς Ξενοφάνη τοῦ Κολοφώνιο (570—480 π.Χ.), τὸ Γραικός, τὸ ὁποῖο μάλιστα καὶ πλεονεκτοῦσε κατὰ τὸ ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο γιὰ νὰ δηλωθοῦν μὲ αὐτὸ οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως, ἀλλὰ κυριώτατα τὸ ὄνομα Ρωμαῖος — Ρωμῖός, τὸ ὁποῖο βασίστηκε καὶ στὴν ὀργάνωση τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μὲ διοικητικὲς παραδόσεις καὶ δομὲς ρωμαϊκοῦ κράτους. Πρέπει ὅμως νὰ τονιστεῖ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅτι παρὰ τὸν λυσσαλέο πόλεμο γιὰ τὴν ἐξάλειψη τοῦ ὀνόματος Ἕλλην, παρὰ τὸν καταναθεματισμὸ τοῦ ἀπὸ τοὺς ἄμβωνες τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικὲς συγγραφές, τὸ ὄνομα ποτὲ δὲν ἔπαψε νὰ ὑπάρχει παράδιπλα μὲ τὰ ἄλλα, σὲ σαφῶς ὅμως ὑποδεέστερη χρῆση καὶ κυρίως γιὰ νὰ δηλώσει τὴν Ἀρχαιότητα καὶ τοὺς Ἀρχαίους Ἕλληνες κι ὄχι τοὺς τότε συγκαιρινούς.

Ρωμαῖοι — Ρωμῖοι

Ἄς ἀνατρέξουμε ὅμως κάπως ἐκτενέστερα, τόσο ὅσο ἡ ἔκταση τοῦ παρόντος ἐπιτρέπει στὸ ὄνομα Ρωμαῖος — Ρωμῖός.

Τὸ 212 μ.Χ. ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ρώμης Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος, ὁ ἐπωνομαζόμενος Καρακάλλας, ἐπιτρέπει νὰ ὀνομάζονται Ρωμαῖοι καὶ παρέχει τὰ δικαιώματα τοῦ Ρωμαίου πολίτη σὲ ὅλους τοὺς ἔξω ἀπὸ τὴν Ἰταλία κατακτημένους πολῖτες τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους (Constitutio Antoniana). Ἔτσι τὸ ὄνομα Ρωμαῖος ἐπιβάλλεται καὶ χρησιμοποιεῖται σὲ ὅλη τὴ Ρωμαϊκὴ ἐπικράτεια, καὶ φυσικὰ καὶ στοὺς ὑπὸ ρωμαιοκρατίαν Ἕλληνες. Τὸ 330 μ.Χ. ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος μεταφέρει τὴν ἔδρα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους στὸ Βυζάντιο, ποὺ μετονομάζεται Κωνσταντινούπολις, ἀποτελεῖται δὲ κυρίως ἀπὸ Ἕλληνες ποὺ ὀνομάζονται καὶ ἐπίσημα πιά Ρωμαῖοι, τὸ δὲ κράτος Ἀνατολικὸ Ρωμαϊκὸ κράτος ἢ καὶ Ρωμανία (Romania) καὶ ὁ αὐτοκράτορας - αὐτοκράτορας τῶν Ρωμαίων, ἐνῶ καταργοῦνται τὰ ὀνόματα Γραικός καὶ Ἕλληνας. Μετὰ μάλιστα — τὸ 476 — τὴν κατάλυση τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, δὲν μένει ὡς αὐτοκρατορία τῶν Ρωμαίων (imperium Romanum).

* Περὶ τῆς ὀνομασίας Ἕλλην καὶ τοῦτο τὸ χαρακτηριστικὸν ποὺ ἀναγράφει ὁ Γ. Χατζηδάκης: «... ὅτε ὅμως, μετὰ τὸν Διοκλητιανόν, ἀπὸ Ἑλλήνες ἐγίναν ἅπλως Χριστιανοί, καὶ πατέρας εἶχον τοὺς Ἀβραάμ, Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ ἀντὶ τοὺς εἰδωλολάτρους» Περικλέα, Λεωνίδα κ.λπ., τουτέστιν ὅτε διέκοπη τὸ νῆμα τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως καὶ οἱ τότε Ἕλληνες καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν ὡς ἴδιον αὐτῶν παρελθὼν οὐδ' ὠνόμαζον αὐτοὺς διὰ τοῦ Ἑθνικοῦ τῶν ὀνόματος, ἀλλὰ διὰ μόνου τοῦ πολιτικοῦ: Ρωμαῖοι καὶ διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ: Χριστιανοί...».

παρά μόνο το 'Ανατολικό, και Ρωμαίοι πια μόνο οι αποτελούντες την πλειοψηφία των κατοίκων του 'Ελληνες ή Γραικοί, που χάνουν (αλλάζουν) το όνομά τους, χωρίς βέβαια τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι χάνουν καὶ τὴν ἐθνολογική τους ὄντοτητα, γιατί εἴτε Ρωμαῖοι, εἴτε Γραικοί, εἴτε 'Ελληνες, 'Ελληνες εἶναι ἀπὸ κύτταρο καὶ ἀπὸ ἔθνος καὶ ἀπὸ γλῶσσα καὶ ἀπὸ παιδεία. Ἀπλὰ καὶ μόνο ἡ λέξη 'Ελλάδα ἔγινε Ρωμανία, οἱ ὑπήκοοι τῆς Ρωμαῖοι τοῦ 'Ανατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, καὶ κατὰ παραφθορά Ρωμαῖοι, ὁ δὲ αὐτοκράτορας, αὐτοκράτορας τῶν Ρωμαίων — *imperator Romanorum* — καὶ ὁχι τῶν 'Ελλήνων ἢ τῶν Γραικῶν — *imperator Graecorum*. Ἡ ὁμασία αὕτη — Ρωμαῖοι, Ρωμαῖοι — ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀσίας, ἀκόμα καὶ τῆς Δύσεως, στὴν ὁποία μάλιστα ὁ Καρλομάγνος (Κάρολος ὁ Μεγάλος 800—814) εἶχε ἐπανιδρύσει τὸ Δυτικὸ Ρωμαϊκὸ Κράτος, ποὺ ἀποκλήθηκε καὶ "Ἁγιο Ρωμαϊκὸ Κράτος. Μὲ τὶς ἀλλαγὰς ὁμοῦ αὐτὲς στὶς ὀνομασίες οἱ "Ελληνες ὁχι μόνο δὲν ἔχασαν τὴν ἐθνολογική τους ὄντοτητα καὶ ἐνότητα, ἀλλὰ μάλιστα συνέβη καὶ τὸ ἀντίθετο. Ἐπειδὴ ἀποτελοῦσαν τὴν συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ Κράτους — οἱ γνήσιοι Ρωμαῖοι, Ἱταλοὶ, Λατῖνοι τῆς Κων/πόλεως ἦταν ἐλάχιστοι —, τὸ ὄνομα Ρωμαῖος, ἀντὶ νὰ ἀφομοιώσει τὸ "Ελληνας, ἔχασε αὐτὸ τὴ δική του σημασία. Τοῦτο συνέβηκε καὶ γιὰ ἕνα πρόσθετο λόγο, γιατί ἡ 'Ελληνικὴ γλῶσσα, ἕνα ἀπὸ τὰ πρὶν βασικὰ στοιχεῖα τῆς ἑλληνικότητος τῶν Ρωμαίων, μιλιέται πια σὲ ὅλο τὸ Κράτος, τὸ ὁποῖο τελικὰ ὁλοκληρωτικὰ ἐξελληνίζεται. Ὡστε σὲ τελικὴ ἀνάλυση οἱ Ρωμαῖοι - Ρωμαῖοι πολῖτες του, δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ "Ελληνες, ὅπως γράφει καὶ ὁ Κρουμπάχερ: «*Ἡ ἀρχικὴ ἐννοία (τοῦ ὀνόματος Ρωμαῖος) ἐξηφανίσθη κατὰ μικρὸν ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ λαοῦ μετὰ τὴν πλήρη ἐξελληνισμὸν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, καὶ ὁ μετὰ ταῦτα Ρωμαῖος ἐσήμαινε τὸν 'Ελληνιστὴ λαλοῦντα πολίτην ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐν τέλει δὲ τὸν "Ελληνα καθόλου*». Ἐτσι σὲ τελικὴ ἀνάλυση τὸ δανεικὸ τοῦ ὀνόματος Ρωμαῖος* τὸκανε δικό του — "Ελληνας καὶ δυναμικὸς κι ἀκατανίκητος ὅλους τοὺς δυνάστες - κατακτητὲς τοὺς κατέκτησε, ἐπεκτείνοντας σ' ὅλους ὅ,τι γι' αὐτὸν εἰπώθηκε γιὰ τὸ Λατίο: *Craecia capta ferrum victorem cepit et artes intulit in agresti Latio*. Ἄν οἱ "Ελληνες μετονομάστηκαν σὲ Ρωμαῖους - Ρωμαῖους (καὶ πέρα ἀπὸ τὰ ὅσα περὶ ἔθνικων καὶ εἰδωλολατρικῶν εἰπωθήκανε παραπάνω), δὲν σημαίνει πῶς τὸ ὄνομα "Ελληνες — κι αὐτὸ ἤδη εἰπώθηκε — ἐξαφανίζεται. Παραμένει στὴ διοίκηση. Ἐτσι ἔχουμε ἐπαρχία 'Ελλάδα, ποὺ διοικεῖτο ἀπὸ ἀνθύπατο μὲ μητρόπολη τὴν Κόρινθο, κι ὕστερα τὸ «θέμα 'Ελλάδος» μὲ πρωτεύουσα συνήθως τὴ Θήβα. Συνένωση δὲ τέλος τὸν 11ο καὶ 12ο αἰῶνα τῶν δύο αὐτῶν περιοχῶν σὲ μιά, μὲ συνήθη πρωτεύουσα τὴν Κόρινθο. Οἱ κάτοικοι τῶν περιοχῶν αὐτῶν δὲν ὀνομάζονται "Ελληνες, ἀλλὰ 'Ελλαδικοί. Ὅμως τὸ βασικὸ καὶ ἀναγνωρισμένο κι ἀπὸ τοὺς ξένους ὄνομα εἶναι Ρωμαῖος — Ρωμαῖος.

Μετὰ τὴν ἄλωση ἀπὸ τοὺς Λατίνους (1204 μ.Χ.) τὸ ὄνομα Ρωμαῖοι — γιὰ πολιτικούς λόγους — ἐξαφανίζεται, παύει νὰ ὑπάρχει καὶ στὴ διοίκηση καὶ ἐπανεμφανίζεται τὸ ὄνομα "Ελληνας καὶ Γραικὸς μὲ τὴν εὐρύτερη τοῦ ἐθνολογικῆ καὶ πολιτικῆς σημασία, ὁ δὲ αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου ὀνομάζεται πια ὁχι *Imperator Romanorum*, ἀλλὰ *Graecorum*. Μάλιστα τὸ ὄνομα "Ελληνας, Γραικὸς δίνεται στοὺς ὀρθόδοξους, ἐνῶ τὸ Ρωμαῖος - Λατίνος στοὺς καθολικούς. Μὲ τὴν κατάλυση τῆς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας μαζί μὲ τὰ ὀνόματα "Ελληνας, Γραικὸς ἐπανέρχεται καὶ τὸ ὄνομα Ρωμαῖος, τὸ κράτος ὀνομάζεται Βυζαντινὸ - Ρωμανία, ὁ δὲ τελευταῖος τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων φέρει τὸν τίτλον *Imperator Graecorum et Romanorum*. Παρὰ τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ ὀνόματος — Ρωμαῖος — συχνὰ ἰδίᾳ σὲ προσφωνήσεις ἐπισήμων χρησιμοποιεῖται τὸ ὄνομα "Ελληνας, — «*ἐν τῷ γένει τῶν 'Ελλήνων ἡμῶν ἡ σοφία βασιλεύει*» [Ἰωάννης Γ' Δούκας ὁ Βατάτζης πρὸς τὸν Πάπαν Γρηγόριον τὸν Θ'] — «*Ὁ τῆς 'Ελλάδος 'Ηλιε βασιλεῦ*» (Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος γιὰ τὸν Ἰωάν-

* Στὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως ἀναφέρεται σαφῶς τὸ δάνειον ὄνομα τῶν 'Ελλήνων: Ρωμαῖοι.

«... Διαβάντες γὰρ χρόνοι πολλοὶ αὐτεῖνοι οἱ Ρωμαῖοι

"Ελληνες εἶχαν τ' ὄνομα, οὕτως τοὺς ὀνομάζαν

ἀπὸ τὴν Ρώμην ἀπήρσιν τὸ ὄνομα τῶν Ρωμαίων».

νη Ἡ τὸν Παλαιολόγον) — «σπάθην τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων καὶ ἀνδρειότητα τῆς βασιλείας τῶν Ἑλλήνων» (ὁ Σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου καὶ Συρίας Νασίρ Ναρεδίν Μωχάμετ γιὰ τὸν Ἀνδρόνικο Γ' τὸν Παλαιολόγο καὶ τὰ ἴδια ὁ διάδοχος τοῦ Χασάν γιὰ τὸν Ἰωάννη Δ' τὸν Καντακουζηνό κ.λπ.).

Σημειώνουμε ἀκόμα: ὁ Χαλκοκονδύλης ὀνομάζει τοὺς αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου «Βασιλεῖς τῶν Ἑλλήνων»: ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἐσπούδασεν «εἰς ἄκρον ἑλληνίζειν». Χαρακτηριστικὸ πολὺ γιὰ τὴ χρησιμοποίησιν τοῦ ὀνόματος Ἑλλήν καὶ Ἑλλάς καὶ τὸ ἐξῆς: Ὁ Πλήθων [Γ. Γεμιστός] σὲ ὑπόμνημά του πρὸς τὸν Μανουήλ τὸν Παλαιολόγον ἔγραφε: «Ἐσμέν γάρ οὖν, ὧν ἡγεῖσθαι καὶ βασιλεύετε, Ἑλληνες τὸ γένος, ὡς ἡ τε φωνὴ καὶ ἡ πατριὸς παιδεία μαρτυρεῖ... Ταύτην γάρ δὴ φαίνονται τὴν χώραν Ἑλληνες ἀεὶ οἰκοῦντες... ἀλλ' Ἑλληνες τὴν δε τὴν χώραν τὸναντίον αὐτοὶ γε ἀεὶ φαίνονται κατέχοντες, οὔτε αὐτὴν ἐκλιπόντες».

Τέλος ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, αὐτοκράτορας Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων [Graecorum et Romanorum], ὁ τελευταῖος τοῦ Βυζαντίου, τὴν προηγούμενη ἡμέρα τῆς ἀλώσεως ἀποκαλεῖ τὴν Κωνσταντινούπολιν «ἐλπίδα καὶ χαρὰ ὅλων τῶν Ἑλλήνων».

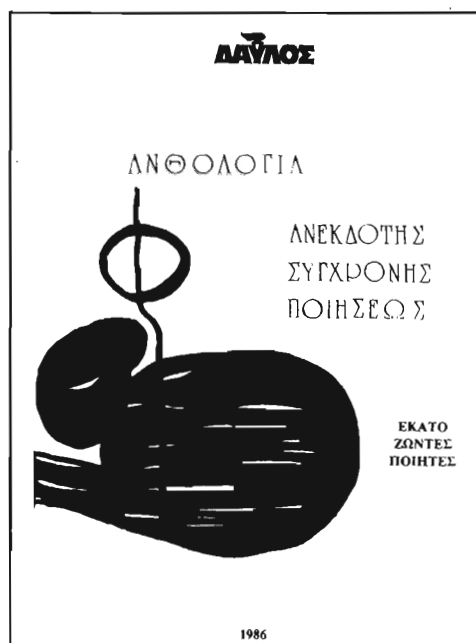
Μὲ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) καὶ τὴν ὑποδούλωση τοῦ ἔθνους στοὺς Τούρκους ἡ ἐκκλησία ἀντὶ τοῦ ὀνόματος Ἑλληνας ἔκρινε προτιμώτερο τὸ ὄνομα Ρωμιός, ποτισμένη ἀπὸ τὴν παλιὰ στενοκέφαλη ἀντίληψη ὅτι Ἑλληνας ἦτανε ὁ ἄθεος καὶ ὁ εἰδωλολάτρης. Ἔτσι σ' ὅλη τὴν Τουρκοκρατίαν ἔχουμε Ρωμιούς, πατριάρχην τῶν Ρωμαίων, Ροῦμ Πατριγί καὶ Ροῦμ μιλέτι — Ἑλληνες Ρωμαῖους, ὅλους τοὺς ὀρθόδοξους Χριστιανούς, τοὺς ὑπήκοους τῆς ἄλλοτε Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας*. Τὸ ὄνομα Ἑλληνας ἀρχίζει νὰ ἐπανεμφανίζεται ἀπὸ τὸν 16ο καὶ ὕστερα αἰῶνα σὰν ἔθνικὸ ὄνομα στὰ δημοτικὰ τραγούδια, γιὰ νὰ καθιερωθεῖ ὡς τὸ μόνον καὶ ἀδιαμφισβήτητον ἔθνικόν, καὶ ἐπίσημα πιά ἀπὸ τὴν πρώτη Ἑθνικὴ συνέλευσις τῆς Ἐπιδαύρου τὴν 1.1.1822.

Σὲ προσεχὲς τεῦχος: Ἡ καθιέρωσις τῶν ὀνομάτων Ἑλλάς, Ἑλληνες.

Βιβλιογραφικὲς σημειώσεις

- (1): Ι. Θ. Κακριδῆς: Ἑλληνικὸ Φῶς, Ἀθήνα 1963 σελ. 73.
- (2): Δ. Σιατόπουλος: Γραμματολογικὴ καὶ Βιογραφικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας, ἔκδ. Ἀφοὶ Παγουλάτου, Ἀθήνα.
- (3): Ι. Θ. Κακριδῆς: Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες στὴ Νεοελληνικὴ λαϊκὴ παράδοση. Ἀθήνα 1978.

* Γιουνάν δὲ — ἀπὸ τοὺς Ἰωνες — τοὺς Ἑλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας [Ἰωνίας].

Ἡ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΑΝΕΚΔΟΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ 1986 τοῦ «Δαυλοῦ» τυπώθηκε καὶ διατίθεται στὰ Γραφεῖα τοῦ Περιοδικοῦ ἢ ἀποστέλλεται ταχυδρομικῶς κατόπιν τηλεφωνήματος τῶν ἐνδιαφερομένων (τηλ. 3223957 ἢ 9823655). Ὑπάρχει ἐπίσης στὰ βιβλιοπωλεῖα ποὺ διαθέτουν τὸν «Δαυλό».

Ἀνθολογήθηκαν, τελικά, 126 ποιήματα ἢ ἀθροίσματα ἐπιλέκτων στίχων 100 ζώντων ποιητῶν ἐπὶ συνόλου ἐξαπλασίων περίπου.

Τιμὴ ἀντιτύπου δρχ. 480.

•

Στὴν «Ἀνθολογία Ἀνέκδοτης Σύγχρονης Ποιήσεως 1986» τοῦ «Δαυλοῦ» συμπεριλαμβάνονται τὰ χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς ἀδημοσίευτης ποιητικῆς παραγωγῆς ἐκατὸ ζώντων ποιητῶν μας. Διαδῶστε τὴ σύγχρονη ἐλληνικὴ ποίηση κάνοντας δῶρο στοὺς φίλους σας ἀντίτυπα τῆς ΑΝΘΟΛΟΓΙΑΣ ΑΝΕΚΔΟΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ 1986.

ΓΙΝΕΤΑΙ ΕΤΗΣΙΑ Η ΑΘΝΟΛΟΓΙΑ ΑΝΕΚΔΟΤΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΟΥ «Δ»

Ὁ «Δαυλός» ἀγγέλλει ὅτι ἀποφάσισε νὰ καθιερώσει ὡς ἐτήσιο «θεσμός» τὴν ἔκδοση στὸ τέλος κάθε χρόνου Ἀνθολογίας Ἀνέκδοτης Σύγχρονης Ποιήσεως. Ἡ ἐπόμενη Ἀνθολογία του (ἡ πρώτη τοῦ 1986 κυκλοφόρησε αὐτὴ τὴν ἐβδομάδα) θὰ κυκλοφορήσῃ τὸν Δεκέμβριο τοῦ τρέχοντος ἔτους.

ΟΡΟΙ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ:

— Ἀριθμὸς ὑποβαλλομένων ποιημάτων ὄχι μεγαλύτερος τῶν τριῶν.

— Ἀπαραιτήτως, γραπτὴ δήλωση τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ ὅτι τὰ πρὸς κρίσιν ποιήματά του δὲν ἔχουν δημοσιευθῇ καὶ δὲν θὰ δημοσιευθοῦν μέχρι τέλους τοῦ 1986.

— Αὐτοβιογραφικὸ σημείωμα, διατυπωμένο σὲ α' πρόσωπο, ὄχι μεγαλύτερο τῶν 10 ἀράδων γραφομηχανῆς.

— Λήξη προθεσμίας ὑποβολῆς: 30 Σεπτεμβρίου 1986.

• Τὰ ποιήματα, τὰ αὐτοβιογραφικὰ καὶ οἱ δηλώσεις πρέπει νὰ ἀποστέλλωνται στὴ διεύθυνση: Δημ. Ι. Λάμπρου, Ἀχιλλέως — Μουσῶν 51, 17562, Π. Φάληρο, μὲ τὴν ἐνδειξη «Γιὰ τὴν Ἀνθολογία τοῦ ΔΑΥΛΟΥ».

• Μὲ λύπη μας εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ προσθέσουμε ὅτι ἡ Ἀνθολογία τοῦ «Δ» εἶναι ἀνθολογία — δηλαδὴ ἡ εὐθὺνὴ τῆς τελικῆς ἐπιλογῆς ἀνήκει ἀποκλειστικὰ στοὺς ἀνθολόγους καὶ σὲ καμμιά περίπτωση στοὺς ἀνθολογούμενους. Ἡ διευκρίνηση αὕτη κρίνεται ἀπαραίτητη, γιὰ νὰ ἀποφευχθῇ τὸ ἐξαιρετικὰ ἐνοχλητικὸ φαινόμενο ποὺ παρουσιάστηκε πέρισυ, οἱ ὑποβάλλοντες ποιήματα νὰ... ρωτοῦν (προφανῶς «συνηθισμένοι» ἀπὸ ἄλλες περιπτώσεις) πόση εἶναι ἡ τιμὴ σελίδας!..

Σ. ΠΑΝΑΓΟΣ

Μύθος και άνθρωπος

Στὸν πολὺπλαγκτο αἰῶνα μας γίνεται μεγάλος λόγος γιὰ τὶς ἔννοιες γλῶσσα, νόημα, καὶ σημασία ἢ σημεῖο, σημαῖνον καὶ σημαϊνόμενο, χωρὶς ὥστόσο νὰ ἔχουμε πεισθεῖ γιὰ τὸ νόημα αὐτῶν τῶν νοημάτων. Γιὰ τὸν Παρμενίδη, ὅμως, καὶ τὸν Ἡράκλειτο, τοὺς ὁποίους τόσο πολὺ ἀναδιφοῦμε, οἱ ἔννοιες αὐτὲς εἶναι ἀδιαχώριστες, ἀφοῦ κινοῦνται καὶ κατευθύνονται ἀπ' τὸν ζωοποιὸ λόγο, ὁ ὁποῖος ἑνώνει τὸ ὑποκείμενο μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης. Ἡ συνείδηση ἀποτελεῖ τὸν κοινὸ τόπο, ὅπου διαρθρώνονται νοῦς καὶ νόημα, νοοῦν ὑποκείμενο καὶ νοούμενο ἀντικείμενο, σημαῖνον καὶ σημαϊνόμενο, πρᾶγμα ποὺ τὴν καθιστᾷ ἱκανὴ νὰ νοῇ τὸν ἑαυτὸ της, λαβαίνοντας συγχρόνως μέρος στὸ νοητό, ἀφοῦ εἶναι ἀδύνατο «ἀνευ τοῦ ἑόντος, ἐν ᾧ πεφασισμένον ἐστίν, εὐρήσεις τὸ νοεῖν»⁽¹⁾.

Ὁ μῦθος, λοιπόν, δὲν ἀποτελεῖ τὸ σημαϊνόμενο, ἀλλὰ τὸ σημαῖνον ποῦ, καθὼς εἶπαμε, εἶναι ἀδιαχώριστο μὲ τὸ σημαϊνόμενον⁽²⁾ καί, καθὼς εἶναι φυσικὸ, εἶναι πληρὲς περιεχομένου, ἀφοῦ πηγάζει ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ ἀποσκοπεῖ στὴν κατανόηση τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου —σὰν μικροῦ κόσμου—, πράγματα βέβαια ἄγνωστα, καθότι ὁμότιμα καὶ ὁμοούσια μὲ τὸ σημαϊνόμενο Λόγο.

Σὰν «σημαῖνον» ὁ μῦθος ἀποτελεῖ τὸ ἔσχατο νόημα, ποῦ ἔναι πολυσήμαντο καὶ πολυδιάστατο, καθότι πυρήνας ποῦ ἔσπασε σὲ χίλιες μορφές, γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ μιᾷ στὴν ψυχὴ μας μὲ χιλιάδες φωνές, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ μυθικὴ Σίβυλλα, ποῦ «*μαινομένῳ στόματι ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φθεγγομένη χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται τῇ φωνῇ διὰ τὸν θεόν*»⁽²⁾.

Ὁ μῦθος, κατὰ τὸ Νίτσε, ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ «*χαρούμενη γνώση*» καὶ τὸ ὀριμώτερο πνευματικὸ προϊόν τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ μέλλοντος, ποῦ ἔρχεται νὰ σημειοδοτήσῃ καὶ νὰ μεταρσιώσῃ τὶς μεταμορφώσεις τοῦ «ἀεὶ ὑπάρχοντος» καὶ διαρκῶς γιγνόμενου κόσμου. Ὁ μῦθος, ἐξάλλου, εἶναι γλῶσσα ἀφαιρετικὴ, ἀλλ' ὄχι ἀφηρημένη, ἀφοῦ μιᾷ μὲ εἰκόνες καὶ ἔνυλες παραστάσεις, ποῦ μολοτούτο περιέχουν καὶ ἐπιδέχονται ὅλες γιὰ ὅλες τὶς ἐννοιολογικὰς ἐκδόχας. Γιατὶ οἱ μυθικοὶ ὄροι εἶναι ἀρχέτυποι καὶ διαχρονικοί, ποῦ ἀποσκοποῦν στὴν κατανόηση τοῦ δράματος τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος συνίσταται καὶ συγκροτεῖται ἀπὸ ἀντιθετικὰς δυνάμεις καὶ ποιότητες, ποῦ ἐρίζουν καὶ ὁμονοοῦν, ποῦ διαχωρίζονται καὶ ἀλληλοσυμπληρώνονται, παρέχοντας, ἔτσι, τὸ εἶδωλο τοῦ ἀρχέγονου χάους, ἀλλὰ καὶ γεννώντας τὸν πόθο καὶ τὴν εὐχὴ γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἁρμονίας καὶ τὴν κατὰκτηση εὐ-δαιμονίας.

Ἡ ἐπίτευξη, ὅμως, Δικαιοσύνης, ἡ ἁρμονικὴ δηλαδὴ σύζευξη καὶ ἀντιστοίχιση σημαῖνοντος καὶ σημαϊνόμενου, ἀποτελεῖ ὑπόθεση ἱκανότητος, ἀλλὰ καὶ εὐγένειας καὶ ἀγαθότητος τοῦ μυθοπλάστη. Γιατὶ ὁ τῶπος εἰσπραξῆς τῶν σημαϊνουσῶν διεμπειριῶν καὶ ἐμπνευστικῶν - μαντευτικῶν ἀντιλήψεων, ὅπως καὶ ἡ συμβολοποίηση καὶ ὀριοθέτησή τους ἀποτελοῦν ὑπόθεση μεγάλου μόχθου⁽³⁾ —«τὸ τοῦ

1. Παρμενίδης, ἀπόσπ. 8.

2. Ἡράκλειτος, ἀπόσπ. 92.

περυνόμενον ἄχθος»⁽³⁾— ἀλλὰ κι εὐθύνης, ἀφοῦ ἀποτελοῦν «πατήματα» καὶ σημαντικώτατα στοιχεῖα κατανοητότητας τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου, καθότι θεμελιακὲς ἔννοιες τοῦ Ἑνός, ποὺ μᾶς περιέχει καὶ τὸ συναποτελοῦμε διαρκῶς.

Ἡ συμφιλίωση, λοιπόν, θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ἡ ἐπίτευξη δηλαδὴ ἰσοτιμίας μεταξὺ σημαιομένων καὶ σημαινόντων, ἀλλὰ κι ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀνάλογων ἔνυλων παραστάσεων καὶ εἰκόνων, ἀποτελοῦν ἄθλο γενναίων ψυχῶν, ποῦ, ἀπαλλαγμένοι σκοποθεσιῶν κι ἀνέλεγκτων παθῶν καὶ θελήσεων, ἀναζητοῦν ὄχι τοὺς ὠφελιμωτάτους λόγους, ἀλλὰ τοὺς μυθωδεστάτους, ἐκείνους δηλαδὴ ποὺ καθιστοῦν τοῦ ἀνθρώπου ἐργαστικούς κι ἀναζητητικούς, ποὺ διεγείρουν τὴ διάνοια, ποὺ βοηθοῦν τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐξατομικευθοῦν καὶ ν' ἀποκτήσουν αὐτογνωσία, ποῦ, μὲ δυὸ λόγια, «βελτίους ποιοῦσι τοὺς ἀνθρώπους ἐν ταῖς πόλεσιν»⁽⁴⁾.

Οἱ Ἕλληνες μυθοπλάστες ἀπ' τὸν Ὅμηρο καὶ Ἡσίοδο μέχρι τὸν Πλάτωνα καὶ Εὐριπίδη «ἐπόμενοι μετὰ Διὸς καὶ ζηλωτὲς τῆς ἀρετῆς τοῦ γιγνόμενοι», ἀδιὰφόρησαν γιὰ τὴν ὀχλοβοὴ τῆς ἄλογης μάζας καὶ τοὺς κινδύνους τῆς ἐξουσίας, κι ἐμυθολόγησαν τοὺς ἀκατάπαυστους ἀγῶνες καὶ τὴν ἀνειρήνευτη —γι' αὐτὸ βέβαια κι ὀλοπόρφυρη καὶ πολυδιάστατη— ζωὴ τῶν θεῶν καὶ ἡμί-θεων, μὲ σεβασμὸ κι εὐλάβεια, ἀλλὰ κι αἴσθημα εὐθύνης καὶ συνέπειας, κάτι ποὺ τοὺς ἀνέδειξε πρωταθλητὲς τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς γνώσης, ἀντάξιους τῶν διοτρεφῶν προγόνων τους.

Λέγοντας αἴσθημα σεβασμοῦ καὶ συνέπειας, δὲν πρέπει νὰ ἐννοήσουμε ὅτι ὁ μυθοπλάστης ποιητὴς ἢ μεταπλάστης ὀφείλει ν' ἀναμασᾷ τοὺς μύθους «καθότι παρειλήφαμεν», πράγμα ἀντιμυθικὸ κι ἀνελληνικὸ, ἀφοῦ εἶπαμε ὅτι οἱ ἀλήθειες τοῦ μύθου δὲν ἐπαναλαμβάνονται, ἀλλ' ἀναπαράγονται κι ἀναγεννιοῦνται διαρκῶς, σὰν «παιδία νέα», ἀπ' τὴν αἰώνια μήτρα τῆς διόδοτος ἠθικῆς καὶ σοφίας.

Ἡ ἐπανάληψη, λοιπόν, τοῦ μύθου, ἤτοι ἡ ἀκριβὴς ἀπόδοση τοῦ πρώτιστου νοήματός του καὶ μὲ τὴν ἀρχέτυπη μορφή του, εἶν' ἀδύνατη, ἀφοῦ οὕτως ἢ ἄλλως θὰ περάσει ἀπ' τὸ φίλτρο τοῦ μυαλοῦ τοῦ ποιητῆ ἢ μεταπλάστη —ἐρμηνευτῆ, πράγμα ποὺ συνεπάγεται τὴν ἀναγκαστικὴ ἀπώλεια πολλῶν στοιχείων του καὶ περιεχομένων —φανερῶν καὶ ἀφανῶν— ἀλλὰ καὶ τὸν ἐμπλουτισμὸ του μὲ νέες ἰδέες καὶ ἀντιλήψεις, ποὺ ἀπορρέουν ἀπ' τὸ ἦθος καὶ τὸ ὕψος τοῦ ποιητῆ. Αὐτὸς εἶν' ὁ λόγος ποὺ ὁ μῦθος, ἂν καὶ οὐσιαστικὰ ἕνας καὶ πάντοτε, ἔσπασε σὲ χιλιάδες μορφές, ποὺ μολαταῦτα μᾶς ὀμιλεῖ μὲ χιλιάδες φωνές, ἀποκαλύπτοντάς μας ἐξάπαντος τὸ βαθμὸ ἐξαλήθευσης κι ἐξανθρωπισμοῦ τοῦ μυθολόγου, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ ἔργου του ζητεῖ —προφανῶς— τὴν αὐτογνωσία καὶ τὴν ἐξατομίκευση, κάτι ποὺ ἐπιδιώκουν —ἐξυπακούεται— κι οἱ ἀκροατὲς ἢ ἀναγνώστες - θεατὲς τοῦ ἔργου.

Ὅ,τι προέχει, συνεπῶς, εἶν' ἡ ἀγαθὴ προσπάθεια προσέγγισης τοῦ νοήματος καὶ τῆς πρότυπης δομῆς τοῦ μύθου κι ἡ σύμμορφη καὶ σύρρυθμη ἀπόδοσή του, κάτι ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπ' τὸ ἦθος τοῦ ποιητῆ, καθόσον τὸ ἀκριβὲς νόημά του μὴδὲ ἀπ' τὸν πρῶτο διδάξαντα δὲ θὰ ἔαν δυνατόν νὰ ἐπαναληφθῇ⁽⁴⁾, μετὰ τὶς μεταβολές ποὺ συσσωρεύει ὁ χρόνος ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα

3. Πλάτων, «Συμπόσιον» 252d.

4. Ἀριστοφάνης, «Βάτραχοι» 109.

κι αὐτό, θαρρῶ, μᾶς συνιστᾷ ὁ Ἡράκλειτος μὲ τὸ μονολεκτικὸ ἀπόσπασμά του: «Ἀγχιβασίην»!⁽⁵⁾

Οἱ μυθικοὶ ποιητές, οἱ ἐρμηνεῖς τῶν θεῶν, θὰ λέγαμε, εἶναι φυσικὸ νὰ μεταβάλλουν τοὺς μύθους, ἀφοῦ εἶν' ἀδύνατη ἡ ἀκριβὴς ἀπόδοση κι ἐπανάληψή τους, ἐνῶ ἡ σιωπὴ τους, ἡ «ἀεργίη»⁽⁶⁾, εἶναι ὄνειδος, ἀφοῦ ὀδηγεῖ στὴ λησμονιὰ καὶ στὴν ἀπώλεια τῶν μύθων⁽⁶⁾, πράγμα ποὺ μεταφράζεται σ' ἀνεπανόρθωτη ἀπώλεια προσβάσεων πρὸς τὴν ἀρετὴ καὶ τὴ γνώση. Οἱ λυρικοὶ ποιητές, οἱ τραγωδοποιοὶ καὶ σοφιστὲς κράτησαν στάση λόγου ἐναντι τοῦ μύθου καί, χωρὶς ν' ἀπομακρύνονται ἀπ' τὰ πυρηνικὰ νοήματα καὶ τὶς ἀρχέτυπες μορφές του, τὸν ἐμπλούτισαν μὲ τὶς ιδέες κι ἀντιλήψεις τους, ἐνσωματώνοντας σ' αὐτοὺς τοὺς νέους στόχους καὶ τὰ νέα ἰδανικά, ποὺ ἀποτελοῦσαν μιὰ ἀρμονικὴ σύνθεση κι ἐνα φυσικὸ ἐξαγόμενο τῶν ἰδανικῶν τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ θεμελιακὲς ἀρχὲς τῶν στόχων καὶ ἰδανικῶν τοῦ μέλλοντος.

Ἡ ἐξεναντίωση τῶν σημερινῶν ποιητῶν καὶ μεταπλαστῶν τῶν μύθων κι ἡ ἀπομάκρυνσή τους ἀπ' τὰ πρωτογενῆ νοήματα καὶ τὶς ἀρχέτυπες μορφές τους, μὲ σκοπὸ τὴν ἐξυπηρέτηση μικροπολιτικῶν συμφερόντων καὶ τὴν ἱκανοποίηση ἐγωτιστικῶν παθῶν, ἀποτελεῖ «ἀμάρτημα καὶ ὕβριν», μ' ἀνυπολόγιστες συνέπειες γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἴδιους. Πρόκειται γιὰ ἐκδηλώσεις ἀμουςων ἐξουσιαστικῶν ἀνθρώπων, προσανατολισμένων «διατρίβειν περὶ τὰ ἐνυλα καὶ αἰσθητά»⁽⁶⁾, ἀρκουμένων «δρέπειν ἀτελῆ σοφίας καρπὸν»⁽⁷⁾, καὶ φυσικὰ «ἀγροΐκῳ τινὶ σοφία χρωμένους»⁽⁸⁾!

(α) «Ταὐτὸν δ' ἐστὶν νοεῖν τε καὶ οὐνεκεν ἐστὶ νόημα» (Παρμενίδης, ἀπόσπ. 8, 34).

(β) «Χρυσὸν γὰρ οἱ διζήμενοι γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι καὶ εὐρίσκουσιν ὀλίγον». Ἡράκλειτος, ἀπόσπ. 22.

(γ) «Ποταμῷ γὰρ οὐκ ἐστὶν ἐμβῆναι δις τῷ αὐτῷ...» (Ἡράκλειτος, ἀπόσπ. 91).

(δ) «Ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος» (Ἡσίοδος, «Ἔργα καὶ ἡμέραι», 310).

(ε) «Καὶ οὕτω δὴ μῦθος ἀπώλετο...» (Πλάτων, «Θεαίτητος», 164d).

5. Ἡράκλειτος, ἀπόσπ. 122.

6. Πλάτων, «Φαῖδρος» 229c.

7. Πίνδαρος, «Ἐξ ἀδήλων εἰδῶν», ἀπόσπ. 72.

ΙΣΙΔΩΡΑ ROSENTHAL — ΚΑΜΑΡΙΝΕΑ* 'Ελευθερία και θάνατος στην ελληνική ποίηση

Στο μακρύ δρόμο της ιστορίας μιās χώρας, πού οί κάτοικοί της άφησαν άπ' αρχής άνεξίτηλα τά ίχνη της ανθρώπινης δημιουργικής πνοής, είναι οί σταθμοί τών μεγάλων επιτεύξεων τού ανθρώπινου πνεύματος κάθε φορά ταυτόσημοι με την πρόοδο και την εξέλιξη τού ίδιου τού ανθρώπινου γένους στην πορεία του προς την άνοδο. Έτσι άνθισε για πρώτη φορά ή μορφή μιās ευχάριστης, χαρούμενης ζωής με τη συνείδηση της φυσικής όμορφιάς στο 'Αρχιπέλαγος τού Αιγαίου, με την αίσθηση της πλησμονής φωτός και χρωμάτων, άφήνοντας δείγματα — λ.χ. — τις τοιχογραφίες της Κνωσσού και της Σαντορίνης. Μιά ζωή χωρίς πολέμους μέσα στην άτέρμονη ευμάρεια της πασίχαρης μέρας. Και σ' αυτή την προελληνική εποχή και κατόπιν στη νέα περίοδο τού Μυκηναϊκού πολιτισμού μετά την κάθοδο τών ελληνικών φυλών μās δίνονται πρότυπα πρακτικής και θεωρητικής αντίληψης τρόπου ζωής στο ίδιο τοπίο. Ένα τοπίο πού κρύβει μέσα του όλη τη γλύκα αισθητικής και αισθησιακής χαράς, αλλά και πού ζη και άναπνέει με τούς νόμους της άφαίρεσης και της άυστηρής ιδέας τού μέτρου.

Η δεύτερη, μεγαλύτερη αυτή, περίοδος της άνάπτυξης τού ελληνικού πολιτισμού δημιουργεί όλα τά πρότυπα της ευρωπαϊκής, για να μην πώ της ανθρώπινης, σκέψης, φάνοντας σε δυσθεώρητα ύψη. Άμέτρητος πλούτος μύθων ζωντανεύει τó τοπίο τού Αιγαίου, την κοιτίδα τών παμπάλαιων παραδόσεων για θεούς και θεές στη Μικρά 'Ασία, τούς σκοτεινούς δρυμούς της Θράκης, τη φωτόλουστη 'Αττική, την καταπράσινη Πελοπόννησο, τó σκιερó Πήλιο, την ευφορή Θεσσαλία, τó θεϊκό 'Όλυμπο, τόν ποιητικό Παρνασσό. Θεοί, ήμίθεοι, ήρωες, άνθρωποι, ζωτικά γεμίζουν τις τάξεις της ιεραρχίας μιās πολύμορφης κοινωνίας, πού βρίσκει την πιό πετυχημένη έκφραση για κάθε έργο τέχνης ή λόγου, δημιουργώντας άριστουργήματα.

Πάνω και μέσα στο παχύ αυτό υπόστρωμα μιās τέτοιας κληρονομιάς ξετυλίγεται άπό τότε ή ζωή τών κατοίκων της χώρας αυτής. 'Ο μεγάλος δρόμος τών ιστορικών περιπετειών αρχίζει γι' αυτούς με τó βάρος αυτής της πνευματικής, γλωσσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς στους αδύναμους πιά ώμους. Δυό φορές — άν εξαιρέσουμε τις μυθικές έκστρατείες, λ.χ. τών 'Αργοναυτών — ξεκινάει σύσσωμος ó ελληνισμός να έπιτεθεί κατά τών λαών πού κατοικούν στις άκτες της Μικρασίας. Την πρώτη κατά της Τροίας, μιās χώρας πού ζη σε παραμυθένια χλιδή και πατριαρχική άνατολίτικη ευμάρεια. 'Ο έπίμονος σκληρός άγώνας τού συνειδητού και τού μετρημένου ένάντια σε μυθικές άκόμα μορφές της κοινωνίας στέφεται άπό έπιτυχία* οί 'Ελληνες γυρίζουν νικητές, άφού κατάστρεψαν όριστικά την Τροία και εξολόθρεψαν τούς κατοίκους της. Η εποχή της ιστορικής συνείδησης για τόν ελληνικό κόσμο αρχίζει μετά την έπιστροφή και με τη πείρα της πολύχρονης έκστρατείας και περιπλάνησης ως τά πέρατα τού τότε γνωστού κόσμου. Τά όμηρικά έπη είναι τά πρώτα λογοτεχνικά δείγματα πού ζωντανεύουν την εποχή εκείνη. Έπιστροφή και συγκέντρωση οδηγούν σε συνειδητή καλλιέργεια τού πνεύματος και στην άνεπανάληπτη εκείνη άνθηση τού ελληνικού πολιτισμού της κλασσικής εποχής.

Τη δεύτερη φορά πού ξεκινάει σύσσωμος ó ελληνισμός με άρχηγό τó νεαρό βασιλιά της Μακεδονίας 'Αλέξανδρο να κατακτήσει την 'Ασία, έχει άρχίσει να κλονίζεται ή συνειδητή άρμονία της συνισταμένης της ζωής και τού πνεύματος στους κατοίκους της 'Ελλάδας. Και πάλι στέφεται ó άγώνας άπό έπιτυχία, οί λαοί της 'Ασίας υποδουλώνονται, όμως δεν υπάρχει αυτή τη φορά έπιστροφή και συγκέντρωση, αλλά διάχυση και έξάπλωση τού ελληνικού στοιχείου στην 'Ανατολή. Τó μετρημένο και τó συνειδητό διαχέεται, τó άμορφο και τó παράδοξο επικρατεί, ή τερατομορφία δεν ξενίζει πιά ευρύνοντας τά σύνορα

*Η κ. 'Ισιδώρα -Rosenthal - Καμαρινέα είναι καθηγήτρια της Νεοελληνικής και Βυζαντινής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο τού Bochum της Δυτικής Γερμανίας.

ένος κόσμου, πού ξαναρχίζει νά παραπαίει μεταξύ συνειδητοῦ καὶ ὑποσυνειδητοῦ, πραγματικότητας καὶ θρύλου.

Ἑλληνιστική, ρωμαϊκή ἐποχή, ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἱδρυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, χωρισμός ἀπὸ τὸ δυτικὸ ρωμαϊκόν, βυζαντινὸς μεσαίωνα, θεοκρατούμενος χριστιανικὸς ἑλληνισμός στὴν Ἑλλάδα καὶ σ' ὅλη τὴν ἐπικράτεια τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ἡ ἀρχαίζουσα ἀττικιστικὴ γλῶσσα ἐπικρατοῦν στοὺς κύκλους τῶν λογίων, ἐνῶ ἡ ὁμιλουμένη ἑλληνικὴ ἐξελίσσεται, σὰ ζωντανὴ γλῶσσα πού εἶναι. Δημιουργία ἑνὸς εἶδους διγλωσσίας: Λόγια καὶ χυδαία γλῶσσα, λόγια καὶ δημοτικὴ λογοτεχνία.

Ἡ τελευταία, ἡ δημοτικὴ λογοτεχνία, ἡ δημοτικὴ ποίηση, τὰ τραγούδια τοῦ λαοῦ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, οἱ ρίζες τῆς πού ἐπιδροῦν μέχρι καὶ σήμερα στὴ νεοελληνικὴ ποίηση. Οἱ πρῶτες, οἱ παλιότερες πληροφορίες, πού ἔχουμε γιὰ τὴν ποίηση αὐτὴ, εἶναι ἀπὸ τὸν ἑνατο αἰῶνα. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας Ἀρέθας, πού ἀσχολεῖται μὲ τὴν φιλολογία, μιλάει σ' ἓνα σύντομο σχόλιο γιὰ περιοδεύοντες λαϊκοὺς ραψωδοὺς ἀπὸ τὴν Παφλαγονία, πού «*ἀδουν πρὸς ὀβλόν*» ἀπὸ σπῖτι σὲ σπῖτι τὰ κατορθώματα ἢ μᾶλλον τὰ πάθη, ὅπως λέει, ἐνδόξων ἀνδρῶν.

Οἱ μελετητὲς τῆς λογοτεχνίας εἶναι ὅλοι τῆς γνώμης, ὅτι τὰ δημοτικὰ αὐτὰ ἡρωϊκὰ ἄσματα πού ἀναφέρει ὁ Ἀρέθας ἀνήκουν στὸ κύκλο τῶν ἀκριτικῶν τραγουδιῶν, πού ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸν καιρὸ κυκλοφοροῦσαν ἀπὸ τόπο σὲ τόπο ξεκινώντας ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Καππαδοκίας. Γενικὰ τ' ἀκριτικὰ τραγούδια, πού τὰ βρίσκουμε καὶ σήμερα ζωντανὰ σὲ πάρα πολλὰ μέρη τῆς χώρας μας, μὰ καὶ ἄλλου, ὅπου ὑπάρχουν ἀκόμη Ἕλληνες, ὕμνου καὶ περιγράφουν τὶς ἡρωϊκὲς πράξεις τῶν ἀκριτῶν, τῶν ὑπερασπιστῶν τῶν συνόρων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Σύμβολό τους, ὡς ὁ Ἀκρίτης καθαυτός, εἶναι ἡ θρυλικὴ μορφή τοῦ Διγενῆ, πού στὸ γνωστὸ ἔπος παρουσιάζεται νὰ ἐκτελεῖ κατορθώματα πού ξεπερνᾶνε τὶς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅπως εἰπώθηκε ἀπὸ πολλοὺς ἐρευνητές, ὑπάρχουν μερικὰ κοινὰ σημεῖα ἀνάμεσα στὸς ἔπος γιὰ τὸν Βασίλειο Διγενῆ Ἀκρίτα καὶ στὰ πολλὰ, ἀμπόλλα ἀκριτικὰ τραγούδια, κυρίως τὸ μοτίβο τῆς ἀπαγωγῆς ἢ ἀρπαγῆς τῆς καλῆς του, τῆς κόρης δηλαδὴ πού θέλει νὰ κάνει γυναῖκα του, καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς ὅμως, παρότι τὸ ἔπος ἀνήκει στὰ πολυτιμώτερα δείγματα τῆς βυζαντινῆς γραμματείας, εἶναι τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια πολὺ τελειότερα, ἀσύγκριτα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τους, σὲ μορφή, γλῶσσα καὶ στὴ σίγουρη καὶ μετρημένη χρῆση τῶν ποιητικῶν μέσων. Εἶναι σμιλεμένα μὲ τὴ χρῆση τοῦ ἀπ' τὸ λαὸ, γιὰ αὐτὰ ἦταν χτισματα τοῦ λαοῦ, μαθαίνονταν ἀπ' ἔξω ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, ἐνῶ τὸ γραπτὸ ἔπος μὲ τὴν κάπως ἀττικίζουσα, ἀν καὶ σχετικὰ ἀπλὴ, γλῶσσα σὲ μερικὲς ἀπ' τὶς παραλλαγὲς ἦταν προωρισμένο γιὰ ἓνα περιορισμένο κύκλο ἀκροατῶν ἢ ἀναγνωστῶν — ἴσως στὴν αὐλὴ τοῦ αὐτοκράτορα, λ.χ. — καὶ δὲ διατηρήθηκε στὴ μνήμη τοῦ λαοῦ.

Ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ τραγούδια καὶ στὸ ἔπος. Οἱ ἥρωες τῶν ἀκριτικῶν τραγουδιῶν ἔχουν ὅτὸ βάθος ἀνυπόταχτο χαρακτήρα. Τὸ ἔπος παρουσιάζει τὸ Διγενῆ νὰ τάχει καλὰ μὲ τὸν αὐτοκράτορα. Εἶναι κι αὐτὸ ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς υποθέσεως, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους φτιάχνοντας ἀπὸ τ' ἀκριτικὰ τραγούδια, ἀπὸ τὴν παράδοση, ἀπὸ τὴ θρυλικὴ βιογραφία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου — ἔργον τοῦ Ψευδοκαλλισθένη στοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους — καὶ ἄλλες πηγὲς προσπάθησε νὰ διατηρήσει τὸ χαρακτήρα τοῦ ἥρωα κάνοντάς τον ὥστόσο νομοταγῆ. (Οἱ πράξεις καὶ τὰ κατορθώματα τοῦ Διγενῆ στὸ ἔπος εἶναι κατὰ μέρος ἀντιρωϊκὰ καὶ στεροῦνται ἠθικῆς βάσεως — ὅπως ὁ βιασμός τῆς κοπέλλας πού ζήτησε τὴν προστασία του).

Τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια παρουσιάζουν τοὺς Ἀκρίτες ἀτίθασσους, περήφανους, δυνατούς, σχεδὸν — καὶ κάποτε μάλιστα ἀπόλυτα — ὑπεράνθρωπους, ἀήτητους καὶ ἀνυπόταχτους. Μὲ τὸ σχῆμα λόγου τῆς ὑπερβολῆς — συνηθέστατο γενικὰ στὴν ἐπικὴ ποίηση —

γίνεται ἡ παράσταση τῶν ὑπεράνθρωπων κατορθωμάτων πειστική, ἡ συμπάθεια τοῦ ἀκροατῆ ἢ ἐκείνου ποὺ ἀπαγγέλλει ἢ τραγουδάει τὸ τραγούδι εἶναι κερδισμένη ἀμέσως. Ζωντανία, παραστατικότητα, πυκνότητα ἑκφρασης καὶ πειστικότητα εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν σμιλεμένων αὐτῶν, καὶ παρὰ τὴ συχνὴ χρῆση τοῦ σχήματος τῆς ὑπερβολῆς, λιτὰ καὶ κλασσικὰ δοσμένων τραγουδιῶν.

Ὁ ἥρωας τοῦ μεσαιωνικοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ στὸ Βυζάντιο δὲν εἶναι οὔτε Ἀθηναῖος οὔτε Σπαρτιάτης οὔτε Κωνσταντινουπολίτης οὔτε εἶναι γιὸς τοῦ Φάουστ καὶ τῆς ὥραιας Ἑλένης, δηλαδὴ γέννημα ἀπὸ τὴν ἔνωση τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος μὲ τὸ δυτικὸ πολιτισμὸ. Εἶναι ὁ γιὸς μουσουλμάνου ἐμίρη, ποὺ γιὰ τὴν ἀγάπη τῆς κόρης βυζαντινοῦ στρατηγοῦ γίνεται χριστιανός, εἶναι δηλαδὴ γόνος καὶ πάλι τῆς ἑνώσεως τοῦ τότε ἑλληνικοῦ κόσμου μὲ τὴν Ἀνατολὴ καὶ ὄχι μὲ τὴ Δύση. Ὡς ἥρωας ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα ποὺ χαρακτηρίζουν τοὺς ἀνδρειωμένους τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ τοὺς ἡμίθεους τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μυθολογίας, ὄντας σύγχρονα μέσα στὴν καρδιὰ τοῦ λαοῦ, σύμβολο τῆς λεβεντιάς, σύμβολο τῆς δύναμης τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στοὺς ἐχθρούς, στὰ στοιχεῖα, στὸ θάνατο. Τὸ κορύφωμα τῆς δύναμης αὐτῆς εἶναι ἡ ἄρνηση τοῦ θανάτου, ἡ πάλη μὲ τὸ χάρο, ἡ παράτολμη ἐλπίδα πὼς θὰ μπορούσε νὰ γκρεμιστεῖ τὸ φριχτὸ αὐτὸ σύνορο μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου, νὰ νικήσει ὁ ἄνθρωπος τὸ χάρο, τὸ θάνατο καὶ νὰ μείνει στὴ ζωὴ καὶ στὸν «ἀπάνω κόσμο».

Γενικὰ ἡ μονομαχία μὲ τὸ θάνατο καὶ ὁ θρῆνος, τὸ μοιρολόγι γιὰ τὸ θάνατο ἀγαπημένων προσώπων εἶναι ὅ, τι πολυτιμώτερο ἔχει δώσει ἡ λαϊκὴ μοῦσα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Εἶναι κάτι πούχει τις ρίζες του πολὺ βαθεῖα στὸ παρελθόν, ἀκόμα στὸν καιρὸ τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλῆ καὶ τοῦ Θησέα καὶ στὸ μοιρολόγι τῆς Βρησηΐδας γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Πατρόκλου στὴν Ἰλιάδα:

«Κι ἡ κόρη τοῦ Βρισηΐ, πανέμορφη σὰν τὴ χρυσὴ Ἀφροδίτη,
μὲ κοφερὸ χαλκὸ τὸν Πάτροκλο σὰν εἶδε σπαραγμένο,
πάνω του πέφτει ξεφωνίζοντας, καὶ πῆρε νὰ ξεσκίξει
τὸν ἀπαλὸ λαιμό, τὰ στήθη της καὶ τ' ὠριο πρόσωπό της.
Κι ἔλεεν αὐτὰ ἡ γυναῖκα, ποὺ μοιαζε μὲ τις θεές, θρηνώντας:
«Πάτροκλε, τόσο ποὺ ἡ τρισάμοιρη περίσσια σ' ἀγαποῦσα!
Ἄχ, ζωντανὸ σὲ ἀφήκα φεύγοντας ἀπ' τὸ καλύβι ἐτοῦτο,
καὶ τώρα ποὺ γυρίζω, ρῆγα μου, σὲ βρίσκω σκοτωμένο!
Τὸν ἄνδρα, ποὺ ὁ πατέρας μοῦ ὄρωκε καὶ ἡ σεβαστὴ μου ἡ μάνα,
μπροστὰ στὸ κάστρο ποὺ διαφέντευε τὸν εἶδα σπαραγμένο
μὲ κοφερὸ χαλκό· τ' ἀδελφία μου τὰ τρία, τ' ἀγαπημένα,
ποὺ μιὰ κοιλιὰ μᾶς γέννα, ἐτράβηξαν καὶ αὐτὰ μαζὶ στὸν Ἀδη.
Μὰ καὶ ἔτσι ἐσὺ νὰ κλαίω δὲ μ' ἀφηνες, τοῦ θεικοῦ τοῦ Μῦνη
ἀπ' τὸ γοργὸ Ἀχιλλέα σὰν ἀρθῆκε τὸ κάστρο, καὶ σκοτώθῃ
τὸ ταῖρι μου, μόν' ἔλεες πάντα σου, θὰ μ' ἔκανες γυναῖκα
τοῦ θεικοῦ Ἀχιλλέα, θὰ μ' ἔφερνες στὴ Φθία μὲ τὰ καράβια,
καὶ θὰ γιορτάζαμε τὸ γάμο μας στοὺς Μυρμιδόνες μέσα.
Γι' αὐτὸ κι ὁ θρῆνος μου εἶναι ἀστέρευτος, ποὺ ἴσους γλυκὺς κι ἐχάθης!».

(Τ, στ. 282-300, μετάφραση Ν. Καζαντζάκη - Ι.Θ. Κακριδῆ)

Στὰ χρόνια τῆς τούρκικης σκλαβιάς, ὅταν ἡ λαϊκὴ Μοῦσα εἶχε μείνει ἡ μοναδικὴ ποιητικὴ δημιουργία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, εἶναι τὰ κλέφτικα τραγούδια ποὺ ὕμνουν τοὺς ἀντάρτες τῆς ἐπὶ δόξης, τοὺς κλέφτες, ἕνα εἶδος συνέχειας τῶν ἀκριτικῶν τραγουδιῶν. Στὴ θέση τοῦ ἀνδρειωμένου Διγενῆ ἔχουν μπεῖ τώρα οἱ ἐλεύθεροι ἐκεῖνοι ἀγωνιστές, ποὺ καταφεύγουν στὰ βουνὰ καὶ ἀπὸ κεί πολεμοῦν τὸν κατακτητὴ καὶ προστατεύουν τοὺς σκλαβωμένους καὶ κατατρεγμένους συμπατριῶτες τους. Τὰ κλέφτικα τραγούδια ἔχουν τὴ ρίζα

τους στ' άκριτικά, όμως ή ύφή τους είναι λυρικήωτερη, ή άπόδοσή τους λιγώτερο ήρωική, τò μέτρο τους δέν ξεπερνάει τ' ανθρώπινα όρια, οί πράξεις τους χαρακτηρίζονται άπό ήθικò μεγαλειò και άλτρουισμό, όχι άπό συνειδητή περηφάνεια και αίσθημα ύπεροχής. Ζούσε ό Διγενής άνάμεσα στούς φίλους, στούς πολλούς, περιτριγυρισμένος άπ' τούς άνδρειωμένους τοϋ τόπου, τιμημένος. Οί κλέφτες ζούνε κρυμμένοι στα βουνά, κυνηγημένοι, μονιάδες, μιὰ σκληρή ζωή όχι για την προσωπική τους άξία, αλλά για νά βοηθήσουν και νά προστατέψουν τούς σκλαβωμένους και τούς άδικημένους. 'Η λαϊκή Μούσα ποϋ τούς έγκωμιάζει, δέν τούς παρουσιάζει άήττητους ούτε νικητές τοϋ θανάτου, αλλά γενναίους, άτρόμητους, μεγαλόψυχους κι' έτοιμους κάθε ώρα νά πεθάνουν για τούς άλλους, για την έλευθερία και τή δικαιοσύνη.

'Η σμιλεμένη γλώσσα τών κλέφτικων τραγουδιών έχει τò άπόλυτο μέτρο δωρικής λιτότητας και τήν έντατική δύναμη τών έκφραστικών μέσων, ποϋ σπάνια πετυχαίνεται. Καί σ' αυτά παίζουν δίπλα στη λευτεριά ό θάνατος και τò μοιρολόγι, ό θρήνος, ένα μεγάλο ρόλο. Είναι δείγματα ποιητικής έξαρσης ένòς λαοϋ, ποϋ δέν έπαψε στò μεγάλο και γεμάτο περιπέτειες δρόμο τής ιστορικής του εξέλιξης νά έχει συνείδηση τής ανθρώπινης άξιοπρέπειας, τής ανάγκης τής λευτεριάς και τής ευθύνης άπέναντι στòn έαυτό του.

Τ' άκριτικά και τὰ κλέφτικα δημοτικά τραγούδια έπηρέασαν κι' έπηρεάζουν άκόμα πολò ζωντανά και ούσιαστικά τή νεώτερη και τήν πιò μοντέρνα άκόμα έλληνική ποίηση.

ΥΒΟΝΝΗ ΑΡΝΟΚΟΥΡΟΥ — ΚΕΡΕΣΤΕΤΖΗ

Ξοδεύτηκα...

... σέ πορείες ανέμων
 ώς τ' άπέραντα πλάτη και μήκη...
 'Ο διαλογισμός σ' έμφύλιο σπαραγμό
 διχάζει τήν έξουσία τής συνείδησης.
 Ξοδεύτηκα,

σέ ώκεανούς χαμένων
 εύκαιριών,

σέ άναρθρες κραυγές όργής.
 Σ' ένα δάσος σκοτεινό...
 Σέ δρόμους και πλατείες, γιομάτους
 μοναξιά κι όλεθρο.

Μέ τήν μπαλλάντα τής σιωπής νά έλλοχεύει...
 Τραγικά νά χαϊδεύει
 μιὰ μίζερη άποδοχή
 και καρτερία.

ΦΟΙΒΟΣ ΔΕΛΦΗΣ

Τὰ ρόδα

Τὰ ρόδα κλείνονται
 στην καρδιά τους
 κι άνοίγουν πεθαίνοντας.

[1985]

«Μή με λές 'Αλέκο...»

— 'Αλέξανδρος Πάλλης, αντισυνταγματάρχης του πυροβολικού, πολεμικής διαθεσιμότητας...

Συστήθηκε μόνος του, μόλις ο Δαμιανός μπήκε στο σαλόνι, πριν προφτάσει ή οικόδεσποινα, που κατά τύχην την στιγμή εκείνη υποδεχόταν και κάποιους άλλους φιλοξενούμενους της, να τον συστήσει.

Ο αντισυνταγματάρχης ήταν ένας μεσόκοπος άντρας. Ύψηλός, εύθυμης, σφικτά δεμένος σ' ένα καφέ κοστούμι, που με το σφίξιμό του θύμιζε στρατιωτική στολή, με γκριζα μαλλιά δρθια κομμένα, που ξεφταν στο νοῦ του Δαμιανού τὸν παλινδ ἐκείνον ἐπιτελάρχην τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων Βίκτωρα Δούσμανην, με ζωηρά μάτια. Ἀκόμη τὸ ὄνομα τοῦ θύμιζε καὶ κάποιον ἄλλον παλινδ σπουδαῖον βαθμοφόρον τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, Πάλλην ἐπίσης, καὶ τέλος, ἔξω ἀπὸ τοῦς δυὸ στρατιωτικούς, τὸν φημισμένο μεταφραστὴ τῆς Ἰλιάδος, τὸν λογοτέχνην Ἀλέξανδρο Πάλλην, τοῦ Λίβερπουλ.

— Δαμιανὸς Κριεκούκης..., ἀποκρίθηκε, χωρὶς νὰ δηλώσει αὐτὸς ιδιότητα. Ἀντελήφθη ἄλλως τε, πῶς δὲν θὰ ἔλεγε τίποτα στὸν ἀρειμάνιο στρατιωτικὸ μετὸ ξεχωριστὸ ὀνοματεπώνυμο: «Δαμιανὸς Κριεκούκης, εἰσαγωγεὺς κεντημάτων ἀπὸ τὸ Χόνγκ-Κόνγκ καὶ συγγραφεὺς». Τὴν τελευταία μάλιστα ιδιότητά του τὴν ἀνέφερε πάντοτε δειλὰ - δειλὰ, με χαμηλὴ φωνή, ὡσὰν νὰ εἶχε τὴν αἴσθησιν πῶς δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ χρησιμοποιεῖ ἕναν σπουδαῖον τίτλον. Καὶ μάλιστα, στὴν περίπτωσιν αὐτή, πὺ ἐμπρὸς στὸν «αντισυνταγματάρχη τοῦ πυροβολικοῦ, πολεμικῆς διαθεσιμότητος» αὐτὸ

τὸ ἔστω καὶ δειλὰ - δειλὰ λεγόμενον «συγγραφεὺς» ἴσως θὰ ἦταν καὶ κωμικό.

Βέβαια ὁ αντισυνταγματάρχης δὲν εἶχε συγγένεια με αὐτοὺς τοὺς Πάλληδες. Καὶ στὴν συνηθισμένη τυπικὴ ἐρώτησιν τοῦ Δαμιανοῦ τὸ ξέκοψε, καὶ μάλιστα με προφανῇ κάποια δυσφορία. Αὐτὸς ξεχωριστὸς καὶ μόνος: Ὁ Ἀλέξανδρος Πάλλης, ὁ αντισυνταγματάρχης τοῦ πυροβολικοῦ τῆς πολεμικῆς διαθεσιμότητος!

Ὡς τόσο μᾶλλον φιλόφρονα ἐκάλεσε τὸν Δαμιανὸ νὰ καθῆσιν κοντά του, σ' ἕνα κοινὸ κάθισμα, ἐνῶ ἐκεῖνος εἶχε βολεφτεῖ σὲ βαθεῖα πολυθρόνα. Καὶ ὁ Δαμιανὸς με τὴν ἐντονη διάθεσιν πὺ εἶχε πάντοτε νὰ συμμαζεύεται σὲ καμμιὰ γωνιά, ὅταν τύχαινε σὲ κοσμικὲς συγκεντρώσεις, δέχτηκε τὴν πρόσκλησιν εὐχάριστα.

Ἀλλως τε τοῦ εἶχε κάμει ἀγαθὴ ἐντύπωση αὐτὸς ὁ αντισυνταγματάρχης, ἔστω καὶ ἂν εἶχε λίγο αὐστηρὸ ὕφος. Ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι οἱ στρατιωτικοί.

Ἡ συζήτηση ἀρχισε ἀμέσως σὲ φιλικὸ τόνο, με αἰσθητὴ βέβαια τὴν ὑπεροχὴ τοῦ στρατιωτικοῦ. Διηγήθηκε στὸν Δαμιανὸ μερικὰ στρατιωτικὰ ἀνέκδοτα, ἀπάντησε ἀποφθεγματικὰ σὲ κάποιες ἐρωτήσεις του γιὰ τὴν Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ. Καὶ ὑψώνοντας τὸ τρίτο ποτηράκι οὔζο, πὺ ἔπινε τρώγοντας ἀφθονοὺς ξηροὺς καρπούς, ἐρώτησε κάπως καθυστερημένα:

— Καὶ σεῖς, τί ἐπαγγέλεσθε;

— Εἰσαγωγεὺς, ἀπάντησε ὁ Δαμιανός.

— Εἰσαγωγεὺς; Εἰδῶν;

— Κεντημάτων τοῦ Χόνγκ - Κόνγκ.

Φάνηκε πῶς τὸ εἶδος δὲν τοῦ ἔκαμε

εὐχάριστη ἐντύπωση. Ἴσως θὰ περίμενε νὰ εἶναι ὁ καυμένος ὁ Δαμιανὸς εἰσαγωγεὺς πολεμικῶν ὄπλων ἢ τουλάχιστον ὄπλων τοῦ κυνηγιοῦ.

* * *

Ἀλλὰ ἡ συζήτηση μεταξύ τῶν καλεσμένων ἐγενικεύτηκε. Θέμα της ἐπικαιρο ἦταν ἡ ἐκλογή ὡς ἀκαδημαϊκοῦ ἐνὸς στρατηγοῦ, πού, κατὰ τὸν ἀντισυνταγματάρχην, ἦταν περισσότερο ἀνθρώπος τοῦ γραφείου καὶ λιγώτερο «στρατιώτης». Ὁ Δαμιανὸς δὲν διαφώνησε. Εἶπε μάλιστα πὼς ἔτυχεν, δταν ὑπηρετοῦσε τὴν θητεία του, νὰ τὸν ἔχει συνταγματάρχην καὶ ἔμεινε σ' αὐτὸν τὸν φανταράκο ἢ ἐντύπωση τῆς πολλῆς κομψότητάς του καὶ τοῦ ἀριστοκρατικοῦ ὄρους του.

— Φοροῦσε, νομίζω, καὶ μονόκλ...

— Ναί, ναί, συμφώνησε ἔντονα ὁ ἀντισυνταγματάρχης.

Καὶ τὴν στιγμή ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς εὐφορίας ἦλθεν ἡ καταστροφή! Ἐπηρεασμένος καὶ ὁ Δαμιανὸς ἀπὸ τὰ οὐζάκια, πού παρὰ τὴν συνήθειά του, συντροφεύοντας τὸν Πάλλον, εἶχε πιεῖ καὶ ὑπολογίζοντας ἀσυναισθήτως ἴσως τὴν οἰκειότητα, πού ἐν τῷ μεταξύ εἶχε δημιουργηθεῖ, εἶπε, σχεδὸν χωρὶς νὰ τὸ καταλάβει.

— Σύμφωνοι, κύριε 'Αλέκο μου.

Ὅποτε ὁ 'Αλέξανδρος Πάλλης ξαφνιάστηκε, ἔμεινε γιὰ ἓνα λεπτὸ ἀφωνος καὶ κατόπιν μὲ φοβερὴ δυσφορία, χρησιμοποιῶντας τὸν ἐνικό, ἐφώνησε:

— Μὴ μὲ λὲς 'Αλέκο!...

Ὁ Δαμιανὸς δέχτηκε, ὥσάν καμουτσικιά, τὴν ἐπίπληξη. Ὁ ἀντισυνταγματάρχης προφανῶς εἶχε δίκιο. Πῶς τοῦ ἦλθε, ἀλήθεια, πῶς τὸ ἐτόλμησε νὰ περικόψει τὸ ὄνομα τοῦ συνομιλητοῦ του, χωρὶς καμμιά μὲ αὐτὸν ἰδιαίτερη οἰκειότητα;

Ὁ ἀντισυνταγματάρχης δὲν ξαναμίλησε. Ἦπτε καὶ ἄλλο οὐζάκι, σηκώθηκε καὶ πῆγε σὲ ἄλλη συντροφιά.

Ἔτσι ὁ Δαμιανὸς ἔμεινε μετέωρος. Μὰ ἦταν τόσο βαρὺ αὐτὸ πού ἔκαμε; Τόσοι 'Αλέξανδροι ἔχουν γίνεи τώρα τελευταῖα στὴν Ἑλλάδα «'Αλέξηδες» κατὰ τὰ Ρωσσικὰ πρότυπα.

Ὅμως ὄχι. Τὸ 'Αλέξανδρος εἶναι ἐνδοξο ἑλληνικὸ ὄνομα. Δὲν περικόπτεται. Νὰ ζητήσει συγγνώμην; Ναί, ναί. Ποιὸς ξέρει, πόσα νεανικὰ ὄνειρα εἶχε στηρίξει σ' αὐτὸ τὸ ὄνομα ὁ στρατιωτικός, τελειώνοντας τὴν Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων! Πόσον ὥραϊα θὰ ἤχοῦσε. «'Αντιστράτηγος 'Αλέξανδρος Πάλλης»! Κι' ἔρχεται τώρα ὁ πρῶτος τυχὼν εἰσαγωγεὺς, ὥσάν κακὸς ὑπομηματιστής, νὰ τοῦ θυμίσει τὴν ἀτυχία του, νὰ τὸν ἀποκαλέσει «'Αλέκον».

Ὁ ἀντισυνταγματάρχης εἶχε δίκιο. Πρέπει νὰ τοῦ ζητήσει συγγνώμην. Δὲ τὸ ἔκαμε. Τὸν φοβόταν πιά.

Καὶ δειλά-δειλά ἔφυγε ἀπὸ τὸ φιλόξενο σπῖτι ἀθόρυβα, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποχαιρετίσει τὸν 'Αλέξανδρον Πάλλον.

KARL JASPERS

Ἡ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ καιροῦ μας

[Ἐνδέκατη συνέχεια]

Σήμερα ἀρμόζει σ' ἐκείνους πού δὲν ἐπιθυμοῦν νὰφυγοπονήσουν, νὰ πάρουν τὴν θέση τους στὴν ζωὴ τῆς πολιτείας, ἔστω κι' ἂν αὐτὴ στερεῖται τῆς ἐπικύρωσης μιᾶς ἐξουσίας, πού θὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ὑπερβατικὴ δικαίωση τῶν δραστηριοτήτων τῆς καὶ δὲν μπορεῖ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, νὰ θεωρηθεῖ ἢ νὰ συγκροτηθεῖ συμπαγῶς σὰν ἓνα ἐκλογικευμένο κέντρο γιὰ τὴν σχεδιασμένη ἱκανοποίηση ὅλων τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν. Αὐτὸς πού σκόπιμα πράττει ὅ,τι μπορεῖ, γιὰ νὰ καθιερώσει τὰ θεμέλια τῆς πολιτείας ἀπ' ὅπου ἐξαρτᾶται κάθε ἀνθρώπινη ζωὴ, ἔστω κι' ἂν γνωρίζει ὅτι ἡ πολιτεία στερεῖται ἀπὸ τὶς παραπάνω ἐπικυρώσεις, εἶναι προικισμένος μὲ μιὰν ἀληθινὴ αἴσθηση τῆς πολιτείας. Αὐτὸς πού ἑσωτερικῶς ἀναγνωρίζει, ὅτι εἶναι ἐπιφορτισμένος νὰ πράξει ἐκεῖνο πού μπορεῖ στὸν χῶρο αὐτό, ἐνατενίζει τὸ πρόβλημα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Στὸ σημεῖο αὐτὸ προσεγγίζει μιὰ σφαῖρα πέρα ἀπὸ τὶς φαντασιώσεις ἐκείνων πού ὀνειρεύονται μιὰ ἀρμονικὴ ζωὴ, ἐπιτευξίμη μὲ τὴν δέουσα ὀργάνωση τοῦ κόσμου. Ἐρχεται ν' ἀναγνωρίσει, ὅτι δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ φαντάζεται ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μιὰ ὀρισμένη γνώση τῆς φύσης τῆς πολιτείας, οὔτε ἀκόμη σὰν τὸ τεράστιο δημιούργημα πού ἐκδηλώνεται μὲ τὴν μορφή τῆς νομιμότητας.

Στὴν ἀόρατη διαπλοκὴ τῶν ἀνθρώπινων δραστηριοτήτων καὶ τῆς ἀνθρώπινης θέλησης τὸ ἄτομο, στὴν κατασκευὴ του, παραδίδεται στὴν ἱστορικὴ διεργασία πού ἀποκαλύπτεται στὴν ἀσκηση τῆς πολιτικῆς ἰσχύος, χωρὶς νὰ ἐποπτεύεται σὰν ἓνα σύνολο. Στὴν σφαῖρα αὐτὴ τῶν ἀνθρώπινων ὑποθέσεων ἡ τυφλὴ βούληση, ἡ ἐμπαθὴς ἀγανάκτηση, ἡ ἀνυπόμονη ἐπιθυμία κατοχῆς χάνουν τὸ νόημά τους. Τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικὸ παρὰ ἢ ὑπομονή, ἢ πρόβλεψη, μιὰ περιορισμένη καὶ ἀποφασιστικὴ ἐτοιμότητα γιὰ τὴν μελετωμένη παρέμβαση, ἢ περιεκτικὴ γνώση καὶ μιὰ συνειδητοποίηση τῶν γεγονότων, ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν καταναγκαστικὴ ἄμεση πραγματικότητά, ὁ ἀπειρος χῶρος τοῦ δυνατοῦ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ἀνοικτός: κάθετι ἄλλο, πέρα ἀπὸ αὐτό, εἶναι ἀπλῶς ὀχλαγωγία, ὀλεθρος, δράση χωρὶς νόημα καὶ παραφορά. Στὴν ἀνικανότητα ὅμως αὐτὴ εἶναι δυσκολότερο γιὰ τὸ ἄτομο νὰ κατακτήσει τὴν ἐλευθερίαν τῆς δράσης του καὶ νὰ τὴν πραγματοποιήσει, ὅταν, ὅπως συμβαίνει σήμερα, ἡ αἰτία γιὰ αὐτὸ θεωρεῖται σὰν καθαρὴ ἐκκοσμίκευση. Εἶναι δυσκολότερο νὰ τεθεῖ σὲ πρᾶξη ἀπὸ μιὰν ἀπλὴ αἴσθηση ἐγκόσμιας εὐθύνης σὲ θέματα πού, στὸ ἐξῆς, ἔχουν ἀφεθεῖ στὴν θεία ἐξουσία τῆς πολιτείας. Μιὰ προσπάθεια, πού μπορεῖ μόνον νὰ περιμένει τὴν ἀποτυχίαν, γίνεται μὲ πεπερασμένα βήματα γιὰ τὴν ἀνακάλυψη ἑνὸς δρόμου μὲ ἄγνωστο σκοπὸ. Καί, ἐν τούτοις, ὁ σκοπὸς εἶναι ὁ τόπος πού θ' ἀποκαλυφθεῖ μόνον σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς μεθόδους ἐκλογικευμένης παροχῆς τῶν ἀναγκαίων τῆς ζωῆς σ' αὐτόν, πού, πέρα ἀπὸ κάθε τι, μπορεῖ νὰ σταθεροποιεῖ τὸ βλέμμα του στὴν Ὑπέρβαση.

Εἶναι εὐκόλο νὰ κατανοήσουμε, κατὰ συνέπειαν, γιὰτὶ σχεδὸν ὅλοι μας ἀρνούμεθα τὴν προσπάθειαν. Ὁ μολσεβικισμὸς καὶ ὁ φασισμὸς παρουσιάζονται σὰν εὐκολότερες πιθανότητες. Ἄς μάθομε ἀκόμη μιὰ φορὰ νὰ ὑπακούομε, χωρὶς νὰ ἐρευνοῦμε. Ἄς μένομε ἱκανοποιημένοι μ' ἓνα κατάλογο εὐκολῶν συνθημάτων. Ἐν τῷ μεταξύ, ἄς ἀφήσουμε τὴν πρᾶξιν σὲ κάποιον παντοδύναμο ἄτομον πού κατέλαβε τὰ ἡνία τῆς κυβερνήσεως. Οἱ μορφὲς αὐτῆς τῆς δικτατορίας εἶναι ὑποκατάστατα μιᾶς ἀληθινῆς ἐξουσίας ἐπιτυχανόμενης μὲ τὴν ἀποκήρυξιν, ἀπὸ ὅλους μας σχεδόν, τοῦ δικαίωματος νὰ εἰμεθα οἱ ἴδιοι. Στὴν κατάσταση τοῦ σύγχρονου κόσμου τὰ κράτη, ὅπου οἱ παραπάνω δυνατότητες διαφυγῆς δὲν ἔχουν ἀκόμη υἱοθετηθεῖ, τὶς θεωροῦν σὰν πραγματικότητες ἄλλων κρατῶν πού πρέπει νὰ ἐκτιμῆσουν, ἐνῶ στὴν ἑσωτερικὴν ζωὴ τῶν προηγμένων κρατῶν οἱ ἐν λόγῳ δυνατότητες τοὺς ἀπειλοῦν σὰν αἰτήματα τῶν μαζῶν.

Ἡ ἐαυτότητα ὅμως ἀρχίζει μὲ τὴν ἀμηχανίαν ἐν ὧσιν τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ δυνατοῦ. Ἡ προσωπικὴ ζωὴ πάλλεται μὲ συμπάθειαν γιὰ τὶς διεργασίες τοῦ σύγχρονου κόσμου

και ἀδιάκοπα διευκρινίζει την γνώση της γιά τὸ δυνατό, μέχρις οὗ γίνεται ὥριμο γιά συνεισφορά στή διαμόρφωση τῆς κατάστασης. Σ' αὐτὸ θὰ ἐπιμείνει ἡ ἔνταση μεταξύ τῆς μαζικῆς τάξης γιά τὴν παροχή τῶν ἀναγκαιῶν τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ τῆς ἀπόφασης ποὺ βασίζεται στὴ δύναμη ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ, μὲ ἄλλες λέξεις, ἡ ἔνταση μεταξύ κοινωνίας καὶ πολιτείας.

Ὁ ἄνθρωπος ὑπηρετεῖ τὸ νόημα τῆς ζωικῆς τάξης μὲ τὴν ἐργασία, ποὺ καθιερώνει τὴν ζωὴ του στὴν κοινωνία. Κάθε λογικὸς σχέδιασμός κατευθύνεται πρὸς τὴν βελτίωση τῆς τάξης αὐτῆς καὶ τῶν λειτουργιῶν της πρὸς τὴν παρεμπόδιση διαταραχῶν, πρὸς τὴν δικαιοσύνη, τὸ δίκαιο καὶ τὴν εἰρήνη. Ἡ κοινωνικὴ αἴσθηση τῆς πολιτείας εἶναι ἡ ὥθηση γιά τέτοιες δραστηριότητες. Ὑπάρχουν ὅμως ἀναπόφευκτα ὅρια: στὶς ποιότητες τῶν μαζιῶν, στὴν ἀθεράπευτα ἀνέσπλαγχνη κοινωνικὴ καὶ βιολογικὴ ἐπιλογή, στοὺς ἄνιστους περιορισμούς ποὺ ἐπιβάλλονται στὸ εὖρος τῆς ζωῆς γιά τὴν μεγάλη πλειονότητα, στὴν διαφορά μεταξύ φυλῶν, χαρακτήρων καὶ ταλάντων, στὸ διάφορο ἐπίπεδο ποὺ ὁ πληθυσμός ἀξιάζει στὶς συναφεῖς ὁμάδες. Ἄρα ἡ πολιτεία πρέπει νὰ θεωρεῖται ὅχι σὰν μηχανισμός γιά τὴν διασφάλιση τῆς νομικῆς τάξης τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ σὰν ἡ ἐστία τοῦ ἀγώνα ποὺ ἀφορᾷ τὸ εἶδος καὶ τὴν τάση τῆς ἀναπόφευκτης χρήσης δυνάμεως. Σ' ὅλους τοὺς καιροὺς ὁ ἄνθρωπος ἔπρεπε νὰ ὑποφέρει βασανισμούς καὶ νὰ σηκώνει ἐπαχθὴ φορτία. Σήμερα θὰ ἦταν εὐτυχής, καὶ σὲ πλήρη συνείδηση ἐκείνου ποὺ πράττει, ἂν ἀπελευθερώωνε τὸν ἑαυτό του ἀπὸ αὐτὰ μὲ τὴν καλύτερη δυνατὴ ὀργάνωση τοῦ ὅλου. Καθὼς τοῦτο παραμένει ἀνεκπλήρωτο, ἡ κοινωνικὴ αἴσθηση τῆς πολιτείας ὑπερκεράννυται ἢ ὑποχωρεῖ μπροστά στὴν πολιτικὴ συνείδηση τῆς μοίρας.

Μόνο στὸ ἀφηρημένο ἐπίπεδο, κατὰ συνέπεια, ἡ πνευματικὴ κατάσταση τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας ταυτίζονται — μιὰ ταύτιση γενικὴ στὸν χρόνο. Στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι παρὰ ἡ κατάσταση μιᾶς ἱστορικῆς ἰδιαίτερης πολιτείας, ποὺ ἀπὸ αὐτὴν τὸ βλέμμα στρέφεται πρὸς τὰ ἄλλα κράτη. Ἡ χαλαρότητα τοῦ ἀνθρώπινου ἀτόμου μπορεῖ νὰ προχωρήσει, μέχρι νὰ μεταβάλλει τὴν ἐθνικότητα, νὰ παραμένει χωρὶς ἰθαγένεια, ἀπεθικοποιημένο καὶ ζώντας κάπου, ἢ, ὅπουδήποτε, σὰν ἀνεκτὸς φιλοξενούμενος. Ἡ ἱστορικὴ ὅμως θέληση τοῦ ἀτόμου μπορεῖ μόνο ν' ἀποδειχθεῖ ἀποτελεσματικὴ μὲ τὴν ἀποκάλυψη τῆς δικῆς του ἰδιαίτερης πολιτείας. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ μεταβάλλει τὴν ἐθνικότητά του, χωρὶς νὰ ὑποφέρει ἀπὸ αὐτό. Ἄν νοιώθει ἐξαναγκασμένος νὰ τὸ πράξει, ἔστω κι ἂν στερεῖται τῆς δυνατότητας νὰ εἶναι ὁ ἑαυτός του ἢ παραιτεῖται ἀπὸ τὴν συνείδηση ἢ τὴ μοῖρα, θὰ παραιτηθεῖ παρ' ὅλα τούτα ἀπὸ τὴν δύναμη ἐπέκτασης μὲ τὴν συμμετοχὴ του στὸ σύνολο, ποὺ ἀπὸ αὐτὸ ἀναπτύχθηκε στὸν πραγματικὸ του κόσμο.

Πόλεμος καὶ εἰρήνη. Ἐπειδὴ ἡ ἰσχὺς τῆς πολιτείας δὲν ἀποτελεῖ ἐνιαία ἐνότητα, ἀλλὰ ἀντιμετωπίζεται κάθε φορὰ ἀπὸ ἓνα ἀριθμὸ σύγχρονων ἀτόμων τῆς πολιτείας καὶ ἐπειδὴ ἐνυπάρχουν σ' αὐτὴν ἄλλες δυνατότητες ὀργάνωσης ἀπὸ ἐκείνες ποὺ ἐπικρατοῦν σὲ κάθε ἰδιαίτερη ἐποχὴ, ἡ ἰσχὺς της ἐκδηλώνεται σὰν πραγματικὴ χρῆση δυνάμεως, ὅσονδήποτε κι ἂν βλάπτεται ἡ ἐνότητά της. Ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἐπανάσταση ἀποτελοῦν ὅρια ἐπιβαλλόμενα στὴν παροχὴ τῶν στοιχειῶν ἀναγκῶν τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καί, σὰν ἀποτέλεσμα τούτου, ἡ παροχὴ αὐτὴ τίθεται σὲ νέα θεμέλια ἀποτελεσματικότητας καὶ δικαίου. Ἐστω κι ἂν γίνει κάθετι τὸ δυνατόν γιά τὴν ἀποφυγὴ τους, ἐγείρονται σὰν ἐνδεχόμενα καὶ συνθέτουν τὸ ἀνεπίλυτο πρόβλημα ποὺ ἀπειλεῖ κάθε ζωὴ. Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι υἱοθετήσουν τὴν ἀρχὴ τῆς εἰρήνης μὲ κάθε ἀντίτιμο, θὰ προσκρούσουν τυφλὰ καὶ θὰ πέσουν σὲ μιὰν ἀβυσσοῦσαν χειραγωγοῦνται ἀπὸ τοὺς ἄλλους, σὲ μιὰ κατάσταση ὅπου, ἂν δὲν πολεμήσουν, θὰ ἐξολοθρευθοῦν ἢ θὰ περιπέσουν σὲ δουλεία. Ἀκόμα κι ἂν, πέρα ἀπὸ τὸν εἰρηνιστικὸ ἔξτρεμισμό, γίνει δυνατόν τὸ κάθε τι γιά τὴν ἀποφυγὴ τοῦ πολέμου, ἡ τραχύτητα τῆς πραγματικότητας ἐξακολουθεῖ νὰ ἀξιώνει ὅπως, ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ, εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ ὑπολογίσουμε τὴν πιθανότητα τοῦ πολέμου, καὶ οὐδέποτε θὰ λησμονήσουμε τί σημαίνει ἡ ἔννοια «μὲ κάθε δαπάνη».

Ὁ πόλεμος, καθὼς εἶναι δύναμη σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ συγκεκριμένα ἀναπτύγματα της, στὴν μοῖρα του ὁμιλεῖ μέσω τῶν φυσικῶν συγκρούσεων, σύμφωνα μὲ πολιτικὲς ἀποφάσεις ποὺ ἐκ τῶν προτέρων ἐκτιμήθηκαν. Ἐνέχει τὴν θέληση κάποιου νὰ δώσει τὴν ζωὴ του γιὰ τὴν πίστη του στὴν πέρα ἀπὸ κάθε ὄριο ἀξία τοῦ εἶναι του, μιὰ στέρεη πεποίθηση διὰ τοῦ εἶναι καλύτερο νὰ πεθάνει παρὰ νὰ γίνῃ σκλάβος. Ὅσο πληρέστερα ἀναγνωρίζει ὁ ἀγωνιζόμενος αὐτὸ ποὺ διακυβεύεται, τόσο περισσότερο ἀποτελεσματικὰ δυνατὸς θὰ εἶναι ὁ ἐνθουσιασμός αὐτός. Ἀλλὰ ὅσο περισσότερο ἀπόμακρη ἀπὸ τὰ γεγονότα παραμένει ἡ θέληση τοῦ πολέμου, τόσο περισσότερο ὑψηλὲς παρορμήσεις τείνουν ν' ἀποσυντίθενται σὲ αἰσθήματα κίβδηλου ρομαντισμοῦ.

Σήμερα ἡ ἔννοια τοῦ πολέμου φαίνεται νὰ ἔχει ὑποστῇ μεταβολὴ στὴ σημασία της, στὸ μέτρο ποὺ δὲν εἶναι πιά πόλεμος θρησκείας, ἀλλὰ πόλεμος συμφερόντων, ὅχι πόλεμος συγκρουομένων πολιτισμῶν ἢ πολιτιστικῶν παραδόσεων, ἀλλὰ πόλεμος ἐθνικῶν περικοχῶν, ὅχι πόλεμος ἀνθρωπίνων ὄντων ἀλλὰ τεχνικὸς ἀγώνας μηχανῶν, τῆς μιᾶς ἐναντίον τῆς ἄλλης καὶ ὄλων ἐναντίον τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ. Δὲν φαίνεται πιά νὰ ἀγωνίζεται στὸν πόλεμο ἡ ἀνθρώπινη εὐγένεια γιὰ τὸ μέλλον της. Ὁ πόλεμος σήμερα δὲν ἐλαύνει σὲ καμμιὰ μεγάλη ἱστορικὴ ἀπόφαση, ὅπως οἱ νίκες τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν (ποὺ παρέμειναν τὰ θεμέλια τῆς ὕπαρξης τῆς δυτικῆς προσωπικότητος μέχρι σήμερα) ἢ ὅπως ἡ νίκη τῶν Ρωμαίων κατὰ τῶν Καρχηδονίων, ποὺ διασφάλισαν τὴν ἴδια προσωπικότητα, καθὼς ἀποτέλεσμα τοῦ πολέμου εἶναι ἡ μεταβολὴ τοῦ τίποτε, καὶ μόνον ἡ καταστροφὴ, μὲ τὴν ἀπλὴ συνέπεια ὅτι μιὰ ὁμάδα ἀνθρώπων, ποὺ δὲν διαφέρουν ἀξιόλογα ἀπὸ τοὺς κατακτημένους, ἀποκτᾷ ὑπερέχοντα πλεονεκτήματα γιὰ τὸ μέλλον, ἐλλεῖπει ἡ συναισθηματικὴ ἰσχὺς τῆς ὕπαρξης ποὺ ἐνέπνευσε πίστη, μιᾶς ὕπαρξης ποὺ ἡ μοῖρα της θὰ ἀποφασίζετο ἀπὸ τὸν πόλεμο. Καθὼς ἡ τύχη τῆς ζωῆς κάποιου δὲν ἀποτελοῦσε καθ'αυτὴ ἐσώτερη ἀξία κατὰ τὴν διάρκειά τοῦ τελευταίου πολέμου, ἐπακολούθησε μιὰ ἰδιότυπη ἀλληλεγγύη μεταξὺ τῶν στρατιωτικῶν ποὺ εἶχαν δεσμευθεῖ σ' ἓνα ἀγῶνα ζωῆς καὶ θανάτου. Ὑπῆρχε μιὰ κοινότητα διάρκειας, ὅπου ὁ κάθε ἀνθρώπος ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἀντίπαλό του καὶ νὰ ὑπομείνῃ τὴν θυσία του. Ἡ συνοχὴ μέσω τῶν ἐπιμόνων κινδύνων ἀνυπολόγιστων καὶ ἀπόλυτα παντοδύναμων περιπτώσεων ἀπαιτεῖ κατὰ καιροῦς τὴν ἐπίδειξη παρουσίας τοῦ πνεύματος καὶ ἀποφασιστικότητος. Ἡ ἀνδροπρέπεια στὴν κατάστασιν αὕτη δημιούργησε ἓνα ἰδιότυπο ἥρωισμό, ἀσύγκριτο στὴν ἱστορία. Ὅμως ἡ ἴδια αὕτη ἡ ἀνδροπρέπεια ἀποκηρύσσει τὴν εὐθύνη δημιουργίας μιᾶς κατάστασης, ὅπου ὁ καθένας θ' ἀναγκασθεῖ νὰ πολεμήσῃ. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ κραυγὴ «ποτέ πιά».

Ὁ ὀρίζοντας ὅμως εἶναι σκυθρωπός. Ἡ δυνατότητα τῆς εἰρήνης, ποὺ χάριν της πολλοὶ ἐργάζονται, ἐνδέχεται ἴσως νὰ γίνῃ πραγματικὴ, ἐπειδὴ οἱ τεχνικὲς πρόοδοι σὲ ἐπιθετικὰ ὅπλα καθιστοῦν τὴν προοπτικὴ ἐνὸς πολέμου τόσο ὀλέθρια, καὶ ἐπειδὴ, ἂν τὰ ἔθνη ἐσυμπλέκοντο καὶ πάλι, ἀκόμη καὶ ὁ ἐπιτιθέμενος νικητὴς θὰ ἐκμηδενίζετο. Ἐξακολουθεῖ ὅμως νὰ παραμένῃ ἀνοικτὴ ἡ δυνατότητα ἐνὸς νέου πολέμου, πού, περισσότερο τρομαχτικὸς ἀπὸ ὅποιονδήποτε ποὺ προηγήθηκε, θὰ σημαδεύσῃ τὸ τέλος τῶν συγχρόνων Εὐρωπαϊκῶν.

Ἀκόμη κι' ἂν οἱ αἰτίες γιὰ πόλεμο ποὺ ὑπόκεινται σὲ οἰκονομικὸ ἔλεγχο καὶ συμβατικὸ διακανονισμὸ ὑποτίθετο ὅτι καταργοῦντο, εἶναι ἀμφίβολο ὅτι δὲν ὑπάρχει στὸν ἀνθρώπο μιὰ σκοτεινὴ καὶ τυφλὴ θέληση ἐμπλοκῆς σὲ πόλεμο· μιὰ παρόρμηση γιὰ μεταβολή, ἐμφανιζόμενη ἀπὸ τίς οἰκειότητες τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ ἀπὸ τίς σταθερότητες ὧρων ἀρκετὰ γνωστῶν· καὶ κάτι σὰν μιὰ θέληση γιὰ θάνατο, σὰν μιὰ θέληση ἐκμηδενισμοῦ καὶ αὐτοθυσίας, ἓνας ἀόριστος ἐνθουσιασμός γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν ἐνὸς νέου κόσμου. Ἴσως ἀκόμη ὑπάρχει ἓνας ρομαντικὸς ἱπποτικὸς ἔρωτας μάχης γιὰ τὴν ἴδια τὴν μάχην ἢ ἴσως μιὰ αὐθαίρετη παρόρμηση ποὺ ζητᾷ ἔκβασιν στὴν ἀπόφασιν νὰ δείξῃ πόσο πολὺ μπορεῖ νὰ διαρκέσῃ καὶ προτιμᾷ τὸν ἐλεύθερο ἐπιλεγμένο θάνατο στὸ τέλος μιᾶς ζωῆς, ποὺ σπάνια βρέθηκε ἀξία νὰ τὴν ζῆσιν καθεὶς, σ' ἓνα θάνατο ποὺ θεωρεῖται παθητικά. Τὸ πάθος αὐτὸ

μπορεί να κάμπτεται για πολύ καιρό, να ενεργοποιείται κάποτε, όταν ή μνήμη των πραγματικοτήτων του πολέμου ωχριά.

Ἐάν ἔλλοχεύουν στὸν ἄνθρωπο ὀρισμένα στοιχεῖα ἀκατανίκητου κακοῦ, τὸ ἔργο τοῦ ἀληθινοῦ ἡγήτορα δὲν εἶναι μόνο νὰ πραγματοποιήσῃ μιὰ εἰρηνικὴ ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ πολέμου, στὴν ἄμεση αὐτὴ ὥση του, ἀλλὰ νὰ ἐργασθῇ ἐναντίον τῶν ἀπειλητικῶν αἰτίων του, γιὰ τὸ λόγο ὅτι μιὰ μακρὰ περίοδος εἰρήνης θὰ δώσει δυνατότητες χώρου καὶ χρόνου γιὰ ἀνάπτυξη. Δὲν πρέπει νὰ ἐπιδιώκει τὴν εἰρήνην μὲ κάθε δαπάνη, ἀλλὰ πρέπει νὰ συνεχίζει νὰ ἐργάζεται κατὰ τοῦ φαύλου πολεμικοῦ πνεύματος, ἀκόμα κι' ὅταν, μὲ τὴν ἀλληλουχία τῶν περιστάσεων, ὁ πόλεμος ἔχει καταστῇ ἀδύνατο νὰ παρεμποδισθῇ —ἐπιδιώκοντας μὲ σκοπιμότητα νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν πόλεμο μὲ τὴν ἐσώτερη ἀξία μιᾶς ἱστορικῆς σχετικῆς ἀπόφασης. Πρέπει νὰ ἐπιδιώκει νὰ διασφαλίσῃ ὅτι ἀπὸ τὸν πόλεμο, ποὺ καθεαυτὸς εἶναι ριζωμένος σὲ φαῦλες καὶ σὲ τυφλές περιστάσεις, θὰ προκύψῃ ἡ ἀληθινὴ μοῖρα.

Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποθέσουμε, πρῶτα, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄμεση πιθανότητα τῆς ὀριστικῆς καθιέρωσης τῆς εἰρήνης ἢ ἀκόμα κι' ἐνὸς πολέμου ποὺ θὰ ἔχῃ ἱστορικὰ ἐσωτερικὴν ἀξία καί, δεύτερο, ὅτι παρ' ὅλα τοῦτα, ὁ ἄνθρωπος θὰ παραμένει τοποθετημένος σὲ μιὰ κατάσταση ἑκστασης μεταξὺ τῆς ζωικῆς τάξης καὶ τῆς δύναμης. Ὁ φαῦλος κύκλος τοῦ τρόμου τοῦ πολέμου, ποὺ ἐλαύνει τὰ ἔθνη σὲ αὐτοπροστασία, μὲ τὴν συνέπεια ὅτι οἱ διογκωμένοι ἐξοπλισμοὶ καθοδηγοῦν τὰ ἔθνη στὸν πόλεμο ποὺ ἐπρωτίζοντο ν' ἀποτρέψουν, μπορεῖ νὰ διασπασθῇ κατὰ τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς δύο εὐσύλληπτους τρόπους. Ἐνδέχεται νὰ προκύψῃ μιὰ ἐνιαία παγκόσμια δύναμη, στηριζόμενη στὴν ἐνοποίηση ὅλων ἐκείνων ποὺ κατέχουν ὅπλα καὶ ἐξοπλισμένη μὲ τὴν ἱκανότητα ἀπαγόρευσης σὲ μικρότερα καὶ ἄοπλα ἔθνη νὰ κάνουν πόλεμο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μπορεῖ νὰ προκύψῃ ἀπὸ τὴν λειτουργία μιᾶς μοῖρας, σὲ μᾶς ἀκόμη ἀνεξιχνίαστης, ποὺ ἀπὸ τὰ ἐρείπια θὰ ἀποκαλύψῃ ἕνα δρόμο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη νέων ἀνθρώπων. Ἡ θέληση ἀποκάλυψης τοῦ τρόπου αὐτοῦ θὰ ἦταν τυφλὴ ἀδυναμία, ἐκείνοι ὅμως ποὺ δὲν θέλουν νὰ αὐτοσπατώνται θὰ εἶναι προπαρασκευασμένοι γιὰ τὴν δυνατότητα αὐτή.

Παραμένει νὰ ἐξετασθῇ τὸ ἐρώτημα τῆς φυσικῆς καταλληλότητος γιὰ τὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις. Ἀκόμη κι' ἂν ὑποθέσουμε, ὅτι ἡ εἰρήνη θὰ καθιερωθῇ γιὰ μιὰ ἀόριστη περίοδο, θὰ χαθεῖ μακροπρόθεσμα ἐκεῖνος ποὺ δὲν διαθέτει πιά τὴν ἐσωτερικὴ ἐτοιμότητα γιὰ τὴν φυσικὴ διαμάχη. Αὐτὸ ποὺ ἐπιβλήθηκε στὴν Γερμανία, δηλαδὴ ἕνας ἐπαγγελματικὸς στρατὸς σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κατάργηση τῆς καθολικῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, δηλώνει, ἂν θὰ γενικευθεῖ, τὸν μέγιστο δυνατό κίνδυνο γιὰ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν μέγιστη ἀπειλὴ στὴν πιθανότητα ἐνὸς πολέμου, ἔχοντας ἐσωτερικὴν ἱστορικὴν ἀξία, καθὼς ἐνέχει τὴν ἀποκήρυξη τοῦ πολέμου ἀπὸ τὶς μάζες μὲ τὴν ἀνεπιθύμητη ἐκβασὴ ὅτι, τὴν μιὰ ἢ τὴν ἄλλη ἡμέρα, θὰ σκλαβωθοῦν ἀπὸ μιὰ μειονότητα ἐπαγγελματιῶν στρατιωτῶν. Ἡ δυνατότητα τοῦ πολέμου δὲν θὰ ἀποφευχθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μεγάλη πλειονότητα τοῦ πληθυσμοῦ δὲν ὑπόκειται πιά σὲ στρατιωτικὴν ἐκπαίδευση. Ἔστω κι' ἂν ὁ στρατιωτικὸς ἐνθουσιασμός γιὰ τὸν πόλεμο ἔχει γίνῃ ἀνείλικρινής, ἡ σύγχρονη πνευματικὴ κατάστασις ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι τέτοια (ἐν ὧσις τῆς πικρῆς προθυμίας γιὰ τὸ ἀναπόφευκτο), ὥστε ν' ἀπαιτεῖ τὴν ἐνθάρρυνση καὶ τὴν πραγματοποίησιν τῆς μορφῆς ἐκείνης ἱκανότητος καὶ προθυμίας νὰ φέρῃ κανεὶς ὅπλα, ποὺ χωρὶς αὐτὰ ὅλα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ θὰ ἐχάνοντο. Ἐκεῖνος ποῦ, ἀντιμετωπίζοντας τὴν ὀχλαγωγία καὶ τὴν σύγχυση τῆς στρατιωτικῆς ρητορείας καὶ ἀπὸ τὸ ἐνστικτο τῆς παρορμητικῆς σύγχυσης στὴν ἀγωνιώδη δραπετεύσει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ διατηρεῖ διαυγὲς βλέμμα καὶ ἀδιατάρακτη γενναιότητα καὶ θὰ μπορούσε νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν δρόμο γιὰ τὴν φυσικὴ καταλληλότητα καὶ προθυμία νὰ φέρῃ τὰ ὅπλα μαζί μὲ ἄλλους ποὺ θὰ τὸν ἀκολουθοῦσαν, θὰ ἦταν ὁ δημιουργὸς τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας ποὺ θὰ συγκρατοῦσε τὸ μέλλον. Σὲ καμμιά περίπτωσιν δὲν θὰ ἦταν ἐνα γνήσιο στρατιωτικὸ κουράγιο, καθὼς δὲν θὰ ἦταν τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἕνα ἀξιοπι-

στο στοιχείο τῆς βαθύτερης γεναιότητος κάποιου, πρόθυμου νὰ συνεργασθῇ σὲ μιὰ γνώση τοῦ συνόλου καὶ ἱκανοῦ νὰ δρᾷ ἀπὸ μιὰ αἰσθησιὴ ὑπευθυνότητος, πού ἔχει ἀποσαφηνισθῇ ἀπὸ τὴν γνώση ἐκείνη καὶ μὲ τὴν δύναμη πού τὴν διέπει σὰν δυνατότητα ἀλλὰ ὄχι σὰν ἀναγκαιότητα.

Ἡ κατάστασι θὰ ἐφαίνετο ὅτι ἔχει καταστῇ ἀναπόφευκτο νὰ πάρει θέσεις ἐνεργά, ἀκόμα καὶ σὲ περίπτωσι εἰρήνης, στὸν πνευματικὸ ἀγῶνα ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ πολέμου. Παρ' ὅλα αὐτά, ἐν ὧσι τοῦ ἀκατανόητου συνόλου τῆς ἀνθρώπινης μοίρας, ἡ διαλεκτικὴ αὐτὴ δυνατότητα δὲν μπορεῖ νὰ ἐκβιασθῇ στὴν ἐφαρμογὴ τῆς, ἐκτὸς ἂν ἡ εἰρήνη ὅλων διασφαλισθῇ ἀπὸ τὴν ἰσχὺ τῆς ὑπέρτερης ἐκείνης ἐξουσίας, ἐφ' ὅσον ἡ ἐξουσία αὕτη ἔχει γίνοι ἀποδεκτὴ.

Ἡ πραγματικὴ δυσχέρεια συνίσταται στὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχει μιὰ μυστικότητα καὶ στὶς δύο πλευρές. Ἡ στρατιωτικὴ ἐπίδειξις, σχεδιασμένη γιὰ νὰ διεγείρει τὴν θέλησι γιὰ πόλεμο, δὲν ἀποκαλύπτει στὸν πληθυσμὸ τὴν κατάστασι κατὰ τὴν διάρκεια ἐπιθέσεων μὲ ἀέρια, οὔτε τὴν κατάστασι θανάτου ἀπὸ ἐκεῖνα, οὔτε τὸν χρόνον πού ἐμπόλεμοι καὶ μὴ ἐμπόλεμοι ἀπονήσκουν σὲ περίοδο πολέμου. Τὰ ἐπιχειρήματα τῶν εἰρηνιστῶν, ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, ἀδυνατοῦν ν' ἀποκαλύψουν τί σημαίνει νὰ ὑποδουλωθῇ κανεὶς ἢ νὰ ζήσει σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τῆς μὴ ἀντίστασις. Τόσο οἱ μιλιταριστές, ὅσο καὶ οἱ εἰρηνιστές, ἀποκρύπτουν τὸ ὑπόστρομα τοῦ κακοῦ πού ἀποτελεῖ τὴν σκοτεινὴν ἔκβασι ὅλων τῶν δυνάμεων, πού τελικὰ ἐκτονώνονται στὸν πόλεμον — τὸν τρόπο πού ἀνθρώποι φθάνουν νὰ θεωροῦν τὴ ζωὴ τους σὰν ἀναντίρρητα σημαντικότερη ἀπὸ τὴν ζωὴ τῶν ἄλλων καὶ σὰν τὸ μόνον ἀληθὲς πρᾶγμα στὸν κόσμον· τὴν ἀδυναμία τους νὰ ἐρθουν στὴν θέσι τῶν ἄλλων, χωρὶς νὰ προδίδουν τοὺς ἑαυτοὺς των, τὴν λαχτὰ γιὰ δύναμη, τὴν ἀνελικρίνειαν πρὸς τὸν ἑαυτοῦ τους· καὶ τοὺς ἄλλους, ὥστε ἡ ζωὴ νὰ γίνετα μιὰ ἀνηλέγη σύγχυσις, γεγονὸς πού ὀφείλεται στὴν τυφλὴ διατήρησι γνώμων πού θεωροῦνται ἀρρωστημένες, στὴν καθοδήγησι ἀπὸ ἀπρόκλητο πάθος, μέχρις ὅτου δὲν ὑπάρχει ἄλλη διέξοδος ἀπὸ τὴν προσφυγὴ στὴν δύναμη. Ἡ ἀνθρωπότης μας δὲν εἶναι, γιὰ νὰ μιλήσουμε ὅπως πρέπει, πραγματικὴ, ἀλλὰ ὑπάρχει μόνον κάτω ἀπὸ ὀρισμένους ὁρους, καὶ ὅταν οἱ ὁροὶ αὗτοι εἶναι ἐκκρεμεῖς, ἐκδηλώνετα ἡ ἀγριότητα τῆς ζωϊκῆς φιλαυτίας, καθὼς ἡ ζωὴ ἐπιδιώκει μὲ ὅποιανδήποτε δαπάνη γιὰ τοὺς ἄλλους νὰ διατηρηθῇ. Τοῦτο συμβαίνει ὅπως μεταξὺ ἀνθρώπου μὲ ἀνθρώπου σὲ στιγμὲς τρομερῆς αὐτοαποκάλυψις καί, παρόμοια, σὲ τέτοιες στιγμὲς μεταξὺ κρατῶν.

Στὸν μέλλοντα χρόνον εἶναι δυνατόν, ἡ ἀκαταλληλότητα τοῦ ατόμου γιὰ πραγματικὸν πόλεμον νὰ συμπεσθῇ, σχεδὸν μέχρι τὸ σημεῖον τῆς ἐκμηδένισις, καθὼς στὶς ἐσωτερικὰς σχέσεις τῶν κρατῶν ὑπάρχει ἰσχὺς πού μπορεῖ νὰ κυβερνήσῃ χωρὶς τὴν ἀσκήσι τῆς μορφῆς τῆς κυριαρχίας καὶ χωρὶς καμμιά ἐκπληκτικὴ παρουσίασι στρατιωτικῶν μέσων. Κράτη ἐμφανῶς κυρίαρχα ἐξαρτῶνται πρᾶγματι τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Εἶναι τοῦτο ἀμφίβολο, ἀνεξάρτητα ἂν σήμερον ἡ παγκόσμια κυριαρχία θὰ μπορούσε ν' ἀποκτηθῇ καὶ νὰ ἐξασκηθῇ ὅπως παλιά. Αὐτὸ πού φαίνεται σὰν θέμα κοινότοπον, μπορεῖ νὰ γίνοι ἀδιάφορον στὴν ἱστορία. Ἀκόμη στὸν ἓνα ἢ στὸν ἄλλον τόπον θὰ διατηρηθῇ τὸ σημεῖον ὅπου τὸ σύνολο θὰ ἔχει τουλάχιστον τὴν δυνατότητα μιᾶς νικηφόρας χρησιμοποίησις τῆς δυνάμεως.

Στὴν κατάστασι αὕτη, ἐκεῖνος πού ἔχει φθάσει στὴν γνώσι τοῦ ὅλου σὲ περίπτωσι πολέμου εἴτε θὰ συνεργασθῇ σὲ κάποια ἱστορικὰ σχετικὴ θέσι (δηλαδὴ γιὰ νὰ φέροι στὸ εἶναι μιὰ πραγματικὴ ἀνθρώπινη ὑπαρξι) εἴτε διαφορετικὰ δὲν θὰ πολεμήσῃ καθόλου πολιτικά. Περιφερειακὰς ἀνησυχίας πού ἐλαύνουν μόνον στὸν ὄλεθρον ἢ πού εἶναι ἐστερημένες πολιτικῆς σημασίας, διατηροῦνται σὲ ἐπίπεδον κατώτερον τῆς ἀξιοπρεπείας του. Μιὰ δίχως ὁρους περιπέτεια τῆς ζωῆς κάποιου εἶναι μόνον δυνατόν, ὅταν διακυβεύετα ἡ ἀληθινὴ ἀνθρώπινη ὑπαρξι, δηλαδὴ χάριν μιᾶς γνήσιας ἱστορικῆς μοίρας, καὶ ὄχι ὅταν τὸ θέμα ἀφορᾷ σὲ κάτι, περισσότερον ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῶν ἐθνικῶν περιοχῶν καὶ τῶν οἰκονομικῶν ἐταιρειῶν.

Ἐν τούτοις ἡ πραγματικότητα διατυπώνει κι' ἄλλες ἀπαιτήσεις. Παραμένει ἀκατανόητο τί εἶναι τὸ σύνολο, ἐπέκεινα καὶ πάνω ἀπὸ τὴν ἀκριβῆ προοπτικὴ σὲ μιὰ κατάσταση. Σήμερα, ἐλάχιστα θὰ βροῦμε δυνατὸ νὰ πιστεύομε αὐτὸ ποὺ συνήθιζαν νὰ πιστεύουν ὁ Σίλλερ καὶ ὁ Ἑγελος, ὅτι ἡ παγκόσμια ἱστορία εἶναι ἓνα εἶδος παγκόσμιου δικαστηρίου. Ἡ πραγματοποίηση στὴν ἀποτυχία μπορεῖ νὰ εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιο πραγματικὴ ὁσο ἡ πραγματοποίηση στὴν ἐπιτυχία. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίζει ποιοὶ ἀπὸ τὰ δύο κερδίζει τὴν προτίμηση στὸ ὑπερβατικὸ ἐπίπεδο.

(Συνεχίζεται)

Μεταφράζει ὁ ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

ΦΑΙΔΩΝΑΣ ΘΕΟΦΙΛΟΥ

Μιά φορά ήταν δυό

*Μιά φορά ήταν δυό.
Φοροῦσαν τομάρια ζῶων καὶ ζοῦσαν σὲ ὑγρὲς σπηλιές.
Στὴ χαρὰ γρύλλιζαν.
Στὴ λύπη σιγομουγκρίζαν.
Στὴν ὀργὴ οὐρλιάζαν καὶ δέρνονταν.
Ἐτρωγαν ὠμὲς τὶς τροφές τους,
καὶ λόγο δὲν εἶχαν.
Μετὰ ἀπὸ στοίβες χρόνια οἱ δυό γίναν πολλοί.
Βρῆκαν τὸ λόγο.
Ὁ λόγος ἔντυσε καὶ στέριωσε τὶς σχέσεις τους.
Ἡ ἀγριότητα ἡμέρεψε.
Ἐμαθαν νὰ τραγουδοῦν καὶ νὰ παίζουν μουσικὴ.
Ἀνακάλυψαν κι ἄλλες χώρες καὶ γνωρίστηκαν μὲ ἄλλους,
ποὺ κι' αὐτοὶ ἦταν δυό, καὶ γίνηκαν πολλοί.
Ἀκόμα μάκρυναν τὸν πρόλογο τοῦ ἔρωτα
μὲ τραγούδια καὶ γράμματα ἐρωτικά.
Ἔτσι ὥστε ὁ πρόλογος ἐγινε ὁμορφος σὰν τὸν ἴδιο τὸν ἔρωτα.
Μετὰ ἀπὸ στοίβες χρονικῶν πακέτων ἐγιναν ἀκόμα περισσότεροι.
Κατοικοῦσαν σὲ πολυόροφες μηρμυκοφωλιές,
χτισμένες πάνω ἀπ' τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς.
Πρωῖ - πρωῖ ἔτρεχαν στὴ δουλειά τους καὶ δὲν ἤξεραν,
ἀν τὴ δουλειά τους ἔκαναν μὲ ταχύτητα ἢ τὴν ταχύτητα μὲ δουλειά.
Ἦστερα γύριζαν στὸ χῶρο τῆς κατοικίας τους κουρασμένοι
κι ἔτρωγαν περισσότερο ἀπ' ὅ, τι χρειαζόταν.
Πατοῦσαν ἓνα κουμπὶ καὶ κύτταζαν ἀμίλητοι ἓνα κουτὶ μὲ ὀθόνη,
ποὺ τοὺς ἔδειχνε εἰκόνες.
Ἐτσι-ἢ σιωπῇ ἐπλεκε ἓνα κουκούλι γιὰ τὸν καθένα καὶ τὸν τύλιγε,
ὥστε, ἐνῶ ἦταν πολλοί, ὁ καθένας ἦταν μόνος του.
Ἐγερναν κατόπιν στὸ κρεβάτι καὶ κοιμόταν.
Ἦστερα ἀπὸ μιὰ στοίβα χρόνια
ὁ λόγος χάθηκε.
Ἀρχισαν τότε
νὰ γρύλλιζουν στὴ χαρὰ,
νὰ σιγομουγκρίζουν στὴ λύπη,
νὰ οὐρλιάζουν καὶ νὰ δέρνονται στὴν ὀργή...*

ΧΑΡΗΣ ΧΡΟΝΗΣ
In memoriam Κρίστα Μακόλιφ

Οί εξι ἐν τῇ ἐκτελέσει
πτήσεως διατεταγμένης
ἀπ' τὸ χρέος τοὺς ὑψηλότερα
«κινούντες», χάθηκαν.

Ἐσὺ Κρίστα Μακόλιφ,
τὶ γύρευες μὲ τόση
πυρκαϊὰ ὀνείρου
κι ἄλλο φῶς;
Ἐσὺ, μιὰ ἀπλὴ πολίτις
Ἄπιαστο ποίημα ἰδαλῶν.

Πῶς νὰ σὲ πῶ: *Prima inter pares*.

CHARLES BAUDELAIRE
"Αλμπατρος

Κάποτε, τὴν ἀνία τοῦ ταξιδιοῦ ν' ἀποξεχνοῦν,
οἱ ναῦτες πιάνουν ἄλμπατρος (μὲ πετονιά)⁽¹⁾, πελώρια
τῆς θάλασσας πουλιά, συντροφους ποὺ ἀκλουθοῦν
νωχελικὰ στὶς ὠκεάνειες ρότες τὰ βαπόρια.

Αὐθέντες πρὶν οὐράνιοι, πουλιὰ ἡγεμονικά,
ἀδέξια τώρα στὸ πλωριό⁽²⁾ ποτζάρουν ντροπιασμένοι,
σέρνοντας τὶς φτεροῦγες τοὺς στὰ πλάγια σὰν κουπιὰ
— ὅταν, σὲ τάξι ἀφύσικη, ἡ βάρκα τὰ πηγαίνει...⁽³⁾.

Αἰθεροβάμονες αὐτοὶ στὸ σκῶμμα τῶν βανδάλων!
Κάποιοι τσιμποῦκι ναυτικὸ στὸ ράμφος τοὺς κτυποῦν·
θωρεῖς, χλευαστικὰ χωλαίνοντας νὰ πάει, τὸν ἄλλον
— τάχα γελοῖα τ' ἀνήμπορα πουλιὰ πῶς περπατοῦν...

... Ἰδία πῶς μοιάζει ὁ Ποιητὴς στὸ ἀγέρωχο πουλί,
ὁποῦ ψηλά, περήφανα τοῦ ὠρίσθη νὰ ζυγίεται!
Ξένος στὴ γῆ, αἰχμάλωτος, σαστίζει, ἀμηχανεῖ
κι ὅπως γιγάντιος ἄλμπατρος, παραπατάει, χτυπιέται...

[Ἀπόδοση: ΣΠ. ΓΕΡ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΣ]

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1) Δὲν ἔχει ὑποπέσει στὴν ἀντίληψί μου, ἂν οἱ Ἕλληνες μεταφρασταὶ συνέλαβαν τὴν ἀνάγκη νὰ ἐξηγοῦν στὸν ἀναγνώστη τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖον συλλαμβάνονται τὰ ἄλλως ἀσύλληπτα αὐτὰ πουλιά.

2) Τὸ κατὰστρομα τῆς πλώρης.

3) Τὰ κουπιὰ πᾶνε τὴ βάρκα! Ὑπάρχει, συνεπῶς, ἀνατροπὴ τῆς φυσικῆς τάξης ὅταν, ἀντ' αὐτοῦ, ἡ βάρκα πάει (σύρει) τὰ κουπιὰ...

Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ: *Ἡ ζωὴ σὲ ἀπόσταση*
(Στοχασμοί), Ἀθήνα 1985.

Εἶναι ἐλπίδα, χαρά, νὰ βρίσκεις μέσα σ' ἓνα βιβλίο τὸ ἀπόσταγμα τῆς ζωῆς ἐνὸς ὀρειβάτη τοῦ πνεύματος, ποὺ δίνει τις ἐσχατες μάχες μιᾶς ὀδυνηρῆς ἀλλὰ καὶ τόσο ωραίας πνευματικῆς ἀνάβασης.

Σκέπτομαι. Τίποτα ἄλλο δὲν με ὀδηγοῦν νὰ κάνω οἱ στοχασμοὶ σου, Κωνσταντίνε Τσάτσο.

Ὅταν πορεύεσαι τὸν ἀνηφορικὸ δύσκολο πνευματικὸ δρόμο, προσπαθώντας νὰ πιάσεις με τὰ χέρια σου τὴν κορυφὴ καὶ νὰ χαρεῖς τὴν ἀπέραντη θεὰ τοῦ κόσμου, ποὺ σοῦ ἔκρυβε τὸ βουνό, πρέπει νὰ σοῦ εἶναι ἀδιάφορο ἂν σ' αὐτὴ τὴν πορεία ἀπέκτησες θεατές, χειροκροτητές, ἐχθροὺς, φίλους ἢ ἀκόμη πέρασαν δίπλα σου ἄλλοι, ποὺ τώρα βρίσκονται μπροστὰ ἢ ἄλλοι ποὺ ἔστησαν πρὶν ἀπὸ σένα τὴν σημαία τους στὸ Ἐβερεστ.

Αὐτός ὁ ἀνηφορικὸς δύσκολος δρόμος εἶναι ἀνταμοιβή!

Σ' αὐτὸ τὸ δρόμο, μοναδικὴ σκέψη ν' ἀντέξεις καὶ ν' ἀνεβῆς. Πόση χαρὰ σοῦ δίνει τότε ἓνα πεζούλι, μιὰ ἰσιάδα, ἓνα σκαλοπάτι, σὰν τεῖχος κάστρου, ποὺ ἔκλεινε τὸ πέρασμα καὶ βυθίζονταν στὶς ἀπύθμενες δειράδες τοῦ βουνοῦ.

Ἐνα σκαλοπάτι εἶναι τὸ ἔργο, ποὺ πρέπει ν' ἀφήσεις βοήθημα στὸ δρόμο τὸν ἀτελεύτητο, τὸν ἀνηφορικὸ, τοῦ σκοποῦ ποὺ ταιριάζει στὴν ἀνθρώπινη παρουσία.

Προχωρᾷς πετώντας συνεχῶς ἀπὸ πάνω σου τὰ βοηθήματα, ποὺ νόμιζες πὼς θὰ στηρίζουν τὰ πόδια σου, τὴ ζωὴ σου, σὲ τούτῃ τὴν ἀνάβαση. Θὰ τὰ βροῦν οἱ ἄλλοι, οἱ ἐπόμενοι, διατηρημένα στοὺς πάγους καὶ θὰ γράψουν δυὸ λόγια... στὸ δικό τους ἡμερολόγιο. Τὸ ἄγνωστο ἔρχεται, ἡ κορυφὴ φαίνεται ν' ἀσπαίρει μέσα στὸ φῶς. Καὶ ἐσύ, Κωνσταντίνε Τσάτσο, με μοναδικὸ πιά βοήθημα τὸ ἀπόσταγμα ποὺ θερμαίνει τοὺς κόρφους σου, ξεσκούφωτος, κάτασπρος σὰν τὸν χιόνι, ποὺ ἀντικρύξεις τυφλωμένος ἀπ' τὴν μαρμαρυγὴ, φτάνεις!.. Εἶναι ἄραγε ἀνταμοιβὴ ἡ θεὰ τοῦ ἀπειρου κόσμου; Εἶναι ἀνταμοιβὴ ν' ἀνεβαίνεις, ν' ἀνεβαίνεις;

«*Ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων*».

Μειδίασε, στοχαστὴ, ἄφησε, γιὰ νὰ εἶσαι βέβαιος, ἓνα σκαλοπάτι!

Αὐτὸ τὸ μειδίαμα εἶναι ἡ ἀνταμοιβή.

Η. Α. Τσατσόμοιρος

RICHARD PIPES, *Survival is not enough* (Δέν έπαρκει ή έπιβίωση)

Τό σημαντικό αυτό έργο του καθηγητή τής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ Ρ. Πάιπς άποκαλύπτει την κρίσιμη συσχέτιση μεταξύ τής πολιτικής και τής οικονομικής καταπίεσης τής ΕΣΣΔ στο έσωτερικό του άνατολικού μπλόκ, άπό την μιá μεριά, και του σοβιετικού έπεκτατισμού και μιλιταρισμού στο έξωτερικό, άπό την άλλη. Ό τρόπος που μιá κυβέρνηση άντιμετωπίζει τους πολίτες της σχετίζεται όπωσδήποτε με τόν τρόπο που άντιμετωπίζει τά άλλα έθνη. Ένα καθεστώς που δέν σέβεται τόν κανόνα του δικαίου έντòς τών συνόρων του — ύποστηρίζει ό συγγραφέας — δέν είναι πιθανόν ό τι θα έπιδείξει σεβασμό γιά τους κανόνες δικαίου στις έξωτερικές ύποθέσεις του.

Ό συγγραφέας έγκαινιάζει τό έργο του με την άνάπτυξη τών ούσιαστικών χαρακτήρων του πολιτικού συστήματος τής ΕΣΣΔ και τών άποικιών της, συνιστώμενο σέ μιá άπόλυτη κομματική όλιγαρχία. Έν συνεχεία άναλύει την «Μεγάλη Πολιτική» τής κομματικής αυτής όλιγαρχίας τής ΕΣΣΔ, όπως έκφράζεται στόν έπεκτατισμό και στήν μιλιταριστική δράση, με άώτερο στόχο την παγκόσμια ήγεμονία και με μέσον της την πολιτική φθορά. Στά έπόμενα κεφάλαια ό καθηγητής Πάιπς άναλύει τις παρούσες πολιτικές και οικονομικές κρίσεις τών κομμουνιστικών καθεστώτων, που περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, άρνητικά έπίπεδα οικονομικής άνάπτυξης, την εμφάνιση μιás άνεξέλεγκτης οικονομίας, την επέκταση τής διαφθοράς, την πολιτική σχισματικότητα και την δημογραφική μείωση του σλαβικού πληθυσμού — κρίσεις που δέν μπορούν νά έπηρεασθούν με κατασταλτικά μέτρα, αλλά έκβιάζουν εύρειες έσωτερικές μεταρρυθμίσεις.

Άποτελεί βασική θέση του έργου ό τι τό σοβιετικό καθεστώς θα γίνει λιγώτερο έπιθετικό, μόνον όταν συνειδητοποιήσει την πλημμελή ίκανότητά του γιά άποτελεσματική έσωτερική διακυβέρνηση, ένώ, άπό την άλλη μεριά, ή άποτροπή του έπαπειλούμενου πυρηνικού όλοκαυτώματος άποτελεί συνάρτηση τής έσωτερικής σοβιετικής πραγματικότητας.

Πρόκειται γιά ίκανή άνάλυση πολιτικής έπιστήμης και διεθνούς πολιτικής.

Μανώλης Μαρκάκης

ΔΙΑΛΕΧΤΗ ΖΕΥΓΩΛΗ — ΓΛΕΖΟΥ: *Φθινοπωρινό φώς* Ποιήματα (Βραβείο Άκαδημίας Άθηνών)

Η έκλεκτή ποιήτρια Διαλεχτή Ζευγώλη — Γλέζου έμφανίστηκε πρίν άπό 55 χρόνια-στός Γράμματα, με τή συλλογή της «*Τραγούδια της μοναξιάς*». Τό 1963 βραβεύεται άπ' την Άκαδημία γιά μιá συλλογή της με «*Παροιμίες άπό την Άπείρανθο τής Νάξου*», άπό όπου κατάγεται. Άκολουθοϋνε τρεις άκόμα ποιητικές συλλογές, κ' ή τρίτη βραβεύεται με Ά Κρατικό Βραβείο γιά την Ποίηση. Τό 1984 τυπώνεται τό «*Φθινοπωρινό φώς*», ή πέμπτη ποιητική συλλογή, που ξάναβραβεύεται άπ' την Άκαδημία. Έμείς, δυστυχώς, δέν είχαμ' έρθει σέ γνωριμία με την ποίησή της, παρ' άπό σκόρπιους στίχους της σέ περιοδικά και Άνθολογίες. Μέχρι που μάς τίμησε με τό «*Φθινοπωρινό φώς*» της. Η ποίηση τής Ζευγώλη — Γλέζου, έτσι όπως την είδαμε, ύστερ' άπό μιá διαδρομή 55 χρόνων, είναι μιá ποίηση χαμηλότονη, άλλ' άπαλή σά χάδι τής ψυχής και του αύτιου, γιομάτη εύγένεια κ' εύαισθησία. Μιá ποίηση βγαλμένη άπό καρδιά γιομάτη ρυθμό, τρυφερότητα, γοητευμένη άπ' τά πιό άσήμαντα πράματα, καμμιá φορά — τό πουλί, τό λουλούδι, τόν άγέρα, τό φύλλο, τό φτερό, τό καράβι. Η ποιήτρια τραγουδάει άπλά, γλυκά, έλπιδοφόρα. Δέ θρηνεί άπεγνωσμένα, δέν πλαντάζει στο κλάμα. Άναβλύζει άπ' την ήρεμη πηγή τής ψυχής ή όμορφιά τής έμπνευσης, ή άπλότητα του καλοδουλεμένου, μαστορικά δουλεμένου, στίχου, ή γαλήνη κ' ή μακαριότητα πολλές φορές. Ζει έξω άπ' τά προβλήματα και τις άγωνίες της, σ' ένα δικό της κόσμο περιχαρακωμένο, όπου τήνε κρατοϋνε οί μακρινές μνήμες, που τόν ά-

ποτελούν οι άνθρωποι του στενού οικογενειακού της κύκλου. Μια τέτοια θέαση της ζωής μπορεί να μην τήνε δίνει με τη σύγχρονη εποχή, νάν τήνε κρατάει μακριά απ' τον άνθρωπο παλμό της, όμως πώς ν' αλλάξεις την ιδιοσυγκρασία ενός ανθρώπου; Δεν είτανε πλασμένη για ταξικούς αγώνες αγώνες, για κοινωνική πάλη. 'Η ποιήτρια έχει κερδίσει, σίγουρα όχι δίχως εσωτερικούς αγώνες την ψυχική της λύτρωση. Δεν είναι κακό, λοιπόν, να ξεφύγει έξω κ' ένας συνάνθρωπος απ' τη φριχτή δοκιμασία, απ' τη ματωμένη περιπέτεια του 'Ανθρώπου. Στρατιές εκείνοι που καθημερινά βασάνιστικά προβληματίζονται κ' επαναστατεί η ψυχή τους με την άδικία, την απληστία, την ύστερία που δυναστεύει τον κόσμο μας, απ' την απουσία της ανθρωπιάς, της δικαιοσύνης, της ειρήνης και της συναδέρφωσης. "Ας γλυτώσει κ' ένας άνθρωπος απ' τη φοβερή τανάλια, που συντρίβει την ύπαρξή μας καθημερινά,

Αυτές, τις τόσο ανθρώπινες σκέψεις κάναμε, καθώς απολαμβάναμε από σελίδα σε σελίδα τη λυτρωτική γαλήνη της ποίησης της Ζευγώλη - Γλέζου. 'Η ποιήτρια ακολουθεί την παραδοσιακή μορφή, μα σπάει τη μονοτονία των μέτρων μ' ανισοσύλλαβους στίχους, ξαφνικές τομές και δρασκελισμούς. 'Ο στίχος της, έτσι, γίνεται ευλόγιστος, μουσικός, λυρικός και δείχνει τον έμπειρο στιχουργό. "Εν' απ' τὰ εκλεκτότερα ποιήματά της είναι το γιομάτο νοσταλγία κι όμορφη «Τὸ παραμῦθι τελείωσε...». "Αψογο τεχνικά, πολύ τρυφερό. Μιά ευτυχισμένη στιγμή έμπνευσης, ένας πίνακας ζωγραφικής ή «Εὐθανασία». Είναι πολλά τὰ ποιήματα που γράφτηκαν απ' την έντατίση της 'Ακρόπολης «'Απ' τὸ παράθυρό» της κι ανάβλῦζε μι' αρχαιολατρεία έντονη και πηγαία. Ποιὸς θ' αντίκρύσει τοῦτο τὸ πανώριο θαῦμα και δὲν θὰ ἐκστασιαστεῖ. Θὰ τραγουδήσει: «*Δέχτηκε χτές τὴν ἀγρία πόρα / ὁ γκρίζος Βράχος ὁ 'Ιερός. / Σὰν ἀπὸ κρύσταλλο εἶναι τώρα / στοῦ Νοεμβρίου τὸ λευκό φῶς*». 'Η «Ποιητική» της είναι υπόδειγμα ποιητικῆς οὐσίας. Μᾶς συγκίνησε ιδιαίτερα. Ζωντανὲς μέθα της ζοῦν οἱ μνήμες, που τήνε παρηγοροῦνε σήμερα. 'Η ποιήτρια ζεσταίνει τὴν ψυχὴ της μ' αὐτές, σὰν σ' ἀνθρακιά: «*Βάλαμο στὴν ψυχὴ μας εἶναι οἱ θύμησες / ἀπ' τὴς χαρὲς τῆς παιδικῆς ζωῆς μας και τῆς νιότης*». Στὴν «"Ωρα 'Ελληνική» θ' ἀναφερθεῖ στὴν Κύπρο. Εἶν' απ' τὰ λίγα ποιήματα που ξεφεύγει απ' τὴν ἀναφορά της στὴν ἀτομική της ζωή. Αἰσθάνεται μοναξιά και θάν τὸ πεῖ: «*ἀφοῦ εἶμαι μόνη*», μα θὰ προσθέσει λίγο πιδ κάτω: «*Μόνη παρηγοριά μου μένει ὁ στίχος*». Γιαυτὸ και θὰ γράψει ἕνα πολὺ δμορφο τραγούδι, «Τὸ βάρος τῶν στίχων», ἀψογο τεχνικά και πλημμυρισμένο ἀπὸ λυρική διάθεση. 'Ανάλαφρο, παιχιδιάρικο, χαρούμενο και τὸ γραμμένο γιὰ «*κάποιο φίλο Γιαπωνέζο*», π' ἀναδίνει μιὰ ἐξωτική γοητεία. "Ενα πονεμένο, πικρὸ τραγούδι γιομάτο ἀελπισία εἶναι τὸ «Ξερίζωμα», γραμμένο γιὰ τὴ μετανάστευση τῶν νέων στὶς ξένες χώρες, που «*στὴν πικρὴ ομίχλη θὰ χαθοῦνε / κάποιος ξένης γῆς*». 'Εκφράζει τὸν πόνο τῆς φυλῆς γιὰ τὸ ξεμάτωμά της, πολὺ παραστατικά. Τὸν πόνο που βασάνισε τὴν ψυχὴ της, θὰ τραγουδήσει στὸ «*Βαρὺ φορτίο*», κ' εἶν' ὁ «Πολύγνωτος Βαγῆς» ξεχειλισμένος ἀπὸ συγκίνηση συμπόνια, ἀνθρωπιά κ' εὐαισθησία. Τὴ θλίψη της θὰ ἐκφράσει γιὰ τὴν ἀναπότρεπτη μοῖρα τοῦ θανάτου στὸ «Γραφή στὴν ἄμμο», τὴν ἀγανάχτησή της γιὰ τὴν «Πουλημένη

Ἀγάπη τῆς καταστροφῆς

Λείπουν τὰ χεῖλή σου ἀπ' τὰ χεῖλή μου, και μέσα στὸ μνημοῦρι τῆς καρδιάς μου — σὰ βρυκόλακες — ἀναδεύουν οἱ ἀναμνήσεις. Μὲ μιὰ ἀραχνένια κλωστή κρεμιέμαι τώρα ἀπ' τὴ ζωή. Μιὰ φλογίτσα πάνω στὸ καντηλέρι, κι ὅμως πόσο δυνατή!.. Μπορεῖ νὰ βάλει φωτιά και στὸ πιδ καλὸ ξύλο. Τρέμω τὴν ἀγάπη τῆς καταστροφῆς. Σὰν τὶς ζωθὲς κάνει τὶς ψυχὲς νὰ παίρνουν βᾶγια, μακριὰ ἀπ' τῆς τύρβης τὴ χλαλοή, ἀποδείπνι τῶν ἀστερισμῶν, βγάζοντας τοὺς χειρότερους ἐφιάλτες μας, τοὺς πιδ ἐνδόμυχους φόβους μας, ἀληθοφανεῖς.

"Οθων Μ. Δέφνερ

γῆ» τῶν νησιῶν μας στοὺς ξένους παραλῆδες καὶ τὴν εὐτυχισμένη της ὥρα στὸ «Ἐαρινό».

Στάζει ἀπὸ θλίψη κι ἀπαισιοδοξία τὸ «Κλειστὰ παράθυρα». Θὰ πεῖ: «*Πάγωσε ἡ μοναξιά τὸ σπίτι μας /... / Μόνος ὁ τρόμος μένει τοῦ θανάτου*». Ὡστόσο, ἡ μοναξιά δὲ συντρίβει μονάχα· ἐμπνέει πολλὲς φορές καὶ γίνεται δημιουργική. Ὅσο γιὰ τὸ θάνατο, νομίζουμε πὼς θὰ 'πρεπε νὰ 'χε συνθίσει στὴν ιδέα του. Δὲ θέλει νὰ μείνει τελευταία αὐτὴ στὴ ζωὴ: «*μαζί τὰ στάχυα, ποὺ τὰ δέρνει τώρα ὁ ἄνεμος, / νὰ τὰ θερίσει*». Ὁμως, ὁ κάθε ἄνθρωπος ἔχει τὸ θάνατό του, τὸ δικό του θάνατο. Ὡστόσο, ἐπειδὴ ἔτυχε νὰ ξέρουμε τὴν ἱστορία τῆς ἀγάπης της μὲ τὸν πεζογράφο Πέτρο Γλέζο, τὸ εὐχόμαστε ὁλόψυχα. Τὸ «Παραμύθι» εἶν' ἕνα εὐγενικὸ ἔλεγχο. Δὲ θὰ συμφωνήσουμε μὲ τὸ «Πὼς νὰ τραγουδήσω;», δὲν ἔχει καμμιά σημασία ἡ ἡλικία, γιὰ νὰ τραγουδήσει κανεὶς «*τὸν καινούργιο κόσμον*». Ἡ καρδιά ἔχει σημασία. Τὸ πὼς νοιώθει κανεὶς μπροστὰ στὰ προβλήματα τῶν ἀνθρώπων κάθε ἐποχῆς. Ὁ εἰδυλιακὸς κόσμος, ὅπως τὸν ἔζησε ἡ ποιήτρια, μπορεῖ ἴσως νὰ μὴν ἐνδιαφέρει τὸ σύγχρονο ἄνθρωπο, μὰ τὸ μεγαλεῖο τοῦ κόσμου μας εἶναι ἀνέκφραστο, ἡ μεγαλοσύνη του ἀσύλληπτη κι ὁ θαυμασμός μας γιὰ τὶς σχεδὸν φανταστικὲς κι ἀδιανόητες ἐπιτεύξεις τῆς τεχνικῆς του προόδου πρέπει νὰ εἶναι ἀνεπιφύλαχτος. Ἐχουμε, λοιπόν, πολλὰ τὰ θαυμάσια, γιὰ νὰ τραγουδήσουμε τοῦ καινούργιου κόσμου μας, φτάνει ἡμεῖς νὰ μπορούμε νὰ... ξανακαινουργιώνουμε. Ἀκόμα καὶ τὸ Φθινόπωρο («Ἄφωνο καλάμι») ἔχει τὴ χάρη καὶ τὴ γοητεία του. Ἀπ' τὸ εὐγενικὸ καὶ γιομάτο φινέτσα «Ὁ καιρὸς λιγοστεύει» ἀρχίζει μιὰ σειρά ἀπὸ ποιήματα πνιγμένα στὴν ἀπελπισία ἀπ' τὴ συνειδητοποίηση τοῦ πλησιάζοντος τοῦ θανάτου. Πολὺ πρέπει νὰ παιδεύει ὁ φόβος του τὴν ποιήτρια. Ἴσως γιὰτὶ δὲν ξέρουμε τίποτα γι' αὐτόν. Εἶν' ἡ συναίσθηση τοῦ ἐκμηδενισμοῦ μας, τοῦ μεγάλου τίποτα; Ἡ ἀνθρώπινη ἀδυναμία νὰ συμφιλωθεῖ μὲ τὸ μὴδὲν καὶ τὸ «ἄπειρο»; Ἀπ' τὰ πιὸ ἄρτια τραγούδια της, τὰ πιὸ τρυφερά, θλιμμένα, μὰ τόσο εὐγενικά, τὸ «Τοῦ καημοῦ». Τὰ «Μοιρολόγια» της εἶναι συγκλονιστικά. Κεῖνο «Τὸ σκοτεινὸ πουλί» στάζει πόνο, πίκρα καὶ ἀπελπισία γιὰ τὸ χαμὸ τῶν ἀδελφῶν της.

Τὴν ἀποκαρδίωση καὶ πολλὴ ἐγκατάλειψη βρίσκουμε στὸ «Τῆς πίκρας τὸ μαντήλι». Ὁμορφο, βαθιὰ λυρικό σὰν ἕνας λυγμός, τὸ ἀφιερωμένο στὴ Μαρία Ράλλη. Εὐλάβεια ἀναβλύζει καὶ πίστη χριστιανικὴ ἀπ' τ' ἀφιερωμένα στοὺς δύο ἁγίους, Μάμα καὶ Φίλιππο. Βαθιά φιλοσοφία ἀναδίνεται ἀπ' τὸ «Οἱ θάνατοι». Ἐδῶ πιά ὁ φόβος ἔχει καταλαγιάσει κ' ἡ ἐγκαρτέρηση πῆρε τὴ θέση του. Γαλήνη κ' ἡρεμία πλημμυρίζει τὴν ψυχὴ της: «*Σιγὰ μὰ σταθερὰ χωράει ἐντὸς μας / καὶ μᾶς ἀλέθει ἀγάλια ὁ θάνατός μας /... / Ὅσες ζωὲς καὶ οἱ θάνατοι εἶναι τόσοι / καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς γλυτώσει*». Πολὺ ἀνθρώπινο, μὰ τόσο συγκινητικὸ τὸ τελευταῖο ποίημα τῆς συλλογῆς, τὸ γραμμένο γιὰ τὸν ἄξιο πεζογράφο καὶ σύντροφό της Πέτρο Γλέζο: «*Δὸς μου τὸ χέρι σου*». Κλείνει ἕνα σπαραγμὸ γιὰ τὸ βέβαιο, μελλοντικό, χωρισμό, ποὺ εὐχόμαστε, ὅσο γίνεται, ν' ἀργοπορήσει: «*Δὸς μου τώρα γιὰ πάντα τὸ χέρι σου. / Δὸς τό μου τώρα ποὺ τὸ ὀρίζεις ἀκόμα. / Πάρ' τό δικό μου στὴν ζεστὴν ἀπαλάμη σου, / πρὶν τὸ χωρίσει τὸ χῶμα*». Ἡ συλλογὴ μεταφράστηκε στὰ Ἰσπανικά ἀπ' τὸν José Ruiz τὸ 1985 μὲ τὸν τίτλο «*Luz Osiaho*».

Δημοσθένης Ζαδὲς

Κ. ΒΟΥΔΟΥΡΗ: *Μαθήματα πολιτικῆς φιλοσοφίας*

Τὸ σημαντικὸ αὐτὸ ἔργο τοῦ Καθηγητοῦ Φιλοσοφίας κ. Κ. Βουδούρη ἐπιχειρεῖ μιὰ σύνθεση τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας μὲ τὸ μεθολογικὸ πλῆγμα ποὺ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν προσέγγιση τῆς ἐπὶ μέρους προβληματικῆς μὲ μιὰ προσπάθεια ἀνανέωσης καὶ ἐπανερμηνείας βασικῶν φιλοσοφικῶν καὶ γνωσιολογικῶν θέσεων. Ὁ συγγραφέας ξεκινᾷ ἀπὸ μιὰ ἀνάλυση τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν προβληματισμῶν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος

(τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, τῆς μυθικῆς διανόησης τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου καὶ τῆς πρώιμης λυρικῆς ποίησης), στὴν προσπάθειά του νὰ καταδείξει ὅτι ἡ διεύρυνση καὶ ἡ οὐσιαστικοποίηση τῆς γενικώτερης πολιτικῆς παιδείας συμβάλλει σημαντικὰ στὴν ὀρθὴ πολιτικὴ πράξη.

Ἡ πολιτικὴ ἐννοιολογία τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν — σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα —, ὅπως περιλαμβάνει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν μὴ αὐθαίρετη ἄσκηση τῆς ἐξουσίας, τὸν εὐρύτερο καταμερισμὸ τῆς δυνάμεως καὶ τὴν ἀριστοκρατικὴ μορφή τοῦ πολιτεύματος σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐννοια τῆς ἀριστείας καὶ ὑπεροχῆς, ἀποτελεῖ τὸ γόνιμο ἔδαφος τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς προβληματικῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, οἱ ἐπίνοιες τῶν πρώιμων μυθολόγων (Ὀρφικοί, Φερεκύδης, Ἡσίοδος) ἀφοροῦν κυρίως διαλογισμοὺς γιὰ τὴν ὑπέρτερη κοσμικὴν ἀρχήν, τὴν φύση τῆς θείας κυριαρχίας, τὴν πηγὴ ἐξουσίας, τῶν «διογενῶν» βασιλέων σὲ σχέση μὲ τὴν ὀρθότητα τῆς ἄσκησής της καὶ τὴν εὐθύνη ἢ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου. Οἱ ἀντιλήψεις, τέλος, τῶν ἱαμβογράφων καὶ τῶν ἐλεγιογράφων ποιητῶν (Τυρταῖος, Σόλων, Ἀρχίλοχος, Σιμωνίδης, Ἀλκαῖος καὶ Θεόγνις) τείνουν νὰ ἐκφράσουν τὸ νέο πνεῦμα, ὅπως ἔχει δημιουργηθεῖ *«ἀπὸ τῆς μετακινήσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνακατατάξεως»* (σ. 94) σὲ συνδυασμὸ μὲ τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς διαφοροποιήσεως, καὶ ἀποκαλύπτουν τὸ πολιτικὸ κλίμα, ὅπου συντελεῖται ἡ μεγάλη πολιτικὴ προσπάθεια τοῦ Σόλωνος. Στὸ Β' Μέρος τοῦ ἔργου («Φιλοσοφία καὶ μεθοδολογία τῆς πολιτικῆς») ὁ κ. Βουδούρης ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι δὲν ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ πολιτικῆς θεωρίας καὶ πόλιτικῆς φιλοσοφίας, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ δώσει νέα προοπτικὴ στὰ συναφῆ μεθοδολογικὰ προβλήματα καὶ ν' ἀποκαλύψει τὸ πολυειδὲς τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου σὲ συνδυασμὸ μὲ τῆς δυνατότητες προσεγγίσεώς του.

«Τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ φαινόμενα — διατείνεται ὁ συγγραφέας — ὄντας ἀδιάσπαστα ἐνωμένα μὲ τὴν οὐσίαν τῶν ἀνθρώπων ἐνεργειῶν καὶ μὲ τὴν ἀνθρώπινην πράξιν μποροῦν νὰ ἐρμηνευθοῦν καὶ νὰ κατανοηθοῦν σωστά, ὅταν ἡ θεωρία μας γιὰ τὴν ἀνθρώπινην πράξιν καὶ τὴν ἀνθρώπινην φύσιν εἶναι σωστὴ καὶ εὐλογη» (σ. 159). Ἀμφισβητώντας τὴν καταλληλότητα μιᾶς γενικῆς θεωρίας γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς πολυειδοῦς πολιτικῆς ζωῆς, ὁ συγγραφέας, ὕστερα ἀπὸ τὴν ὀριοθέτηση τῶν χιουμιανῶν ἀπόψεων, προβαίνει σὲ μιὰ συστηματικὴν ἱστορικὴ ἐπισκόπηση τῶν ἀπόψεων τῶν Παρμενίδη, Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη, Καρτεσιῦ, Ρουσσώ, Ὁκσχοτ καὶ Γουάτκινς, γιὰ νὰ ἐπισημάνει τῆς ἀδυναμίας τοῦ λογοκρατικοῦ φαινομένου γιὰ τὴν ἐρμηνεία καὶ τὸν σχεδιασμὸ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας.

Ἡ πολιτικὴ ὡς τέχνη ἢ καὶ ὡς ἐπιστήμη, καταλήγει ὁ συγγραφέας, ἀναζητᾷ τὴν οὐσίαν μέσα στὰ πολιτικὰ φαινόμενα, δηλαδὴ στὶς σταθερὲς ἐκεῖνες πραγματικότητες πρὸς τῆς ὁποῖες τὸ ἄτομο θέλει νὰ προσανατολίσει τὴν δράση του καὶ νὰ συμμορφώσει τῆς ἀποφάσεις του. Τὸ ἔργο περατώνεται θέτοντας τὴν πολιτικὴν ὡς *«εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως»*, τὴν σοφιστικὴν ἀντιμαχία γιὰ τὸ *«φύσει ἢ θέσει»* τῶν πολιτικῶν θεσμῶν, καὶ ἐπισημαίνοντας τὰ ὅρια τῆς ποππεριανῆς οὐσιοκρατίας.

Πρόκειται γιὰ πραγματεία ὑψηλῆς φιλοσοφικῆς ἐποπτείας.

Μανώλης Μαρκάκης

ΕΠΙΛΟΓΗ ΑΠΟ ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΕΡΙΩΤΗΣ, *Μετὰ τοὺς ἀριθμοὺς (ποίηση)*, Ἀθῆναι 1985.

Γιὰ λόγους σεμνότητος ὁ πρῶν πρῦτανις τῆς ΑΣΟΕΕ κ. Π. Σ. γράφει, ὅτι ἡ ποιητικὴ του συλλογὴ δημιουργήθηκε *«στὸ περιθώριο τῶν σελί-*

δων τοῦ βιβλίου μιᾶς ζωῆς, ποὺ ἦταν γεμᾶτο μὲ ἀριθμοὺς...». Πράγματι ζοῦμε σὲ μιὰ ἐποχὴ, ποὺ τ' ἀνθρώπινα ἐπιτεύγματα μᾶς καθήλωσαν σὰν σκεπτόμενους στὸ χειροπιαστό. Εἶναι ὁμως ἀνάγκη νὰ βροῦμε κάποιον τρόπο, ὄχι μόνον γιὰ νὰ

έκφράσουμε τις δικές μας έμπειρίες (πού δυστυχώς παραμένουν δικές μας, μιὰ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ γίνουν συντελεστὲς «μεταρυσμοῦ», ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Δημόκριτος), ἀλλὰ νὰ βοηθήσουμε, ἂν γίνεται, τὴν ἐκτὸς κατεστημένων κυκλωμάτων παιδεία, μὴ πῶς δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου προσφέρουμε κάτι ἀπὸ τὸ μεγάλο χρέος μας πρὸς τὸν Δημιουργό. Νὰ προσθέσω ὅτι ἡ ποίηση τοῦ κ. Π. Στ. μού ἄρεσε: Αὐτὸ εἶναι νομίζω ἄρκετὸ γιὰ τὸν στοχαστὴ Π. Στεριώτη. — **Η. Α. Τ.**

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΜΙΧΑΗΛ, *Χαῖ - Κάϊ (ποίηση)*, Ἀθήνα 1985.

Δοκιμάζοντας τὶς δυνάμεις τοῦ ὁ συνήθως πληθωρικός καὶ χειμαρρώδης Κ. Μιχαήλ στὸ τρίστιχο «Χαῖ - Κάϊ» μὲ τὶς 17 συλλαβές, ἦταν σὰν νὰ μᾶς ἀπόδειξε πῶς γιὰ τὸν ποιητὴ δὲν ὑπάρχουν οὔτε περιορισμοὶ οὔτε καλούπια. Ὁταν ἔχεις νὰ «πεις» κάτι (καὶ ὁ κ. Μιχαήλ ἔχει νὰ μᾶς πεί πολλά), βρίσκεις τὸν τρόπο νὰ τὸ πεις μ' ὁποιαδήποτε φόρμα κι ὁποιαδήποτε μορφή. Ἀπόδειξη τὸ βιβλίο τοῦ αὐτοῦ. Μέσα σὲ λίγους στίχους λέξεις, ἀδρότατα χαράγματα λυρικής ἀπόσταξης, ὁ δοκιμασμένος ποιητὴς μᾶς περνάει ὑψηλὰ ποιητικὰ μὲνύματα. Παίζοντας μὲ τὶς συλλαβές καὶ τὶς λέξεις, τὰ χρώματα καὶ τὶς ἀποχρώσεις, τὰ νοήματα καὶ τὶς ιδέες, μὲ μιὰν ἀνεση ἐκπληκτικὴ καὶ μιὰ μαεστρία μοναδικὴ ὁ ποιητὴς Κ. Μιχαήλ μᾶς δίνει τὰ μικροσκοπικὰ τοῦ δημιουργήματός. Μικρὰ ἀλλὰ ἐξαιτίας ὁμορφιάς καὶ τέχνης. Καὶ κάτι περισσότερο: μιὰ ἀποφθεγματικὴ διάθεση δίνει μιὰ στοχαστικότητα ἰδιαίτερη στὰ μικρὰ αὐτὰ ποιητικὰ κομψοτεχνήματα μὲ τὴν αὐστηρότατη μορφικὴ δόμηση καὶ τὴν τέλεια ἀπόδοση. Πολὺ κατατοπιστικὴ καὶ ἡ εἰσαγωγή στὸ εἶδος τῶν «Χαῖ - Κάϊ» πού προτάσσεται καὶ καθορίζει ὀριστικὰ τὴν οὐσία τοῦ, τὴν ὕψος τοῦ καὶ θητεία σ' αὐτὸ τοῦ ποιητῆ πού, κυριολεκτικὰ, τοὺς ἔδωσε νέα λάμψη. Ὁ κ. Νικορέτζος, πού ἔγραψε τὴν εἰσαγωγή, προσδιόρισε ἐπιτυχέστερα ὁ ἴδιος τὴν συμβολὴ τοῦ ποιητῆ στὴν μεταφύτευση τῶν «Χαῖ - Κάϊ» στὸν χῶρο μας καὶ στὴ γλώσσα μας. — **Εὐάγγελος Γ. Ρῶσος.**

ΚΙΜΩΝ ΧΛΑΠΑΝΙΔΗΣ, *Συμβόλαιο με τὸν ἑαυτό μου (ποίηση)*, Ἐκδόσεις Ἱνστιτούτου Ἀθηνῶν 1985.

Εἶναι ἴσως ἀπλὴ σύμπτωση ὅτι ὁ συγγραφέας καὶ ποιητὴς Κίμων Χλαπανίδης εἶναι καὶ συμβολαιογράφος. Τὸ «Συμβόλαιο με τὸν ἑαυτό του» πάντως δὲν θυμίζει καθόλου ἄνθρωπο πού εἶναι πνιγμένος στὰ νομικὰ χαρτιά καὶ στίς συμβο-

λαιογραφικὲς διατυπώσεις. Θυμίζει ὅμως ἕνα στοχαστὴ, πού ὁ νόμος, ὅχι αὐτὸς τῆς «ἐξουσίας» ἀλλὰ τῆς «Νέμεσης», πού συνυπάρχει μόνο μὲ τὴν «Αἰδῶ», πασχίζει νὰ γίνῃ ὁδηγὸς τῆς ζωῆς τοῦ. Μ' αὐτὸν τὸ νόμο κάνει τὸ δικό του συμβόλαιο ὁ Κ. Χλαπανίδης. Αὐτὸς ὁ νόμος εἶναι ἀδυσώπητος πρὸς τοὺς παραβάτες τοῦ, εἶναι «τῆς Νέμεσης ἡ Ρομφαία»:

*Τρέξε τώρα στὴ «Ρώμη», στὴ Πάρα,
στὴ Κύπρο, στὴ Βαρσοβία,
στὴ Βόρειο Ἱνδοκίνο.
Κι' εὐθὺς στὴν Μπιάφρα
ἢ σ' ὅποια πρωτεύουσα βρεῖς
Ἀνατολῆς καὶ Δύσης. Πρόφθασε
τοῦ Κρέμου καὶ τοῦ Ἀττίλα τὶς ὁρδές.
Κι' ἐκεῖ, στὸ ἀνεβοκατέβασμα τῆς ζυγαριᾶς,
πέταξε τῶν παναθρώπων
τῆς Νέμεσης τὴ φοβερὴ ρομφαία,
γιὰ νὰ μείνῃ αἰώνια στίγμα
στῶν ἰσχυρῶν τὴν παρεΐα,
τὴν ὥρα πού μεθοκοπῶντας ἀπὸ ἐξουσία
σὰν ἄλλοι Ρωμαῖοι Αὐτοκράτορες γλεντοῦν
σ' ὅποιο τῆς Κατάρης «Καπιτώλιον»,
ἐνὼ στὰ ὑπόγειά τοῦ
τῶν ἀδικημένων οἱ Τάγοι στραγγαλίζονται,
καθημερινὰ καταπατοῦνται
τῆς ἐλευθερίας τὰ δικαιώματα. — **Η. Α. Τ.***

ΕΥΦΗ ΑΝΑΝΙΔΟΥ — ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΤΣΑΤΣΟΥ
— *ΜΥΛΩΝΑ, Φοῦρ - Κοπανάκι (παραμῦθα)*, Ἀθήνα 1985.

Ἀπὸ τὸ «Βιβλιοπωλεῖο Ἐλευθερουδάκης» κυκλοφόρησε τὸ παραμῦθι *Smak-Smak paddley-wank*. Πρόκειται γιὰ ἕνα λαϊκὸ παραμῦθι γιὰ παιδιὰ ἀλλὰ καὶ γιὰ μεγάλους. Ἡ ἀπόδοση τοῦ κειμένου ἔχει γίνῃ ἀπὸ τὴν ψυχολόγο Εὐφὴ Ἀνανίδου καὶ ἡ εἰκονογράφηση ἀπὸ τὴν Δέσποινα Τσάτσου — Μυλωνά. Εἶναι τὸ πρῶτο μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ λαϊκὰ παραμῦθια, πού ἐπέλεξαν καὶ ἐτοιμάζουν οἱ δύο συνεργάτριες, μὲ σκοπὸ νὰ ἀποκαλύψουν στὰ μάτια καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ ἀλήθειες τῆς λαϊκῆς μας παράδοσης, πού θὰ τὸ βοηθήσουν νὰ προσδιορίσει μιὰ ταυτότητα μέσα στὸν κόσμον μας πού συνεχῶς ἀλλοτριώνεται. Ἡ εἰκονογράφηση τῆς Δέσποινας Τσάτσου — Μυλωνά δὲν παριστάνει ἀπλῶς σκηνὲς τοῦ κειμένου. Ζωγραφίζει καταστάσεις καὶ λέξεις. Διαλέγει καὶ ζωντανεύει τὶς στιγμὲς πού τονίζουν τὸ παραμυθένιο θαῦμα, τὸ κορυφωμα τοῦ μαγικοῦ. Ἔτσι, πρὶν τὸ παιδί ἢ ἡ μητέρα ἀνατρέξουν στὸ γλωσσάρι στὸ τέλος τοῦ παραμυθιοῦ, ἔχουν κιόλας ἐπικοινωνήσει μέσα ἀπὸ τὴν εἰκόνα μὲ ἀγνωστες ἢ ἔχασμένες σημασίες. Τὸ κείμενο ἀποδίδεται μετρημένα, καθαρὰ καὶ ἀ-

πλά από την Εύφη 'Ανανίδου. Σάν ψυχολόγος έχει πολλές φορές διεισδύσει στην παιδική ψυχή, γι' αυτό και νοιάζεται ιδιαίτερα να στεριώσει το παιδί με βαθιές ρίζες και να τραφεί με ουσίες άνοθευτες. Μέσα στο παραμύθι όμως δεν υπάρχει παραίτηση αλλά επιμονή, μέχρι να βρεί το άτομο την δύναμή του, να σταθεί στα πόδια του και να επιβάλει το δίκιο του. 'Η μετάφραση στην αγγλική γλώσσα θα βοηθήσει ώστε το ελληνική λαϊκό παραμύθι με τις πολύ παλιές και βαθιές ρίζες να γίνει κτήμα και των ανθρώπων πέρα από τον χώρο της Ελλάδος και να φέρει σε επαφή τα Έλληνόπουλα της διασποράς με τη χώρα των προγόνων τους.

ΚΑΤΙΝΑ ΤΣΑΤΣΑΡΩΝΑΚΗ — ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, 'Η Βλεφαρίδα της 'Ανεμώνας (ποίηση), 'Αθήνα 1985.

Τα έλεγειακά αυτά πεζοτράγουδα της Κας Τ.—Χ. αποκαλύπτουν ένα πλούσιο ψυχικό βάθος και μία έντονη έσωτερική ζωή. Ένω ή αναφορά της είναι συγκεκριμένη, οι σκέψεις της υπερβαίνουν το συγκεκριμένο και κινούνται σ' ένα χώρο όπου η οίμωγ ή το αναπότρεπτο εκφράζει, πέρα από κάθε αιτιώδη συσχέτιση, το πανανθρώπινο δράμα σάν ιστορικό γεγονός και σάν προσωπική βιωματοποίηση. Στο β' μέρος της σύνθεσής της αυτής «'Η εulογία των ήχων» ή έλεγειακή ύμνωδία της, με συνοχή και εμπλενοήματος, συμπυκνώνεται και εκπυρώνεται στην αίσθηση της αγάπης σάν μήνυμα του ανθρώπου στους προμαχώνες της συνείδησης. Πρόκειται για αξιόλογη προσωπική προσφορά. — **Μ. Μ.**

ΘΑΝΑΣΗΣ ΒΕΝΕΤΗΣ, Παρίσταται (ποίηση), 'Αθήνα 1981.

Παρίσταται πράγματι ο ποιητής - δημιουργός γράφοντας στο δικό του ρυθμό τις δονήσεις που ή ζωή γύρω του σκόρπα. Αυτές οι παλμώσεις πρέπει να γίνουν στοχασμοί, στίχοι, τραγούδι. 'Ο ποιητής θα πάρει τον δικό του δρόμο, αρκεί ή βακτηρία που θα κρατά να την έχει κόψει ο ίδιος ο ποιητής από το δέντρο της «αϊδούς», που είναι το μόνο πρεπούμενο στήριγμα στην όδοιπορία του μέσ' στη ζωή. Αισθάνομαι πώς ο ποιητής πέρασε περπατώντας δύσκολους δρόμους και πολλά έρωτήματα θα έμπλεξαν στα λεύτερα περπατήματά του. Μου άρεσε ή ποίηση του Β. Ποίηση που σ' αυτήν ο στοχασμός συντροφεύει τον ποιητή στο κάθε του κύτταγμα. Καταγγέλλοντας προσπαθεί να κάνει τους αναγνώστες του να καταλάβουν την άπαισία νοοτροπία της

απάθειας στη πυρκαγιά που εξαπλώνεται γύρω μας και έρχεται... έρχεται... Δεν νομίζω ότι ή πολιτικοποιημένη ποίηση του Θ. Β. θα βρήκε αυτή, που να την κατάλαβαν. 'Υπάρχει, ίσως, ένα παρελθόν με μεγάλες έμπειρίες! 'Εκείνο όμως που διαπιστώνω είναι, ότι ο Θ. Β. πιστεύει τον εαυτό του λευτερωμένο από κάθε συμβατικότητα και έτοιμο να παρασταθεί και πάλι σ' ό,τι θα θεωρήσει καθαρό, για ν' απλώσει το χέρι του. — **Τηλ.**

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΣΟΥΤΑΚΟΣ *Avis amori* (ποίηση), 'Αθήνα 1985.

"Ενας ακόμα δημοσιογράφος, που ασχολείται σοβαρά και δημιουργικά με την ποίηση. Λόγος άπλός, ευθύς, συχνά εξομολογητικός, συχνότερα ζεστός, άμεσος. "Άλλο χαρακτηριστικό του Π.Τ. το πέρασμα στην ποίησή του γεγονότων, αναφορών και βιωμάτων έξω και πέρα από το στενό υποκειμενικό του χώρο. "Ετσι μας διηγείται τραγικά γεγονότα, έθνικες μνημες, συμβάντα ευρύτερου συγκινησιακού φάσματος. "Από την άποψη αυτή έπισημαίνουμε το λιτό και υποβλητικό του ποίημα «'Ενα ρολόι» (που στην συγκεκριμένη του περίπτωση περικλείει όλο το μικρασιατικό δράμα) ή εκείνο το «Μιά νύχτα στο Πόγραδετς». Μιά άλλη ένότητα (από τις 5 που χωρίζει το βιβλίο του), που προσέλκυσε το ενδιαφέρον μας είναι εκείνη με τον τίτλο «Διαπιστώσεις», με τους βαθύτατους προβληματισμούς των στίχων του, τις προεκτάσεις και τις βαθύτατα ανθρώπινες συγκρούσεις τους. «'Η πόλη αυτή», το «Μιά σπίθα» ή το «Με την άνωθεν έντολήν» ξεσήκωσαν μέσα μας έρωτήματα και μας ώθησαν σε αυτοενοδοσκοπήσεις και σκέψεις κάθε άλλο παρά έφησυχαστικές. "Αλλά και το θρησκευτικό βίωμα (στα ποιήματα της σειράς «'Ενδοσκόπηση») είναι ένας κύριος άξονας που κέντρισε δημιουργικά τον ποιητή, που άπορεί και υπομένει, έρωτά, αλλά ξέρει πώς άπάντηση δεν θα πάρει ποτέ. Δεν νομίζω, ότι στα όρια του μικρού αυτού σημειώματος μπορώ να έπεκταθώ με άλλες αναφορές σε συγκεκριμένα ποιήματα του Π.Τ. Μόνο να προδώσω το μήνυμα και το νόημά τους θάνα το αποτέλεσμα. Είναι τόσο φορτισμένη με ποίηση, συγκίνηση, λυρικές εξάρσεις ολόκληρη ή συλλογή, που μόνο συνολικά και έποπτικά μπορούμε να την δούμε. Αυτό που μένει να πούμε έδω είναι τούτο: Πρόκειται για κομμάτια αθηντικής συγκίνησης, γεννήματα βαθιάς άνησυχίας, άμφιβολίας αλλά και έλπίδας. — **Ε. Ρ.**

ΦΩΤΗΣ Σ. ΒΙΤΤΗΣ, Σταχυολογήματα (λαογρα-

φικά — παραδοσιακά — θρυλικά — εκκλησιαστικά — αρχαιολογικά — ιστορικά της Βλάστης και της Έπαρχιας Έφοδιας), Πτολεμαΐδα 1981.

Διερωτώμαι κάθε φορά που περνούν απ' τα χέρια μου για κριτική μερικά βιβλία ζώντων πνευματικών δημιουργών, όπως τώρα τα «Σταχυολογήματα» του Φώτη Σ. Βίττη, αν δεν θα πρεπε οι γονείς και οι δάσκαλοι να προσθέσουν με κάποιο τρόπο στα καθημερινά αναγνώσματα των μαθητών λίγες σελίδες απ' το έργο τους. Άναλογίζομαι τι νέκταρ θα ρουφούσε ή παιδική ψυχή! Είναι πράγματι λίγοι οι λογοτέχνες που αντιστέκονται στην πνευματική ρύπανση, που σαν όχρεος κυκλοφορεί ανάμεσά μας. Άπ' αυτούς τους λίγους, τους διαλεχτούς που γέννησε πάλι ή Έλληνική γή, είναι και ο Φώτης Σ. Βίττης. Η πνευματική συγκρότηση του Βίττη έχει πανάρχαιες καταβολές. Έλλοπες, Σελλοί, Πελασγοί, Έλληνες έχουν σταλάξει στη νέα φλέβα το λόγο τον πανάρχαιο, που εκφράζει σαν συνέχεια ο συγγραφέας. Τα μικρά αφηγήματα σαν χρυσοκεντήδια πάνω σε ύφασμα (ή λέξη έτούτη ταιριάζει απόλυτα στο έργο του Βίττη: είναι σύνθετη από τη ρίζα «ύφ», που απ' αυτήν παράγονται αϊ λέξεις ύφ-αίνω, ύφή, ύφος και οι λέξεις άσμα, ώδη, τραγούδι, κελάδημα, μās ξεναγούν στα λαογραφικά, παραδοσιακά κ.δ. πνευματικά βοσκοτόπια, με τρόπο που θυμίζει τους πανάρχαιους αι-π-όλους της Πίνδου, που λαμπεροί (σελαγιζοντες) οδηγούσαν τα ποιμνία απ' τα θεοβάδιστα βουνά στην άρουρα γή και στα πεντακάθαρα νερά των «αύλων», προσέχοντας να σταλίσουν το βράδυ σε σπηλιές κρυφές, ώστε να μη τα βρεί στον ύπνο τους ο τραγοπόδαρος Πάνας και τα ξαφνιάσει και πέσουν στίς δειράδες των βουνών και χαθούν. — **Ηλ. Τσ.**

«Στιγμές» — Ένα τμήμα μιá ιστορία, Ψυχικό 1979—1984». Συντακτική επιτροπή: Άθηνά Σούλιου, Άλεξάνδρα Σταυροπούλου, Μαρίλη Χριστοπούλου.

Το άναμνηστικό αυτό έντυπο είναι πράγματι το κάτι άλλο. Μου το έστειλε μιá τέως μαθήτρια και σήμερα φοιτήτρια της Νομικής Σχολής στο Πανεπιστήμιο των Άθηνών, ή Άλεξάνδρα Σταυροπούλου. Στην αφιέρωσή της σε μένα μεταξú άλλων γράφει: «Σου άφιερώνω αυτό το άναμνηστικό άλμπουμ με τις σκέψεις και τα όνειρα μερικών κοριτσιών, που άποτελούν το τμήμα Β4 του σχολείου μας. Στη δημιουργία του και μάλιστα στο να δοúμε «τυπωμένες» τις σκέψεις μας, συνέβαλα και εγώ. Οι λόγοι βέβαια αυτής

της έκδοσης, συναισθηματικοί! Θέλουμε κάτι να μείνει απ' αυτήν την άνεπανάληπτη εποχή. Στο στέλνω όμως και για έναν άλλο λόγο, που άφορā έσένα, νονέ, κι όλους τους εκπροσώπους της γενιάς σας, που διαρκώς γκρινιάζετε για τη «νέα γενιά» και τα κατορθώματά της! Είμαι σίγουρη πώς μετά την ανάγνωση ή έστω το ξεφύλλισμα των 75 αυτών σελίδων θα πεισθείτε πώς ή «νέα γενιά» ξεκινάει το θαυμαστό ταξίδι της στο σημερινό κόσμο με «ευγενικές προθέσεις», που είχα κι εσύ στο ξεκίνημά σου. Προθέσεις βέβαια, που εύχόμαστε να μην μείνουν προθέσεις, όπως και τα όνειρά μας να μην μείνουν όνειρα. Με άγάπη - Άλεξάνδρα».

Είναι άλήθεια ότι πολλές φορές εμείς οι μεγάλοι γκρινιάζουμε με τα καμώματα των παιδιών. «Φωνάζει ο φταιχτης, για να σκεπάσει το δικό του φταιζιμο». Σταθήκαμε όχι υπεύθυνοι σ' αυτό το ξάπλωμα της παρανοϊκής έξουσιαστικής πανούκλας, που οδηγεί χιλιάδες νέους στην άπογνωση του αύριο των χαμένων όνείρων και των ευγενικών προθέσεων. Αυτή τη μάστιγα πρέπει όλοι να την πολεμήσουμε, από κάθε όχρυό που μένει άκόμη άπαρτο και να βοηθήσουμε με την πείρα των παλιών άγωνιστών τους νέους να βρουν το δρόμο των ελπίδων τους. Και οι νέοι όμως πρέπει να άποκτήσουν το κέφι του άγωνιστή και πρό παντός να ξεκαθαρίσουν όχι τι θέλουν, αλλά τι πρέπει να θέλουν και να ζητούν, άφου είναι άνθρωποι, δηλαδή μιá ξεχωριστή ό καθένας του προσωπικότητα, που έχει άσφαλώς δικαιώματα αλλά και όποχρεώσεις, και που και τα δύο πρέπει να υπάρχουν συντονισμένα μέσα στο κοινωνικό σύνολο σ' ένα ρυθμό που το κλειδί της συλλήψεώς του είναι ή «αϊδώς».

Αυτά λοιπόν, Άλεξάνδρα Σταυροπούλου και έσεις που συνεργαστήκατε σ' αυτή την ωραία έκδοση Δώρα Ριρή, Λίνα Ρώμπακα, Νατάσα Σαντοριναίου, Βαγγελίτσα Σαρχάνη, Σοφία Σεμπέμπου, Τζώρτζια Χιδέρη, Λίνα Σκληκά, Άθηνά - Χριστίνα Σούλιου, Χριστίνα Στεφανάκη, Ντιάνα Στεφάνου, Νανά Στουρνάρα, Έλένη Στυλιανού, Μάνια Συννεφάκη, Μαρία Τιμοθεάτου, Ράνια Τριανταφύλλη, Κική Τσαλίκη, Λίνα Τσάλλα, Στελίνα Τσάλλα, Άννη Τσελεπή, Λωρέττα Τσίρου, Μίκρα Τσουκανέλη, Χρύσα Τσουρή, Κατερίνα Φεταλίδου, Μαρίλη Χριστοπούλου, Μαριάννα Φωτοπούλου, Ίουλία - Αικατερίνη Χρυσάγη, Πατρίτσια Ψαρράκη. Οι «Στιγμές» ήταν μιá ιστορία που πέρασε και που πρέπει σήμερα να γίνουν ο πρόλογος μιās ζωής που έρχεται. — **Η. Α. Τ.**

ΑΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCE REVIEW, επιστημονικό περιοδικό των ΗΠΑ (εκδότης καθηγ. Panos D. Bardis), τόμ. 60, τεύχος 4, Autumn 1985 • ΕΥΘΥΝΗ, μηνιαίο περιοδικό (υπεύθυνος Κώστας Ε. Τσιρόπουλος), τεύχος 169, 'Ιαν. 1986 • ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ, διμηνιαία έκδοση του 'Ινστιτούτου Στρατηγικών Μελετών 'Ελλάδος (εκδότης - διευθυντής αντιστρ. Δ. Χ. Προφίλης), φ. 30, 'Ιαν. 1986 • ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, μηνιαία επιθεώρηση προβληματισμού για ὀργάνωση καὶ διοίκηση (διευθυντής εκδότης Κώστας Μαλίσσος), τ. 22, Νοέμ. - Δεκ. 1985 • ΠΑΜΜΕΓΑΣ, τριμηνιαῖον περιοδικὸν μελέτης τοῦ κόσμου μέσω τῆς 'Ελληνικῆς γλώσσας (εκδότης - διευθυντής Κοσμάς Μιτλ. Μαρκάτος), τ. ΙΘ/Κ, 'Ιούλ. — Δεκ. 1985 • ΕΥΒΟΪΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ, ἡφμερίδα λογοτεχνική (διευθυντής Κώστας Δημόπουλος), φ. 39, Γεν. — Φλεβ. 1986 • ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΝΕΑ, μηνιαία ἡφμερίδα τῶν ἐργαζομένων στὰ Πανεπιστήμια (εκδότρια Εὐαγγελία Τσολακοπούλου), φ. 36, Δεκ. 1985 • ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ, μηνιαία περιοδική έκδοση γραμμάτων καὶ Τεχνῶν (διευθυντής Γ. Ν. Παπαγεωργίου), φ. 110, Δεκ. 1985 • ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ, διμηνιαία έκδοση νεοελληνικῶν γραμμάτων καὶ καλῶν τεχνῶν (εκδότης Τ. Βαλέρης), Δεκ. 1985 • ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ, μηνιαία έκδοση (εκδότης Νίκος Νικολαΐδης), τ. 4, Δεκ. 1985 • ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ, διμηνιαίο περιοδικό γραμμάτων, τεχνῶν καὶ γυναικείων θεμάτων (διεύθυνση Δανάη Γ. Παπαστράτου), τ. 3-4, Νοέμ. — Δεκ. 1985 • ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, μηνιαία έκδοσης τῆς ὁμωνύμου ἐταιρείας (υπεύθυνος 'Αλεξ. Χ. Μαρμόπουλος), τ. 111 καὶ 112, Δεκ. 1985 καὶ 'Ιαν. 1986 • ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, διμηνιαῖον λογοτεχνικό περιοδικό (διευθυντής Μιχάλης Σταφυλάς), τ. 78, Νοέμ. - Δεκ. 1985 • ΤΟ ΚΟΥΤΙ ΤΗΣ ΠΑΝΔΩΡΑΣ, μηνιαίο περιοδικό (εκδότρια Κατερίνα Τσαλίκη — Κοτσιώρη), τ. 10, 'Ιαν. 1986 • ΤΑ ΨΑΡΑ, μηνιαίο περιοδικό (εκδότης Νίκος Χατζηγεωργίου), τ. 64, 65, 66, 'Οκτ. — Νοέμ. — Δεκ. 1985 • ΟΛΥΜΠΟΣ, μηνιαία πνευματική - πολιτιστική ἡφμερίδα (υπεύθυνος Παῦλος Πισσᾶνος), φ. 1, Δεκ. 1985 • ΠΟΡΦΥΡΑΣ, διμηνιαίο περιοδικό τῆς Κέρκυρας (διεύθυνση Δημήτρης Κονιδάρης, Ν. Παγκράτης), τ. 32, Δεκ. 1985 • ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ, έκδοση τῆς "Ενώσης Πνευματικῶν Δημιουργῶν Χανίων (διευθύνεται ἀπὸ ἐπιτροπή) τ. 8 καὶ 9, Μάιος καὶ Σεπτ. 1985 • ΜΑΖΙ - TOGETHER τριμηνιαία έκδοση ἐκπαιδευτικοῦ ὀργανισμοῦ «'Ομηρος» (εκδότρια Λίλα 'Αβραμίδου), τ. 22 'Οκτ. — Δεκ. 1985.

Στὸ προηγούμενο τεύχος τοῦ «Δ», στὸ δοκίμιο τοῦ κ. Δεινία Δικαίου μὲ τίτλο «'Ανάξια γλώσσα Ἰσον ἀνάξιος λόγος», σελ. 2579, στίχ. 8ος, τὸ «αὐτοῦ ὑπογραμμίζονται» νὰ διορθωθῇ: αὐτοῦπογραμμίζονται.

Τὸ σχέδιο τοῦ ἐξωφύλλου φιλοτέχνησε εἰδικὰ γιὰ τὸ ἄφιέρωμα αὐτὸ τοῦ «Δ» ἡ ζωγράφος Πίτσα 'Αστέρη.